

TARTALOM

Buda Ferenc	addig-ameddig; Ábel; félcédulák <i>(versek)</i>	3
▶	Gyertyán, akác, cédulák <i>(Buda Ferencsel Pál Sándor Attila beszélget)</i>	5
Lövetei Lázár László	Szép világom rongyos ingem; Az Úr kommentje LLL verséhez <i>(versek)</i>	18
Lapis József	Gyöngy és vas <i>(Buda Ferenc: Lennék kisgyermek)</i>	20
Zelei Miklós	A prognózis	27
Győri László	Gyerecske a temetőben; Híján a halálnak; Ágyam végében az ágyad; Lámpa Brúnó rekonstruált éjszakája; A virágillat árján <i>(versek)</i>	29
Harag Anita	Megkérdezi, mi van rajtam	37
Branczeiz Anna	A szégyen retorikája József Attila A bűn című versében	42
Ferencz Mónika	Kávézás Nemes Nagy Ágnessel <i>(Nemes Nagy Ágnes hagyományának újra- értelmezése a nőirodalomról és a nőiségről való megszólalásai tükrében)</i>	52
Orosz István	Emlékek apámról XIII.	59
Kurdy Fehér János	Mnémoszüné hűtőgépe	94
Gömöri György	Öt pillanatkép Bóka Lászlóról	113
Kiss Gy. Csaba	A horvát irodalom hazai befogadásának néhány példájáról	117
Jódal Rózsa	Egy hatást kereső művészettörténész <i>(Virág Zoltán: Nyelvi mozaikok és kulturális rezonanciák)</i>	123

Milorad Krstić képei *(A borítón: Szerelmes festő)*

Folyóiratunk borítóját és tipográfiáját Ulrich Gábor grafikusművész tervezte

FORRAS

54. ÉVFOLYAM | 2022. 1. SZÁM

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT ► Megjelenik havonként ► Főszerkesztő: Füzi László ► Kecskemét Megyei Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata ► Kiadja a Kecskeméti Kortárs Művészeti Műhelyek Nonprofit Kft.; Felelős kiadó: Barta Dóra ügyvezető ► A szerkesztőség címe: 6000 Kecskemét, Kápolna u. 11.; Telefonszáma: 76/482-223; Honlapcím: www.forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@forrasfolyoirat.hu ► Tördelés: VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@fibermail.hu ► Nyomdai kivitelezés: Print2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; Tel.: 501-240; Felelős vezető: Szakálas Tibor

A szerkesztőség tagjai: Buda Ferenc (főmunkatárs), Csenki Nikolett, Füzi Péter, Pál-Kovács Sándor Attila (szerkesztő), Bosznay Ágnes (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: Bahget Iskander, Komáromi Attila, Pintér Lajos ► Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. ► Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Zrt. 1097 Budapest, Táblás u. 32. ► Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu. **Belföldi előfizetési díj: 4800,- Ft** ► Index: 25947 ► HU ISSN 0133-056X

Buda Ferenc

addig-ameddig

a széthullajtott elfelejtett
sorok panaszló vadlúdkialtás
nyoma a rezgő levegőben
csituló kék sziporka aztán
semmi csak a megszokott közömbös
vagy pontosabban közönséges
zajok dízel- vagy benzinmotor
robaja kilincs- meg zárkattanás
szúpercegés egy öreg bútor
százesztendős deszkáiban de
mindez no meg a többi is fel-
sorolhatatlan s ha elesitul
még mindig hallod a belső fül
rejtekek-kanyarai mélyéről
érrendszered makacs meg olykor
rendetlen lüktetését addig-
ameddig addig-ameddig

Ábel

Kiált hatezer éve
kiontott vére az égre.
Ül, ül a tornácon Káin,
elmereng ükunokáin.

félcédulák

cetlik farkenyi félcédulák
százain rég ottfelejtett
fióknyi papírszeleten
fecniket kutyanyelveken
foszladozik az életem

varratlan elvetélt ötletek
tucatjai-százai közepett
olykor elkészül összeáll
két-három beszegett darab
elodázódik a halál
a többi? töredék marad

s a zaklatott szétzilált napok
félbeszakított virradat
után ismét az éj az éj
álmatlanul álomtalanul

kihúzza az utolsó személy
és már nem indul több vonat

véget nem érő éjszakák
szívárgó borús nappalok

lábam derekam fájlalom
fohászkodom káromkodom

levegő után kapkodok
s tétován tapogatok
akár a vakok
a vakok

Gyertyán, akác, cédulák

Buda Ferencsel Pál Sándor Attila beszélget

Buda Ferencet nem kell bemutatni, különösen a Forrás olvasóinak nem. A kezdetektől, tehát immár több mint 50 éve a folyóirat körül gravitál, miközben jelentékeny költői életművet hozott létre. Ennélfogva az elmúlt évtizedekben sokat is nyilatkozott pályájáról, verseiről, született róla két monográfia, s ő maga is körbejárta saját forrásvidékeit, például a Világ, világom című prózai munkájában. Természetesen nem volt kérdés, hogy a lap megújulásának alkalmából készüljön beszélgetés Feri bácsival (bocsáttassék meg nekem, végig így szólítom az interjúban), némi fejtörést számomra inkább ez a jól dokumentáltság, bőbeszédűség nélküli feltérképezettség okozott. Nem nagyon beszélünk versekről, költészetről, az 1956-os forradalomról és az azt követő megtorlásokról – annál többet életről, emlékekről, elhunyt pályatársakról és barátokról.

– Készülvén erre a beszélgetésre sok interjút elolvastam, ami Feri bácsival készült, s sok közülük – természetesen – a versekre fókuszált, bőven idézgetve belőlük, keletkezésről, háttérrel, megfontolásokról, inspirációkról, egyebekről tudakozódva. Szerintem mindig furcsa, amikor egy költőnek a saját verseiről kell beszélnie...

– Csakugyan furcsa.

– ...vagy amikor komplett, lekerekített értelmezésekkel szembesítik.

– Akkor meg mond valami hülyeséget.

– Bertók László mondta egy dokumentumfilmben, hogy számára a versről való beszéd mindig egy-két emelettel lejjebb van, mint maga a vers.

– Jó esetben! Vagy inkább a vers van mindig annyival feljebb.

– Ismeretes Feri bácsi debreceni gyermek- és ifjúkora, e vidék és város meghatározó jelentősége. A későbbiek során, amikor már másutt éltek, felvetődött-e valaha, hogy visszatérjenek Debrecenbe? Mégiscsak az a vidék volt Feri bácsi szűkebb pátériája, szülőháza, s aztán különféle kanyarok után Kecskemét és környéke lett a tartós letelepedés helye. Nem ritka dolog, hogy az ember végül nem ott találja meg a számítását, ahol született, különösen manapság, de már volt ekképpen a huszadik században is, s a visszavágyódás maga nemkülönben egy természetes dolog.

– Voltaképpen azért nem merült ez fel a későbbiekben, mert nem olyan szépszerével mentünk el Debrecenből. Nem kaptam pályát, holott még középiskolásként az Alföldben debütáltam, s úgy gondoltam, miután letöltöttem az egy esztendőnyi penitenciámat, hogy majdcsak közölnek, akár az Alföldben, akár a megyebeli napilapban.

– *Logikus lett volna.*

– Az lett volna, de végül nem lett belőle semmi. Nem azért, mintha le lettem volna tiltva, de mégiscsak volt rajtam valamifajta bélyeg, ami miatt óvatosabban viszonyultak hozzám arrafelé. Túl óvatosan. Senkit nem vádolok ezért személyesen. Úgy gondoltuk azután, amiben persze volt egy jó adag illúzió is, hogy ha elmegyünk abba a nagy Bakonyba, amit ugyan nem Párizsnak hívnak, csak Pestnek (pé-pé), ott nem kukkereznek majd annyira közelről, mint ahol majd mindenki ismer. Ez be is vált. Igaz, hogy az egzisztenciánk, a sorsunk nem volt olyan nagyon fényes, hiszen segédmunkásként dolgoztam, viszont publikálták a verseimet. A *Kortárs* is közölt, az *ÉS* is, s amikor az *Új Írás* megindult, akkor viszonylag rendszeresen hoztak le tőlem verseket.

– *Arra is gondoltam Debrecen hívása, vonzása kapcsán, hogy nem csak közvetlenül az '56-os események és a büntetés letelte után, hanem akár már jóval később, a későbbi évtizedekben sem vágyódtak vissza?*

– A visszavágyódást kielégítettük azzal, hogy időnként az unokákkal hazalátogattunk, amikor a szüleim még ott éltek. Hála istennek sokáig éltek – ott is, és egyáltalán ezen a Földön. Debreceni látogatásaink akkor ritkultak meg véglegesen, amikor Tiszakécskére költöztvén a szüleimet is odatelepítettük. Ott is fejezték be az életüket. Apám nem akart eljönni, anyám viszont repesett. Mindketten kilencven felé jártak, s anyám boldogan kezdett ott egy új, egy más életet. Apám is belerázódott végül. Velük együtt végül elmaradoztunk onnan, bár rokonok, barátok, jó ismerősök maradtak, vannak is még.

– *Szóba került Budapest, ahol három évig éltek. Ez, ha jól értem, nem volt a legfelhőtlenebb időszak.*

– Könnyelműség volna egyértelműen megítélni. Az irodalmi pályám újrakezdése szempontjából jó volt, hasznos volt, egyebekben viszont rendkívül fárasztó. Fent laktunk a második kerületben, a Szemlőhegy utca 5. szám alatt. Ez az úgynevezett Káder-dűlő volt. Kicsit feljebb laktak Juhász Feriék, még feljebb Illyés Gyula, Weöres Sanyika, Rónay Gyuri bácsiék. Az egy négyzetkilométerre jutó írók száma itt volt a legnagyobb talán. Innen nekem naponta ki kellett járnom Újpestre, a Nyár utcába, a Chinoín Gyógyszergyárba. Ez elég fárasztó volt, de nézd, huszonevesen az ember, ha csak agyon nem vágják, nagyon sok mindent kibír.

– *S ha már a visszavágyódásról volt szó az előbb: később Pestre sem vágyódtak vissza?*

– Nem beszélek többes számban, mert a feleségemben több maradt az ezen időszak iránti nosztalgiából, mint bennem. Azzal párhuzamosan, ahogyan ez a nagyvárosi életforma, beleértve a zsúfoltságot, a közlekedést meg ilyesmiket, az idők során még egyre jobban felgyorsult, egyre ziláltabb lett, úgy csökkent ben-

nem a Pest utáni vágyódás. Meg aztán az ember fogja magát, felül a vonatra vagy a buszra, meglátogatja valamelyik barátját, elmegy kiadókba, szerkesztőségekbe. De ott élni? Nem.

– *Elsősorban az irodalmi érvényesülés szempontjából is kérdeztem ezt, mert hiszen sokan hiszik, hogy a fővárosban kell lenni, fizikailag is, mert ott történik minden.*

– Minden bizonnyal okkal hiszik ezt, de bennem nincs hiányérzet emiatt. Boldogabbá tesz, ha két-három sorból sikerül valami négykézláb dolgot kikapálni.

– *Budapest után következett Pusztavacs, és itt Hidas Antal nevét említhetjük meg.*

– Igen. '63-ra már nagyon elegendem volt ebből az életformából, például az ingázásból a Káder-dűlő és a munkáskerület között. Időben is sok volt, kétszeri átszállással – hacsak nem rohantam le gyalog a Rózsadombról a Visegrádi utcára. S aztán egyszer elnyafogtam e bánatomat Nagy Lászlónak. Azt mondta: ide figyelj, ott lakik a közeletekben a Hidas Antal, az Eszter utca elején.

– *Aki egyébként dilettáns költő volt.*

– Az volt, a szó szoros értelmében. Szeretett írni. Szóval azt mondja Nagy László, eriggy el hozzá, neki jó komája az Ilku Pál, a művelődési miniszter. Közbevágtam, hogy ne haragudj, de én nem. Nem. Azt mondta: ide figyelj, ha én mondom, nyugodtan fogadd meg a tanácsom, ez nem megalkuvás, vele teszel jót, mert legalább a vétkeiből valamit törleszt, ha neked segít. Így hát egy szép nyári napon becsöngettem. Ők fent laktak egy villának a fenti szintjén, lent személyzet volt, beengedtek. Joviálisan, kedvesen fogadott, széles orosz gesztusokkal, ami nem csoda, hiszen sok minden ráragadt a nagy földön az ott töltött évtizedek alatt.

– *Állítólag magyarul is elfelejtett.*

– Elképzzelhető, de aztán elég jól megtanult újra. Könnyen kizökken az ember abból, amiből kizökkentik. De mondom, úgy fogadott, mint valami orosz úr. Hellyel kínált, kávéval kínált, megnéztem a könyveit, hatalmas könyvtárszobája volt, minden akkori kortárs magyar könyv megvolt neki. Beszéltünk erről-arról, ő is volt börtönben, én is voltam börtönben, lényegében ezzel mutatkoztam be. Egyszer csak átvonult egy idős hölgy a színen. Ő volt Kun Ágnes, Hidas felesége, Kun Béla lánya. S odaszólt, nem vitriolosan, csak kicsit ironikusan: „Na, mi az, tapasztalatcsere?” Azután a beszélgetés vége felé megkérdezte Hidas, hogy hát miért is jöttem végül is, és mondtam, hogy szeretnék továbbtanulni, legalább levelezőn, meg elmenni valahova tanítani. Jó, mondta. Átment a másik szobába, telefonozott, majd visszajött, hogy legyen szíves menjen be holnap reggel a

minisztériumba, tudja, hol van. Mondom, igen. Menjen föl Ilku elvtárs titkárságára, ott már várni fogják magát. Nyár volt, akkor jöttünk vissza Fonyódról a nyaralásból, úgyhogy másnap bementem szandálban, rövidnadrágban a minisztériumba. Jelentkeztem a titkárnőnél, aki mondta, hogy Ilku elvtárs még nem jött meg, de tessék helyet foglalni. Aztán egyszer csak Ilku elvtárs is átvonult a színen, odabólintottunk egymásnak, öt perc múlva szólt a titkárnő, hogy legyen szíves menjen le, és ilyen meg ilyen számú ablaknál jelentkezzen. Lementem, jelentkeztem. Egy idős hölgy ült az ablak mögött, s amint rám nyitotta a szemét, azt kérdezte: ugyan milyen ügyben jött, hogy a miniszter elvtárs ilyen hamar intézkedett? Hát, mondom, börtönben voltam. Nagyot nézett. S így ennek köszönhetően engedélyezték, hogy továbbtanuljak levelezőn, és mehattünk Pusztavacsra, képesítés nélkül tanítani. Korábban is próbálkoztam én, bementem Juhász Ferencné Erzsike kíséretében a Pest Megyei Tanácshoz, mert kiszúrtuk, hogy fent, az Ipoly mentén, egy Perőcsény nevű községben megürült egy pedagógusállás. Megpályáztuk, de nem ment a dolog.

– *Szeretett tanítani?*

– Igen. Nem voltam igazán precíz tanár, de a gyerekekkel jó volt a kapcsolatom. Azóta is emlegetnek néha, felhívnak, meg-meglátogatnak ezek a kis tanítványaim.

– *Magyart tanított?*

– Tanítottam magyart, földrajzot, és volt, amikor testnevelést is. Olyan atlétákat lehetett volna kinevelni azokból a fiúkból és lányokból! Holu Gyurka a kislabdával hatvan métert dobott. Tóth Panna, akinek osztályfőnöke voltam, kicsi lány, olyan futó volt, mint a hétszentség. Egyszer egy járási sportszemlére beneveztem, el is kísértem Dabasra. Főlényesen megnyerte az ezer métert a korosztályában. Ekkor eszembe jutott egy nagy marhaság: nem indulnál el a középiskolásokkal is? De, tanár bácsi, elindulok! Egy negyedóra elteltével elindult a középiskolásokkal, és második lett.

– *És a későbbiekben, a Pusztavacs utáni iskolákban is, töretlenül szeretett tanítani?*

– Nem. Néha terhes volt. Nem jutottam hozzá a magam dolgaihoz. Aztán egyre többször latolgattam, hogy most már abba kéne hagyni. S egyszer, egy nyári szünet alkalmával a vonaton talákoztam tanítványokkal. A Balatonra tartottunk a feleségemmel, s egy állomáson megállva, a másik sínpáron álló vonatból, a nyitott ablakon át egyszer csak hallom, hogy: csókolom, tanár bácsi! Na mondom, még egy esztendő. Hajlítható voltam, mint a nádszál – egy darabig.

– *A Pusztavacsra kerüléssel egy időben, 1963-ban jelent meg az első verseskötete, a Füvek példája. Hogyan emlékszik a megjelenés körülményeire?*

– Akkoriban egy első kötetnek még híre szaladt. Az anyagát már leadtam a megjelenés előtt vagy három évvel, legfeljebb még egy-két verset tettem időközben hozzá. Abban az időben ilyen, hogy átfutási idő, nem volt – legfeljebb átballagási, átvánszorgási idő. Pedig támogatóm is volt, Juhász Ferenc.

– *Aki ekkoriban a Szépirodalmi Könyvkiadónál volt szerkesztő.*

– Igen. Bár ezt a könyvemet nem ő szerkesztette, de a következőt már igen. Mindenesetre híre ment, jó kritikákat kapott. Volt, aki még mielőtt megjelent volna, már megírta a kritikát róla. Bement a nyomdába, elolvasta a lenyomatot, és megírta a recenziót. Ő Nádor Tamás volt.

– *Nagy interjúztató és maga is költő.*

– Így van.

– *Még beszéljünk egy kicsit a szerkesztőkről, a könyvek szerkesztőiről. A másodikat tehát Juhász Ferenc szerkesztette, az elsőt Varga Lajosné...*

– Azaz Varga Katalin.

– *... a Holt számból búzaszált Keszthelyi Rezső, és még sorolhatnánk. A kérdésem az, hogy ezek a régi kiadói szerkesztők valójában csak felügyelték, összerendezték, leadták az anyagot, vagy folyt valódi munka is a szövegekkel?*

– Az én szövegeim a szerkesztés során nem változtak.

– *Tehát ők, mint kiadói munkatársak, csupán felügyelték a kiadási folyamatot.*

– Így van. A második kötetemnél, amit Juhász szerkesztett, nekem jutott eszembe időközben, hogy a *Pesten esik a hó* című verset vajon nem lehetne-e belerakni. Nem olyan agresszív, mint mondjuk a *Rend*. Dehogyanisem, mondta Feri, tedd csak bele. És ráadásul még az esztendő is ott szerepelt a végén, 1956. Mit ad Isten: átment, és senki nem tette szóvá, csak itt, Kecskeméten Gál Farkas, alias Gál Sándor írta, hogy ezt azért ki kellett volna hagyni a kötetből.

– *1956-ról sokan és bőven kérdezték Feri bácsit – természetesen joggal –, de ha már a hatvanas éveknél járunk, nem kerülnék meg egy hasonlóan, bár másképpen jelentős dátumot, nevezetesen 1968-at, a csehszlovákiai bevonulást. Ez már későbbi nemzedékek kulcsdátuma, de alighanem egyként traumatikus élmény. Hogyan élték meg?*

– Történetesen pontosan emlékszem arra, hogyan éltük meg. A Leninvárosnak nevezett városrészben laktunk, a Zománcipari Művekkel átellenben. Egy hajnalban erős motorzajra és csörömpölésre riadtunk: vonultak a tankok. Nagyon rossz érzés volt. Először nem is tudtuk, mi lehet. Az elsődleges érzés valamifajta déjavu volt. Utána pedig a mérhetetlen szégyen. Bár nem tudom, hogy kinek a nevé-

ben kellett magamat szégyellnem, mert azokkal, akik csinálták, nem éreztem semmiféle közösséget. De mégis, ez volt, röstelltem a pofámat.

– *És a közhangulat milyen volt? Osztottak az emberek ebben a szégyenérzetben?*

– Vegyes volt. Még egészen elképesztő módon olyan hangok is hallatszottak, ami csak fokozta szégyenérzetemet, hogy na, most megfizetünk Trianonért.

– *Ezen a ponton kicsit most törjük meg a kronológiát, és tartsunk egy rögtönzött névsorolvasást. Mondok neveket, akik – szerintem – fontosak Feri bácsi pályáján, és röviden beszéljünk róluk. Az első, ha a kályhától indulunk, evidensen Kiss Tamás.*

– Tanárom volt, de nem magyart, hanem történelmet tanított nekünk. Az első verseim véleményezése és az *Alföld*ben való elhelyezése után is, mondhatom, hogy haláláig megmaradt a kapcsolat. Öregkorára elvesztette a látását, de mikor látogatni mentem, mindig megismert. Jó ember volt, jó költő is, keveset írt. Talán még jobban meg kellett volna őt becsülni. A legtöbbet azzal segítette, hogy konkrétan megmutatta a versekben, hogy mi nem jó, de mindezt szóban és írásban is olyan pedagógiai érzékkel tette, hogy nem volt benne semmi bántó. És hát azt a tanácsát minduntalan szoktam idézni, hogy úgy kell a verset megírni, hogy ne legyen benne felesleges szó. Ez egy kánon számomra azóta is. Nem mindig sikerül persze. Akkor húzok.

– *Ha a mestereknél maradunk, akkor itt említsük meg Nagy Lászlót.*

– A sorrend inkább úgy van, hogy Juhász Ferenc, Nagy László...

– *Tehát Juhász előbb volt...*

– Előbb került a kezembe a gyűjteményes kötete, már szabadulásom után, holott még előtte jelent meg, csak hát akkoriban, '56 őszén nemigen olvastunk könyveket. Kölcsonkönyv volt, *A tenyészet országa*, és óriási hatással volt rám. 1959 nyarán találok személyesen vele először, Szigligeten. Éppen Somogyban, a feleségem szülőföldjén dekkoltunk, és szerettünk volna valahogy felkeveredni Budapestre. Fel akartuk keresni Koczogh Ákos tanár urat, aki egyrészt szerkesztő is volt az *Alföld*nél, másrészt az egyetemen tanított is bennünket. Fent laktak a Konkoly-Thege úton, a Csillagvizsgáló mellett. Nem voltak otthon, kérdeztük, hogy hol vannak, mondták, hogy Szigligeten, az alkotóházban. Megérkeztünk, mondták, hogy kint van a teraszon. Beszélgettünk erről-arról, közben mászkáltak ott fel s alá emberek. Egyszer csak azt mondja Ákos bácsi, nem akartok a Juhász Ferencsel megismerkedni? Mondom dehogy, örömmel. Odamentünk, kedvesen kezét fogott, egy trikó volt rajta meg térdig érő halásznadrág, már akkor feltűnt, hogy nagy csillagszemei vannak. Váltottunk pár szót, már nem tudom, hogy miről. Majd elvonult a Feri, s egyszer csak feltűnt egy akkora forma ember,

mint ő, de széles vállakkal, s egy botra támaszkodva besántikált. Odasúgtam Ákos bácsinak: itt ilyen lesérült sportolók is szoktak üdülni? Azt mondja: te, hát ez a Nagy László. Úgyhogy vele is megismerkedtünk, és rögtön a szívembe lopta magát azzal, hogy olyan kézfogása volt, mint a satu. Számomra nagyon sokáig ők voltak a jelenkori, akkori költészet csúcán, beleértve mindenkit, Weöres Sándort, Illyés Gyulát, szegény Pilinszkyt. Számomra ők voltak ketten a két lámpás. Igazágtalan voltam, persze.

– *De aztán később Nagy László fontosabb lett.*

– Igen, mert több alkati hasonlóságot véltem fölfedezni vele, mint Juhász Ferivel. Egyáltalán maga az, hogy kézműveskedett, rajzolt meg efféle, ez nagyon vonzó volt számomra, hiszen én is szeretek faragcsálni. És az is megnyerte a tetszésemet, hogy óriásiakat lehet hallgatni együtt. Egyetértően. Egy-két szó erről-arról, nagyon ritka esetben költészetről, versekről. Azt többnyire elintézte búcsúzaskor azzal, hogy: na, írjál szép verseket!

– *Nagy Lászlóval is haláláig jóban voltak.*

– Igen. Jaj, istenem, az is egy rettenetes dolog volt. A szíve vitte el. Meg volt az ő szíve terhelve, sokat éjszakázott, ahogyan az lenni szokott, meg sok mindent a szívére vett, holott nem kellett volna. Kegyetlenül sokat dohányzott. Le is írja, hogy „nikotin ikrásodik számban, / a csikkek szétmáznak szobámban”. Nem felejttem el, mert nagyon emlékezetes volt akkori életemben, hogy Kecskeméten laktunk, a Zászló utca 6.-ban, ez egy nagyon jó lakás volt, kétszintes, hátul melléképület, garázs, bár kocsink sokáig nem volt. Egy szeszkamrát berendeztem magamnak, mint egy szerzetesi cellát. Akkor tértem haza Kirgizisztánból, egy frissen szerzett kirgiz-orosz szótárral, ami tele volt kiváló példamondatokkal. Semmi kolhoz meg efféle, hanem közmondások és népköltészet. S akkor nekiálltam kigyűjteni és lefordítani, előbb nyersen, magyarra. Mielőtt bevettem magam oda, és egy kámpóval magamra húztam az ajtót, szóltam a feleségemnek, hogy senkinek nem vagyok itthon, legfeljebb, ha Erdélyből kopogtat valaki, vagy mondjuk Nagy László. De ez már a képzelenség határán túl volt persze. S aztán elég későn este, már kezdtem éhes is lenni, annál a közmondásnál hagytam abba, ami úgy szól kirgizül, hogy „kelgen döölöt ketken meenet”. Magyarul azt jelenti, hogy az érkező öröm, a távozó gyötrellem. És körülbelül akkor halt meg Nagy László. Furcsa legyintés volt, így utólag belegondolva. Föl is mentem másnap Pestre, meglátogatni Margitot és Bundit (Nagy Andrást, a fiukat – PSA). Az volt a kívánságuk, hogy a fiatalabb írók nevében én búcsúztassam. Meg is írtam, s amikor a temetés napján kiszálltunk Zám Tibi Trabantjából a temetőkapuban, jön elibém Bundi meg Kósa Feri, és azt mondják, jobb, ha most nem mondd el, mert mit tudom én,

valakit most neveztek ki a minisztériumban, és még baj lehet belőle. Szóval volt valami kedvezőtlen konstelláció. Soha nem bocsátom meg magamnak, hogy erre ráálltam. De hát a család kérte, vagy legalábbis a család egy tagja...

– *Tehát a temetésen nem hangzott el.*

– Nem, de oda volt szánva. Azért van odaírva, hogy Nagy László temetésére.

– *Azt jól érzékelem, hogy Szécsi Margit mint költő szintén fontos Feri bácsi számára? Tehát nem abban a viszonyrendszerben, hogy ő Nagy László felesége.*

– Szerintem Margit a legjava. Egészen biztos. Nem tudom, mennyire ismered, de érdemes a figyelemre. Az a vonulat egyébként, mint Nagy László, de hát miért is lenne más? Vannak kölcsönös hatások, sőt kölcsönhatások persze, két egymáshoz közeli ember, de teljesen szuverén, izzó, helyenként lángoló hőfokú versalkotó volt Margit. Az a költői vonulat, amelynek két kiemelkedő, ám egymástól igen-csak különböző alkotója Juhász és Nagy László, oda tartozik ő is. Juhással nem voltak ők jóban egyébként emberileg, de ez semmit nem von le semmiből, és nem is tesz hozzá.

– *Juhással aztán azzal párhuzamosan, ahogyan költőileg egyre kevésbé volt fontos Feri bácsinak, úgy emberileg is eltávolodtak? Vagy igazából nem is voltak soha igazán közel?*

– De igen, közel voltunk egymáshoz, viszont az nekem sem nagyon tetszett, hogy... Valószínűleg az, hogy őt az akkori hatalmi tényezők igen sokra tartották, s ez legyezgette a hiúságát. Nagy Lászlót az ilyesmi egyáltalán nem érdekelte. De mindezzel együtt is, Juhász Ferenc költői nagysága megkérdőjelezhetetlen. A versei java ott van a csúcson.

– *A versei mellett az époszait is szerette, Feri bácsi? Vagy a monstre Halott feketerigót?*

– Hogyne, persze.

– *Igen olvasópróbáló szövegek.*

– Ez így van, de hát az nem baj. Sok ilyen van a világirodalomban is, versben is és prózában is, hogy meg kell küzdeni érte meg vele. De ez nem baj. Küzdjön meg érte az olvasó is, ne csak a költő.

– *Érintettük korábban '68-at, a következő évben pedig elindult Kecskeméten a Forrás. Feri bácsi már az „elődorgánium”, a Kiskunság körül is itt volt. Beszéljünk kicsit pár korábbi szerkesztőről a Forrástól. Elsőként Varga Mihályról.*

– Jó szívvel emlékszem rá. Már csak azért is, mert nélküle a *Forrás* aligha jött volna létre. Kellott hozzá az ő bulldogtermészete, vagyis hogy ha valamire ráharap, azt

nem engedi el, nem lehet lerázni se róla. Járt az illetékesek nyakára, mindenkivel szót értett, szerzőket szerzett, és vállalta az ódiúmat annak is, ha véletlenül valami baj történt. És nem mellesleg el is tudta azt viselni. Korábban újságírással foglalkozott, illetve vezetett egy irodalmi színpadot, ami elég jól működött. Van Nagy Lászlónak az *Ég és föld* című nagy verse, oratóriuma. Dramatikus felépítésű vers. Miután a Miska lemondott az irodalmi színpad vezetéséről, azt én vettem át tőle, s ennek előzménye, hogy még amikor ő vezette, írtam nekik egy *Roham* című verset.

– *A Roham tehát oda, számukra készült.*

– Oda készült, még azt is tekintetbe vettem, hogy egyszerre szólhatnak szövegrészek, és ezért ilyen a vers tipográfiája. Nagyon sokat beszélgettünk a Miskával, nagyokat sétáltunk erre-arra, amikor még nem volt a szerkesztőségnek helye sem, hanem az ő ménkűnagy aktatáskája minősült annak, amit sokszor már be sem lehetett csukni, úgy tele volt iratokkal. Nagyon sok embert ismert, rengeteget utazott. Azt sem szégyellem megmondani, hogy Határ Győző nevét például tőle hallottam először. Mindent és mindenkit számontartott. És igazából ő mutatott egy olyan irányvonalat a *Forrás*nak, amely segített elstartolni és eltávolodni a vidéki dilettantizmus régiójából. Megnyerte a hazai legjobbakat, akiket tudott, a határontúliakat Szlovákiától Erdélyig meg a Délvidékig. És vállalt kockázatokat. Ő maga is írt, de azok nem voltak olyan jók.

– *Az eltávolítása után mi lett vele?*

– Akkor már nyugdíj felé járt. Utána még a megyei lapnál volt egy darabig, de nem emlékszem már pontosan.

– *Utána lett a főszerkesztő Hatvani Dániel.*

– Utána jött Hatvani Dani, igen. Rá is jó szívvel emlékszem, elvállalt mindent, amit csak bírt. Kapott is érte büntetéseket, fejmosásokat, illetve főleg izgalmat, idegességet, mert ő nem volt olyan stabil ember, mint a Miska. Frászosabb volt, idegesebb, hamar begyulladt. Nem vagyunk egyformák. Lámpalázasabb volt.

– *A szerkesztés mellett is sok mindent csinált, írt verseket, szociográfiát...*

– Így van. Jónak tartottam az írásait, sőt egy kicsit még el is kívántam tőle a szociográfiát, csak nekem az nem ment. Ahhoz másféle szorgalom kellett volna, olyan, ami neki megvolt.

– *Szekér Endréről és Zám Tiborról is beszéljünk még egy kicsit.*

– Szekér Bandival kapcsolatban azzal kezdeném, hogy nagyon jó ember volt. Rendkívül tájékozott, nagyon jó kapcsolatteremtő, és ezeket a kapcsolatokat, mondhatjuk, hogy az egész magyar irodalommal lelkiismeretesen ápolta, amihez

jellem is kell. Nem elhanyagolni a dolgokat. A humoráról már sokszor esett szó, most nem akarok idézni tőle, hogy ne essünk a plágium bűnébe, pedig nagyon a nyelvemen van... Na, erre mondana valamit. (Szar van a tenyeredben?!) Aranyos, drága jó ember volt a Bandi, és nagyon hiányzik. Tibivel pedig ismertük egymást az egyetemről..

– *Zám debreceni volt?*

– Ártándi születésű. De Debrecenben ismerkedtünk meg, ő akkor a Mezőgazdasági Akadémián tanított, nem a szaktanszéken. De nem az egyetemen ismerkedtünk meg, hanem a debreceni írócsoport heti rendszerességgel megtartott összejövetelein, az Arany János utcában. Itt gyűltek össze a debreceni tollforgatók, a már említett Kiss Tamás, Koczogh Ákos, Tibor, Boda István, Kalász Laci, Kertész Laci, aki szegény szintén nem él már, tragikus módon, fiatalon, 35 évesen halt meg, rádólt egy teherautó. Tiborral nagy örömmel fedeztük fel egymást, ő még akkor Nagy Tibor volt. Aztán rövidesen országosan ismert lett a *Hortobágyi jegyzetek* révén, ami miatt nagyon megtámadták, de szerencsére volt, aki a védelmébe vette, szóval nem sikerült kinyírni őt. A bormelléki zsványok sem tudták kinyírni később, kinyírta szegényt a saját szíve, a negyedik vagy ötödik infarktus.

– *Ő viszont tagadhatatlanul izgága ember volt, ha jól sejtem.*

– Mint a vadászkutya. Szimatolt, mindig kereste a bajt. Nemcsak a fácánt kereste, hanem a rókát meg a farkast is. Meg is fenyegették: ha meglátunk a zöld Trabantoddal, nem biztos, hogy hazamész élve, mondták neki. Halálos fenyegetéseket kapott. Messzire nyúltak azok a bizonyos szálak, mind az illegális pálinkafőzés, mind a borhamisítás ügyében.

– *Pár évvel ezelőtt egy szerkesztőségi összejövetelen Feri bácsi sokat anekdotázott Szabó Istvánról, a novellistáról. Ha jól sejtem, ő is egy fontos barát volt az életében.*

– Hogyne. Megítélésem szerint az akkori prózaírói gárdából a legtehetségesebbek közé tartozott. Csak nagyon szűkszavú volt, összesen két könyve jelent meg életében, de azok nagyon jók. Amíg Pesten laktunk, sokat találkoztunk, aztán amikor Pusztavacson, akkor is, mert fel-felmentem. Nagy ivások is voltak. Őt éppen ez vitte el. Én kiláboltam ezekből a nagy ivásokból, nagy lelkiismeretfurdalások közepette, de ő teljesen rabja lett az alkoholnak, és végül is ebbe halt bele. Nagy kár érte.

– *Olvastam, és szerintem is jó novellista.*

– Jó mestere is volt. Kodolányi János pártfogását kereste, aki szárnyai alá is vette. Nyilván használt neki, de valószínű, hogy pártfogás nélkül is meg tudta volna csinálni ezt az életművet.

– Sok ilyen történet van, egyébként is, de az elmúlt rendszerből különösen, hogy alkotó emberek végét és végzetét végül is az alkohol jelentette, abba haltak bele. Nem tudom, hogy ez betudható volt-e annak, amiben élni kellett, azaz, hogy nem láttak kiutat, vagy ezzel együtt is inkább alkati dologról volt szó. Nem akarok konyhapszichologizálni, és ezt nem fogjuk tudni itt most megfejtteni, csak sokat gondolkodom ezen.

– Nehéz volna megfejtteni, mert amióta a szesz eszjébe titkára rájött az ember, azóta alkoholizmus is van. Valószínű, hogy összefügg azzal a társadalmi milióval is, amibe belepottyan az ember valahonnét. Hogy annyira messzire ne menjünk, például Vörösmarty. Aztán még sorolhatjuk, Ady úrtól egészen Pilinszkyig és tovább, aki szintén nagyon rabja volt az alkoholnak.

– *Pilinszkyt ismerte Feri bácsi?*

– Nem. Találkoztunk, de nem voltunk közeli ismerősök. Meg aztán én akkori-ban nagyon nehezen ismerkedtem.

– *Igen?*

– Igen, azzal a kettővel-hárommal, akikhez eleve vonzódtam igen, de egyébként nem. Volt egy olyan eset, hogy valamilyen irodalmi est alkalmával, még mielőtt megkezdődött volna maga a produkció, azt mondja nekem Juhász Feri: nem akarsz Illyés Gyulával megismerkedni? Éppen itt jön. Mondom, jó. Kezet fogtunk, s azzal slussz-passz.

– *Tehát az úgynevezett nagy emberekkel való parolázás nem ment.*

– Nem szerettem pofafürdőkre járni.

– *Arra gondoltam, hogy beszéljünk még egy kicsit esetleg a Hetekről, bár én azt gyanítom, közel sem volt olyan fontos, mint amennyire szerették volna a kitalálói, hogy az legyen, hiszen valójában nem is volt ez organikus csoport.*

– Nem, közel sem volt olyan koherens, mint mondjuk a Kilencek. Kabdebó Lórántnak volt ez a találmánya. De tulajdonképpen nincs, és nem is volt miért egymást megtagadni. Már csak azért sem, mert a legtöbbünk már korábról ismerte és kedvelte egymást. Kalász Lacival már Debrecenben megismerkedtünk, és én őt tartottam abban a körben a legtehetségesebbnek. Talán nem is tévedtem nagyot. Neki nem voltak zsenéi, kész költő volt. Aztán Ágh Pista, még Nagy István volt, régtől ismertük. Ratkóval időközben ismerkedtünk meg, nem is Pesten, nem is Kállóban, nem is Debrecenben, hanem Pécsen, valamilyen fiatal írók tanácskozásán. Simon viszont már (Serfőző – PSA), ha a generációkat nézzük, fiatalabb volt nálunk, Raffai Sarolta pedig idősebb. Bella még korban stimelt. Mindenesetre nem tiltakoztunk.

- *Főleg a miskolci Napjaink környékén lévő kritikusok találták ezt ki.*
- Így van, bár a többségünk nem ott publikált. Nem volt miért tiltakoznunk, hiszen a versről, a költészetről való felfogásunk sem állt akkoriban messze egymástól. S kölcsönösen becsültük is egymást talentum dolgában.

- *Még a fordításokról beszéljünk egy kicsit. Ismeretes, hogy Feri bácsi fordított kirgiz, kazak, ujjur, mongol népköltészetet, közmondásokat, az orosz nyelv segítségével, majd utána nyilván meg is tanult ezeken a nyelveken.*
- Később is kellett az orosz, mert például kirgiz–magyar és magyar–kirgiz szótár sincsen. Viszont kiváló kirgiz–orosz szótárak vannak, amelyek segítségével nagyszerűen lehet dolgozni. Egyébként ez eléggé kései fejlemény nálam, mert valamikor a hatvanas-hetvenes években kaptam megbízásokat fordításokra, és egyszer, egy nyáron nagyon belefásultam a huszadik századi bolgár költők antológiájába, és akkor megfogadtam, hogy többet ilyen rabszolgamunkát nem vállalok. Míg nem rányílt a szemem a főtéri könyvesbolt kirakatában a Bereczki Gábor-féle cseremisiz népdalgyűjteményre. Akkor éppen nem volt pénzem, félretettem, majd később megvettem, és az kedvet csinált a népdalfordításokhoz. Utána jöttek a közép-ázsiai török népek, a kirgiziek, kazakok, ujjurok.

- *Az sosem merült fel, hogy esetleg kortárs orosz költőket fordítson?*
- Eszembe-eszembe jutott, de igazából azért is nyúltam hozzá a kirgiz, kazak, baskír meg sok minden másféle költészethez, mert azokat tudomásom szerint akkoriban költő nemigen piszkálgatta. Orosz irodalmat, világnyelveket sokan fordítottak. Viszont nagyon hálás vagyok az orosz nyelvnek emiatt, hiszen egy akkora terület nyílt meg az ember előtt, ami a Baltikumtól a Csendes-óceánig tart. Arrafelé elboldogulsz orosz nyelven. Még Mongóliában is egy kicsit.

- *Így a vége felé közeledve, bár csak helyyel-közzel tartottuk a kronológiát, kicsit ahhoz visszatérve, még a rendszerváltás környékének időszakára, és magára a rendszerváltásra szerettem volna rákérdezni, azaz, hogy ezeket az időket hogyan élték meg?*
- Ott voltam a különféle tanácskozáson, például a lakiteleki sátorban. A kezdeti lelkesedés után, s ez nyilván alkati hiba, s lehet, hogy másféle optikát is használtam, mint sokan mások, de nagyon hamar megcsappantak az illúzióim. Ezzel nem akarok utólag bölcs lenni, de hivatkozhatom a rendszerváltás tájkán írt olyan verseimre, amik ezt tanúsítják. Nyilván szükség volt rá, hogy megváltozzék minden, de ez nagyon sok olyan dolgot is lehetővé tett és felkavart, amit jobb lett volna elkerülni vagy megúsni. Például a vadprivatizációt. És hadd fogalmazzak most egészen durván: nemcsak az aranyhalat, hanem a szart is felszínre veti a politika. Illúzióim pedig nincsenek azóta sem.

– *A végére érve beszéljünk azért egy kicsit a költészetről is. Úgy látom, de lehet, hogy nincs igazam, hogy érezni az újabb versekben valami megállíthatatlannak tűnő gravitálást Arany János felé, akár a megformálás, a hangvétel, akár csak a játékosság, akár a rezignált nézelődés tekintetében, mintha Töserdő és Margit-sziget, legalábbis Feri bácsi univerzumában egészen közel kerültek volna mostanában egymáshoz.*

– Immár húsz évvel túléltem Arany tanár urat, szégyenszemre. Látod, róla egy szót nem ejtettünk eddig, de hadd tegyem az én saját kánonomban legelőre. Nézd, az elmúlt esztendőik valamelyikében csináltak velem egy interjút, s ott kérdezték meg, hogy ha ki kellene választanom három olyan költőt, aki a legközelebb áll hozzám, kiket mondanék. Hát, mondom, nehéz feladat, de megoldom. Arany János, József Attila, Nagy László. Három ennyire különböző és mégis valamilyen módon egyvágású költőt nehéz volna találni. Nagyon sokan vannak még rajtuk kívül is, de őket semmiképpen nem engedném el. Bár volna három kezem. Persze: Petőfi, Ady, istenem, Balassi uramnak a bűnbánó versei, amivel Adyt is megelőzte. Igaz, hogy a kurválkodásával is.

– *Zárókérdésként egészen egyszerűen csak annyit: hogy érzi magát, Feri bácsi, mostanság?*

– Változatosan. Amikor kimegyek a ház mögé, és a nemrég rakott téglakályhába tüzelőt vágok, akkor jól érzem magam. Jó erős, száraz gyertyánfa, de amikor azt kell hasogatni, akkor jól érzem magam. Néha pihenésként egy kis akácot is hasogatok. Sok nyavalyánk közt pedig szerencsére a cédulák is szaporodnak, most ilyen idöket élünk, cédulákra írok verset. Igaz, van, amelyik utóbb a kályhában végzi.

Lövétei Lázár László

Szép világom rongyos ingem

A 85 éves Buda Feri bácsinak,
akitől szeretni tanultam ezt a világot

sok viseléstől az ingem –
szakad foszlik szerte minden

a „gallérja”? „kézeldője”?
vajon mi marad belőle?

vagy az „ujja”? „mejje”? „háta”? –
úgy látszik hogy nincs más hátra:

ki kell mosni szép tisztára

hátha az Úr (ha lesz kedve)
tépésnek rakja egy sebre

*2021. november 4-én,
Csíkszentdomokosról Tiszakécske felé autózva*

Az Úr kommentje LLL verséhez

kedves Laci szép a versed
no de ahogy elkesered!

szedd egy kicsit össze magad
s addig örülj amíg „szakad”:

ezért szőttem ezért varrtam
s nem hogy a fiókba' tartsam:

gyönyörködni néha benne?
vagy hogy a penész belepje? –

milyen „Úr” lenne az Isten
ha kotonna ilyen „ingen”?

nos Lacikám ez az ábra...
s persze mosd ki szép tisztára:

sok-sok „tépés” kell majd itten
ha a végzést kézbesítem

Lapis József

Gyöngy és vas

Buda Ferenc: *Lennék kisgyermek*

Buda Ferenc *Isten szalmaszálán* című 2006-os, „legszebb verseit” összegyűjtő kötetében¹ több olyan verset is találunk, amelyeket bátran nevezhetünk visszatekintésnek, létösszegzőnek, az addigi életutat metaforikus-poétikus formában felmutatónak, s ezáltal az identitás kérdéseit is firtatónak. Ilyen például az akkor 90 éves Kiss Tamás költőnek ajánlott kötetcímadó *Isten szalmaszálán*, amely a személyes számvetésen túl – Vörösmarty Szózatának megidézésével – a haza kontextusában gondolja át az önazonosság és az eltávozás lehetőségeit.² Írásomban azonban nem ezzel, hanem a *Lennék kisgyermek (Fohász)* című költeménnyel kísérlek meg párbeszédbe lépni, amely mű egyértelműen rájátszik a leltárversjellegre.

A *Lennék kisgyermek* egy tizenhárom, egyenként kétsoros strófából álló fő szakaszból, illetve két darab kétsoros versszakból álló, *(Fohász)* című „mellékdalból” tevődik össze. A két rész el is válik, össze is kapcsolódik: egyfelől markánsan elkülönül egyiknek leltár-, másiknak imajellege, s ekként önmegszólító, illetve megszólító retorikája. Másfelől azonban képzettárában, illetve problematikájában össze is érnek, hiszen mindkettő esetében valamiképpen a gyermek- és felnőttkor kettőssége, s mindkettőnek az elmúláshoz fűződő viszonya áll a középpontban. A vers a magyar költészet visszatekintő, leltárverseinek sorába illeszkedik, leginkább az Arany János, Kosztolányi Dezső és József Attila fémjelezte vonulatába.³ Kosztolányitól felidézhető szövegtér a *Boldog, szomorú dal*, illetve a *Lánc, lánc eszterlánc* kísérteties, kínkeserves gyermekkorvesztése, vagy akár *A játék, az különös...* kezdetű vers.⁴ József Attila *Kész a leltár* című verse pedig egyértelműen meg is idéződik, a negyedik strófában: „Mi volt, mi nem lett eddig,

1 A könyv a Forrás kiadásában jelent meg Kecskeméten, Füzi László szerkesztésében, Bardócz Lajos illusztrációival Buda Ferenc 70. születésnapjára – a verseket azonban én a Digitális Irodalmi Akadémia 2015-ös elektronikus kiadása alapján idézem.

2 Vekeredi László a kötetéről írott recenziójában megállapítja, hogy a „beválogatott 70 vers között mégiscsak feltűnően sok a helyzetfelmérő vers, a látélet-vers”: Vekeredi László: *Isten szalmaszálán*, *Forrás*, 2006/11., 41.

3 A kései József Attila önmegszólító, illetve ún. „időszembesítő” verseivel kapcsolatban lásd: Németh G. Béla: *7 kísérlet a kései József Attiláról*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1982. Vö. még: Kulcsár-Szabó Zoltán, *Metapoétika*, Budapest, Kalligram, 2007, 93–104.

4 A Kosztolányival való kapcsolatra felhívja a figyelmet Füzi László is: Buda Ferenc költészete, <https://mmakademia.hu/mobil-munkassag/-/record/MMA9066> Letöltés ideje: 2021. 10. 01.

mindegy már. / Felnöttem. Élek. Enyém a leltár.”⁵ Buda Ferenc párbeszédbe lép József Attila költeményével: utóbbi esetében a visszatekintés, leltárkészítés retorikailag egy végszituáció felől történik, mintegy a félegyenes záróvégéről pillantva vissza az életre, vonva róla mérleget. Az erről tanúskodó sorok egyben költeményzáróak is: „Akárhogyan lesz, immár kész a leltár. / Élttem – ebbe más is belehalt már.” Budánál jelzesszerű, hogy a vonatkozó rész még a vers első felében kap helyet, az „immár – leltár” belső rímet ő sorvégi formában írja újra („mind-egy már – leltár”), s lényeges, hogy a befejezettséget jelentő múlt idejű „élttem” – amelynek a „más is belehalt már” kiemelt köztöszava külön személyes nyomatékot ad – helyett nála a jelen idejű „élek” forma szerepel. A „Felnöttem” kijelentésben ugyan van végességtartalom, de ez egyfelől a gyermekkor vége, a múlt egy szakaszának lezárása, másfelől egyben egy kezdet, egy új állapot bejelentése is: az érettségé. A „kész a leltár” végzetszerűsége helyébe az ezzel némiképp ellentétes „Enyém a leltár” mondat kerül, ami éppenséggel saját hatáskörbe utalja a múlt olvasatát, az ítéletszerűséggel szemben az irányítást, a cselekvőképességet hangsúlyozza, a saját önazonosság megteremtésének vágyát.

A *Kész a leltár* cím József Attilánál erőteljes lezártaságot sugall, olyan, ahogyan már utaltam rá, mint egy pont kitétele. Inkább tanúságtétel önmaga mellett, számadás valamiről egy túlnani helyzetből. A *Lennék kisgyermek* cím ezzel szemben éppenhogy a lezártatlanságot jelzi, a valamire irányuló vágyat, még ha ez látszólag egy visszafelé irányuló, tulajdonképpen nosztalgikus szerkezetű vágy is. Nosztalgikus, amennyiben a jelenben érzékelhető hiányok visszavetítése történik a múltba, annak idealizálása során. Ám bánjunk ezzel óvatosan: nincs itt akkora különbség a gyermek- és felnőttkor között, mint például Kosztolányi említett versében (a „pokoltánc” jelenével szembeállítva a múlt „tündéri” illúziója), Budánál inkább folytonosságról, illetve kapcsolatról beszélhetünk.

A vers felütése egy egyszerű, de annál meglepőbb mondat: „Foganni könnyű.” Ritkán írnak le ehhez hasonló modalitású mondatot ezzel a jelenséggel kapcsolatban a költészetben, ezt megkockáztathatjuk, de a meglepetés részint abból az ironikus távlatból származik, hogy az magzat felől, illetve a magzataból lett későbbi én felől nézve a foganás, fogantatás éppenséggel passzív történés, s nem aktív cselekvés. A „könnyű” határozó retorikailag ugyanakkor az aktivitás, cselekvőképesség illúzióját kelti. S persze: mivel alapvetően mégiscsak történés ez, mint cselekvés, az egyén felől nézve a foganás persze: „könnyű”, hiszen nem lehet irányában erőfeszítést kifejteni. „Világra jöttem, / suhogó kések között születtem”, olvassuk tovább, ami jelzi azt, hogy a születés maga már nem volt annyira könnyű.

▼

⁵ „József Attila-motívumokat újrairó számvetés”-ként jellemzi a verset Nagy Gábor is tanulmányában: A különállás és összetartás magatartásmodellje Buda Ferenc költészetében, *Hitel*, 2004/8., 100.

nyű, és valamelyest erőszakkal járt együtt. A kések említése a dologi referencia szintjén a műtetre magára utal, de a nyelvi vonatkozások és jelképi rétegek mást is sugallnak: a születés, a világra bukkanás erőszakos kiszakadás – és a szavak, hangok egy veszélyekkel teli közeget építenek. Ebbe érkezünk. (S ha a referenciákat olvassuk: Buda Ferenc 1936-ban született, a mából visszafelé tekintve egyre baljóslatúbb világpolitikai helyzetben. A vészterhesség ezt is magában foglalja.)

Az elkövetkező két rövid strófa a felnövés ideje és summázata: megképződik a felnőttkor közegének állapota, a „gond” tere: „s felnőttem én is, mint más, dologra, / akár az apám s az anyám: a gondra. // Csináltam ezt-azt, így-úgy megéltém – / arasznyi múltam el nem cserélem.” A hangnem tulajdonképpen nem tragizáló, a „mint más” éppenséggel nem az egyéni sors különleges nehézségét, hanem a közösségi sorsba tartozást jelzi – szűkebben a család (a szülők) sorsváltását, de a tágabb közösségét, minden emberét is. Ebben természetesen biblikus áthallás is van, Mózes első könyvének ismert passzusát követve (3,17–19), amelyet nyelvemlékünk, a *Halotti beszéd* úgy fogalmaz meg, hogy „[h]araguvék Isten, és vetevé űt ez munkás világ belé”. A munka gondja minden ember szükségszerű sorsa. A harmadik strófában megjelenő ragaszkodás a saját múlthoz („el nem cserélem”) előlegezi a már korábban említett „Enyém a leltár” felsorban kifejezett szándékot, törekvést az önépítésre, önértelmezésre, önazonosságra. Az első versszakokban tehát egyszerre van jelen a közösségi és az individuális létezés kifejezése, a közösségi és a személyes identitás korrelációja, a „mint más” és az „enyém” inkább kiegészítő, semmint szembenálló viszonya – amely szerkezet Buda Ferenc művészetére alapvetően jellemző.

Az első négy strófa, a felnőttség bejelentése és a múlt gyors, talán bagatellizáló summázata („mindegy már”) után azonban változás, váltás következik be a költeményben: „Valami mégis megszakadt félbe.” A „felnőttem” tehát nem pusztán organikus folytonosságot jelent, hanem valamilyen elválasztottságot is egyben: a korábbihoz képest más, idegen helyzet és állapot bekövetkeztét. A következő sor mutatja meg azt, hogy miben is történt változás, s tulajdonképpen ekkor érkezünk meg a Kosztolányi-paradigmába: „Egy évig egyszer játszani kéne.” A szakadás a játéklétből a gondlétbe történő átmenetként is leírható, amely különbség Kosztolányi Esti Kornél-szövegeiben érhető jól tetten, s amely állapotok közötti folytonosságot nem más, mint a költészet, művészet jelentheti. Érfalvy Livia írja tanulmányában, hogy „Kosztolányi kutatói elsősorban élet és játék metaforikus kapcsolatára hívták fel a figyelmet, és az életet adó játékvilágot a halált jelentő »való« világgal állították szembe”.⁶ Budánál akár ez, akár az estikornélós, a gyer-

▼

6 Érfalvy Livia: *Az önértelmezés útjai – Kosztolányi Dezső: A játék = Vers, ritmus, szubjektum*, szerk. Horváth Kornélia – Szitár Katalin, Kijárat, 2006, 190. Kiemelés az eredetiben. Kosztolányinál „[g]lyermeki és költői létállapot, illetve játék és költészet fogalmának szoros összetartozása [...] kiemelt jelentőségű” (uo.).

mekséget a művészlétben – egyszerre ironikus és tragikus módon – újratereztető létállapot kevésbé markánsan ugyan, de visszfényében, logikájában valamelyest mégiscsak megmutatkozik.

Ez az a pont, ahol tehát a (nosztalgikus) visszavágyás megjelenik, s ennek célpontja a gyermeki játékszerűség, az önmagára irányuló tevékenység, az a magától értetődő élethelyzet, amely itt jól érzékelhetően a munka-gond szférája előtti helyzet: „Szánkázni téiben, fürödni nyáron, / csücsülni hajlós cseresznye-ágon.” A hetedik strófában ismétlődik meg a cím, s fogalmazódik meg ezzel a határozott vágy: „Lennék kisgyermek, maszatos magzat, / álmomban raknék kardokból kazlat.” Nagyon érdekes és beszédes a „maszatos magzat” alliteráló szókapcsolata: a jelző, bár vonatkozhat közvetlenül a születés utáni testállapokra is, jellemzően mégsem a magzatiság epithetonja, hanem a kisgyermekiségé, azon korszaké, amikor minden szurtos, minden összekent a gyermekben és körülötte, és amikor erre a kozmoszra még nincsen tudatos, ellenálló reflexió a gyermek részéről. (Ha a felnőtté válás szerint a „mindegy már” állapota, ez a „még mindegy”-é.) Ugyanakkor innen nézve válik még inkább világossá a nyitókijelentés: „Foganni könnyű.” A „maszatos magzat” szókapcsolat alánya ennek a könnyűségnek az alánya, tulajdonképpen a fogantatás utáni helyzet meghosszabbítása ez a gyermekkor felé. Több köze van egymáshoz eszerint a magzatnak és a gyermeknek, mint a gyermeknek és a felnőttnek – a két szakadás, a késekkel kísért világra jövetel és a felnövés közül mintha a vers távlatából a második lenne a véglegesebb, és ez írta bele az életbe az igazi különbséget. Hogy korántsem idilli világról van szó, azt a versszak idézett második sora mutatja, amelyben a rurális idillhez gyakorta hozzátartozó szénakazlakkal ellentétben a halmok ezúttal fegyverekből állnak, a korábbi késekhez hasonlóan itt a kardok bukkannak fel – a kardozós játék képzetét kapcsolva össze az éles fegyverekkel kapcsolatos veszélyérzettel, erőszakkal. A gyermekkor nem egyöntetűen boldog hely, de nem is feltétlenül ezért irányul rá a vágy – ha úgy tetszik, nem a minősége, hanem a szerkezete, a gondnélkülisége miatt.

Nagyon izgalmas az a szakasz, amely ezután következik a költeményben – egy megszólítással indított dalszerű, a gyermekjátékokat, mondókákat idéző érzéki futam. Füzi László az *Isten szalmaszálán* kötet utószavában Buda Ferencről szólva az „anyaggal küzdő emberről” beszél,⁷ utalva egyebek – a költői hagyomány tisztelete és reflexiója – mellett arra is, hogy Ferenc számára a lírai szöveg materiát, anyagot (is) jelent: nem pusztán felhasználandó tartalmat, archívumot, hanem olyan értelemben anyagszerűséget is, amely szerint a költői szövegnek erőteljes az érzékisége, szenualitása. Olyan tényezőkről beszélünk, amelyeket testi érzékletként fogadunk be: hangzósság, rezgés, ritmika, akusztika (stb.).

▼

⁷ Füzi László: *Utószó = Buda Ferenc: Isten szalmaszálán*, Kecskemét, Forrás, 2006, 175.

Hangulat, amely nem valamilyen elvont képzetességet, hanem az olvasás során a szöveg közvetlen hatására megképződő atmoszférát jelent. Ez a szakasz remekül példázza a költői anyagszerűséget, amennyiben nem pusztán közöl valamit a gyermekiségről, de érzéki szinten, szenzuálisan is felmutat, megteremt valamit annak összetettségéből, kavalkádjából, játékosságából. Ez az a rész, amely közel kerül a nevezetes, sokat idézett gadameri játékfogalomhoz is, amely szerint a játék szubjektuma nem a játékos, hanem maga a játék, ez az, ami a játékost behálozza, ami játszatja.⁸ Közel kerül, de – mint látni fogjuk – a szubjektum nem tud feloldódni a játékban.

„Édesem hallod? Te kis esendő, / orcád ha sápadt, síró kiskendő, // játszani kellene! elég a vasból!, / Csördül a zápor, ezüstös ostor, // teteje ezüst, arany az alja, / gurul a szívünk, két iker-alma, // játszani gyerünk! játszani! jól van! / »Kiskacsa fürdik fekete tóban« –” A megszólítás egyben önmegszólítás is, s ez a buzdítás-önbuzdítás végigkíséri a szakaszt. A vers pragmatikai szituációja összetett ezen a ponton: a versbeszélő megszólít valakit, szól valakihez, kialakul tehát egy én–te beszédhelyzet, amelyben az én hatni akar a te-re, hatást akar gyakorolni rá, el akar érni valamit vele és általa. Mindeközben a te-re, te-nek irányuló beszéd tulajdonképpen az én-re hajlik vissza, az én az, akinek vissza kellene kerülnie a gyermekkor terébe, és játszania. Nagyon tudatos a versépítkezés: lényeges, hogy nem pusztán leíró beszédaktusról van itt szó, hanem a hatni akarás, buzdítás illokúciós aktusáról. Egyszersmind pedig prezentáló, megjelenítő beszédről, amely szerint a szövegben magában megtörténik a játék: a „játszani kellene” olyan kijelentés, amely aztán a szöveg önprezentációs jellegében mutatkozik meg, elkezdi cselekedni azt, amit mond, elsősorban a szó- és hangjátékok, a paronomáziás szóalkotás, s nem utolsósorban a végül fölhangzó gyermekmondókában – amely itt tulajdonképpen a gyermekkor egyenes idézeteként, valamint annak – tulajdonképpen kétségbeesett – megteremtési kísérleteként is érthető. A kísérlet ugyanakkor végeredményében kudarcra van ítélve, s ez végigkövethető az idézett szakaszban. Eleinte szépen és gördülékenyen alakul a felszólítás – „játszani kellene” – nyomán a költői játék, ám már az „elég a vasból” felkiáltás-felszólítás is paradox módon indul, amennyiben – ha a vasat valamiképpen a felnőttiség és a gond jelölőjeként olvassuk – bár megkezdődik a játékos-hangzós szövegfolyás, a „csördül a zápor” sorban már és még ott van a vashang is. Igaz, ezután a fémesség átfolyik az ezüst és az arany jelentéstartományába, s a „gurul a szívünk, két iker-alma” a gömbszerűség egészlegességének, önmagába záródásának képeként tulajdonképpen tetőpontra juttatja a gyermekiség elérését. Megfigyelhető azonban itt is az a kettősség, amelyről korábban

▼

8 Vö. Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer*, ford. Bonyhai Gábor, Budapest, Gondolat, 1984, 91.

már szót ejtettünk: két gömbről van szó, tulajdonképpen társas játékról, én és másik erős és közeli kapcsolatáról, szerves összetartozásáról, ám szükségszerű különbségéről is. (A különbözőség ugyanakkor itt éri el kétségtelen minimumát.) A továbbiakban ez a teljesség megszűnik, a következő szakasz előbb a már-már göröcsös, retorikai szintű hatásgyakorlást kísérli, hajtja: „játsszani gyere! játszani! jól van!”, majd a már említett gyermekmondóka megidézésébe torkollik. A *Kis kacsza fürdik* kezdetű gyermekmondóka körjáték – hasonlóan ahhoz a *Lánc, lánc, eszterlánchoz*, amelyet Kosztolányi Dezső írt újra a főntebb utalt versében –, s maga is megfogalmazza egyfelől az összetartozás vágyát, magába foglalva egyszersmind az elszakítotttság tényét is; s a mondóka későbbi szövege tartalmazza a versben is megjelenő almát. Látszólag tehát a játékra történő erőteljes, zaklatott felhívás eredményt ér el, amennyiben a mondóka által lesz történésé a körjáték.

A folyamat azonban hirtelen megszakad, kiesünk a szerepből, a kör egészségessége felbomlik, a közösségiség, a kapcsolat elé ismét az egyéni jelleg kerül. „Nem megy a játék. Kezemben vas súly. / Zubogó vérem verése, lassulj.” A sorok ismét csak kétrétegűek, egyszerre vonatkoznak a megképzett világra, a lírai alaphelyzetre (valaki megkísérel újra gyermekként játszani), valamint a vers önműködésére. A felfokozott verstempó lelassul, hosszabbodnak a szótagok, a pattogó hangzókat a susogó-surlódók váltják. A kísérlet elégtelen, a játék nem történik meg, illetve abbamarad a történés. A versbeli beszélő, immár nyíltan maga felé fordulva, nyugalomra inti magát. A felnőtt-gond-súly újra nehezedni kezd, a magzati-gyermeki játék-könnyűség elillan. Az első egység utolsó sorpárja poétikus: „Pókok türelme segít, ha láz van, / gondok közt fekszem, zörgő vaságyban.” A szakasz végét eluralja a felnőtttséghez kötött két vezérmotívuma, a „gond” és a „vas”, mindezt valamiféle gyengeségre, betegségre utaló helyzetben. Amit azonban ki lehet heverni, kitartó várakozással, a vágyakozás megnyugtatóásával.

A vers második egysége, a (Fohász)-ként (al)címzett zárószakasz nagyon talányos. A paratextus valamiféle imahelyzetet előlegez, s a modalitás valóban efelé is tart, máskülönben azonban a transzcendensnek nyomát nem leljük – illetőleg éppen hogy csak a nyomát leljük. „Álmatlan arcon simulj ki, gyűrés, / ujjunk ne vágd el, sikító fűrész, / sátorozz sötétség! Jó álom jöjj el, / kályhánkat fűtsd gyémánttal, gyönggyel.” A megszólalás hasonlatos a korábbi (ön)megszólító, (ön) buzdító hangvételhez, ám az aposztrofikusságnak ezúttal egyértelmű tárgya van. Négy megszólított van megnevezve: gyűrés, fűrész, sötétség, álom. Élettelen tárgyakról és fogalmakról van szó, amelyek az aposztrofikus retorikai helyzet hatására megelevenednek, cselekvő potenciállal rendelkeznek.⁹ A gyűrődés – a ránc

▼

⁹ Dolgozatomban az aposztrofikusságot Jonathan Culler ismert tanulmánya alapján használom: Aposztrophé, ford. Széles Csongor, *Helikon*, 2000/3., 370–389.

az arcon – képes kisimítani magát, a fűrész saját lehetőségi körében van a vágás (tehát nem a szerszámot tartó kézé az irányítás), a sötétség le tud szállani (szép metaforáival: sátrat bont a földön¹⁰), s a legerőteljesebb, mitikus gyökerű allegorikus antropomorfizációként az álom maga jön el. Lényeges a jelző: jó álom, jöjj el – s föltehetjük a kérdést, hogy a korábbi álom (a kardokból rakott kazlakkal) vajon ez a kategória-e, s ennek (vagy ehhez hasonlóknak) a (vissza)hívása történetik-e, vagy épp ellenkezőleg, az mégsem volt igazán jó álom. Szürreális a kép, amelyben az álom drágakövekkel fűti a kályhát, de ebben a trópusban a gyermekiség szimbólumai térnek ismét vissza. A „gyöngy” ismét csak az egészségesség, teljesség, egyben a magába záródás jelölője is, s aligha véletlen, hogy Kosztolányi Dezső versében is a játék: „az különös, / Gömbölyű és gyönyörű” – utóbbi sor két szava anagrammatikusan tartalmazza is a „gyöngy”-öt.¹¹

Meglátásom szerint a verset záró fohászban az evokáció, a nyelvi erő lényeges a vers – címben is kifejezett – vágyát tekintve. Az a meglevenítő, vitalizáló hatás, az aposztrofikus nyelv cselekedtető erejének kívánalma, amely a költemény első szakaszában, ahogy láttuk, nem ért el – nem érhetett el – tökéletes sikert. A vers végén most újra megidézi a beszélő azokat az erőket, amelyek a valóság (a vasvilág) megváltoztatására képesek, amelyek elevenítik a tárgyakat, és amelyek képesek az álomvilág, a játékvilág elhozatalára. A fohász hozzátoldása azért fontos, mert a törzsvers épp arról ad számot, hogy a játékra irányuló vágy legföljebb a retorikai illúzióban realizálódik, s nagyon is tisztában van vele, hogy ez nem beteljesülő. A cím „lennék” szava pontosan kifejezi mindezt. A versvégi fohász talán leginkább arra irányul, hogy a vágy ne szűnjék meg, és hogy az illúzió – mind az álom erős érzéki hallucinációja, mind a nyelv meglevenítő ereje – mégiscsak velünk maradjon, amikor a zörgő vaságyon fekszünk.

▼
10 A sötétség sátra képpel már a Zsoltárok könyve 18,12-ben is találkozunk: „A sötétséget tette rejtekévé maga körül, mint egy sátrat, a sötét vizeket, a gomolygó fellegeket.” (Református új fordítás, 2014; Károli Gáspárnál szintén a sátorhasonlatot találjuk, a Szent István Társulat karolikus fordításában ugyanakkor a sötétség köntöse kép szerepel.) A kép később megjelenik például Ács Károly délvidéki költőnél (a Négyszemközt az éjszakával című 1945-ös versében), illetve Tótfalussy István A sötétség sátora alatt című versében is (lásd: *Vigília*, 1955/8.).

11 Vö. Érfalvy, i. m., 194.

Zelei Miklós

A prognózis

Nincs gyógyulás abból az állapotból, amelybe jutottam. Annyira szétszóródott a testemben a csontrák. A várható legjobb fejlemény az, hogy háromhetenként vérvizsgálat, és utána kapom a kemót. Két kemó között pedig igyekezzem minél jobban érezni magamat. Igyekezzem írni. Ha szeretnék egynéhány könyvet még.

A könyv csak ürügy?

A titkolt vágy a gyógyulás? Ragyogni? Zsírosan csillogni? Feszülni-feszíteni? Mint egy megfőtt szafaládé a május 1-jei felvonuláson?

Holott az segített rajtam a legtöbbet, amikor megtörtem. És beismertem, hogy beteg vagyok. Úgynevezett nagybeteg. Volt bennem valami lenézés, ahogy a kerekesszékekben szállított többi betegre néztem. Amikor egészségesként a betegekre néztem. Nekem ilyen segédeszközökre nincs szükségem. És nem is lesz soha. Aztán csökkentek az elvárásaim: mindig el fogok tudni menni a magam lábán CT-re, kemóra, más vizsgálatokra, kezelésekre. És öntudatosan vánszorogtam az intézet területén az egyik épülettől a másikig.

Odajutás.

Visszajutás.

Korán reggel taxival a kórházba. Vizsgálat után tömeggel haza. Kezdetben. De elég hamar fölmérem: egy lezuhanás a buszról, és taxival se tudok odajutni-visszajutni. Hogyan boldogulnak azok, akik nem tudják megfizetni?

Vánszorgás.

Ahogy az emberre ráköszönt. Azokon, akik először vannak itt, látszik, hogy a kinti életben ki volt „magasvezető”. Ki pedig beosztott.

Itt mindenki beosztott.

A magasvezető magabiztosan lép a rendelőbe. Ez is csak egy munkaértekezlet. Amiből volt ezernyi már. Megbeszéljük a főorvos asszonnyal, úrral, hogy minden rendben és máris megyek haza, élvezni szép nyugdíjamat.

És a rendelőben kiderül, hogy semmi sincs rendben.

– Nem tudok jó hírekkel szolgálni – mondja a főorvos asszony/úr.

És a nyugalmazott magasvezetőnek talán még a pocakja is kisebb a rendelőtől kifelé. Az értekezletről. Halkan meglebben a folyószámla. Jelzi, hogy a szép nyugdíj. Esetleg. A szép nyugdíj nem fog addig tartani, ameddig tarthatna.

Megváltozik a járásuk. Rogyadozó lesz. A tartásuk görnyedt. A mozdulataik bizonytalanok. Magabiztos tekintetükben a pofára esés élménye.

▼

Zelei Miklós 2021. október 28-án elhunyt. Szerkesztőségünknek küldött utolsó írásával búcsúzik tőle.

A pofára esés élménye az én tekintetemben is, amikor megáll mellettem egy szép piros autó. Az ablakán kihajol egy orvosnő:

– Valami baj van? Segítsek?

Pedig én csak mentem. Határozottan, célirányosan. De másokban nem ezeket a képzeteket idézték föl a mozdulataim.

– Köszönöm. Csak lassú vagyok.

És a következő alkalommal betegszállítót kérek. Az élet hercege lettem! Ezt érzem a kerekesszékekben. Ahogy lábamat a tartókba segítve az udvaron átröpítenek. „Nem volt soha ilyen jó dolgom.”

Beülni a kerekesszékekbe.

Kimászni a kerekesszékből.

Ez is erőfeszítés.

Minden nélkülozi az élethez nélkülözhetetlen könnyedséget. Fölállni például. Nagyon nehéz. De mindenki rájön a trükkökre. Ébredés. Egy könyökből indított lendülettel fölülök. Az ágy pereméhez rögzített szíjjal kihúzom magam az ágy szélére. De ezzel még nem történt semmi. Az ágy mellé készített tonettszékre teszem a bal kezem, így vagyok képes kitámasztani. A jobb kezemmel fölfelé lendítem magam, a balt azonnal a bal térdemre támasztom, nehogy visszatottyanjak. Az lesz a szép, amikor ebből a pozitúrából egyszer majd arca esem. Ennek a sokfázisú műveletnek az eredménye, hogy végre kiegyenesedve állhatok. Homo erectus. Milyen nevetséges lehet egy külső szemlélő számára, ahogy földízem a törzsfejlődés mozzanatait.

És jöhet a reggeli. Egyre kevesebb. Egyre kisebb választékból. Mert minden íz egyforma. Vagy ami még rosszabb: minden egyformán ízetlen. Most már értem a család egykori öregeit, amikor ordítottak a menyükkel:

– Ti minden nap zabáltok, mint a lakodalomban! Nekem meg külön főzitek ezeket az ocsmányságokat.

– Ugyan már, apuka. Hogy mondhatasz ilyet!

Győri László

Gyerecske a temetőben

vers és magyarázat

A vers

Kifutott az útra, ott van eltemetve.

– Integet, gyere játszani.

Kifutott az útra, ott van a sírja.

– Most amarról integet,

gyere játszani.

Dehogy hívogat!

– Most meg arra fut,

bújócskázik velem.

Szaladjunk, mindjárt megtalál.

Meghalt ötven éve.

– Jön utánam, itt van.

Most meg a ház előtt álldogál.

Milyen ház előtt?

– Hát ahol lakik.

Régen lebontották,

de itt laktak csakugyan.

– Még most is csalogat.

De hová lett? Nincs sehol.

Miért is meséltem,

hogy kifutott az útra?

Olyan nyomasztóan hatott rám a történet, amelyet egy kis faluban egy szavahihető, józan, szinte már rideg lelkű, nyolcvanon túli asszony mesélt, hogy nem tehettem mást, minthogy próbáljam versben megörökíteni, amit mesélt. Mert amit mesélt, a költészetet érintette. Megérezte, hogy költészettel, verssel, homállyal találkozott, nem sülyedhet el benne, amit hallott, örli a muszáj.

Nem vele esett meg, a szomszédasszonyával meg a szomszédasszony öt éves kisleány unokájával.

Az asszony kiment vele a temetőbe. Az bizonytalan, hogy elmesélte-e neki annak a kilenc éves kisleánynak a történetét, amely ez előtt mintegy ötven esztendeje esett. A kisleány – a nevét is mondta – az útkanyarban játszadozott. Aratás ideje volt, pótkocsis traktorral hordták be a búzát. A kisleány hirtelenül, váratlanul kifutott az útra, és a pótkocsi elé annak a résnek szaladt, amely az elsőt, a főkocsit meg a pótkocsit választotta el. Talán elmesélte az unokájának, talán nem, egyáltalán nem emlékszik rá, hiszen csak egyszer, mellékesen mesélhette el a gyerecskének – ahogy régen, akkor a gyerekecskéket hívták –, hogy milyen szörnyű módon halt meg a kisleány.

Annál is bizonyosabb az emlék, mert a szemtanúja volt, mellőle futott ki a gyerecske, látta, hogy zuhan alá, hogy zúzza szét a pótkocsit.

A faluban azóta is emlegetik, a falu történetének, amely olyan kicsi, olyan eseménytelen, hogy szinte a végtelenbe, az örök időkhöz nő a kisleány halála.

És bizonyodva mesélte el, hogy unokáját, az öt éves kisleányt mi érte a temetőben. Látta azt a régit, azt a halottat. Ott bujkált a sírok közt, és játszani hívta, szölongatta. Hiába hajtogatta, hogy nincs, hogy meghalt, a kisleány látta, a halott kisleány egyre csalogatta a dombon, a temető oldalában. Lefelé indultak, elértek oda, ahol valamikor a halott kisleányék háza állt. Csak állt, valaha, régen lebontották. A kis öt éves megtorpant, és azt mondta, a ház előtt megállt, és benyitott a házba, és akkor eltűnt előle, nem látta többé. A nagyanya azóta is azt kérdezi, honnan tudhatta, hogy itt volt az a ház, ahol már csak egy üres, gazos telket látni.

Ezen bizonyodott el a legjobban, honnan merítette, hogy ott állt az a ház? Annyira, hogy el kellett mesélnie a szomszédasszonynak, mi rémisztette el. Hogy milyen hihetetlenül különös, furcsa az unokája, mi szállta meg, hogy látta a halott kisleányt, igazán látta, nem meséből, ködből, a két szemével, egészen valószínűleg.

Öreg este hallottam, de másnap sem hagyott nyugodni ez a szinte már mitológiai, ősi ködökbe merülő történet a gyerecskéről, aki eltér tőlük, nagyon is szokatlanul. Ők nem látnak halottakat élni, kikelni a sírból, honnan, hogy különbözni indul, elhajlik a többiektől? A nagyanya riadtan érezte meg az elkülönülést, annyi finomság rejtőzik benne.

Azóta nyugtalanít nem a hajdani kisfiú halála, hanem aki életre keltette a temetőben. Elintézhetik: szegény butus, bolond, bár egy ötéves kisfiú – ők is tudják –, nem lehet az, dehogysis eszelős. Csak átnyújtja azon a hajszálvékony hártván a képzeletét, amely a fantázia meg a valóság között feszül; igazinak látja, amit mi nem tudunk annak látni, mert mi, felnőttek, olyik-olyik vénen, már nem lebegünk, kívül vagyunk mindig, a képzeletről, a képzelgésről nagyon is rossz véleményünk van.

Én megpróbáltam jó véleménnyel lenni róla, ingadozni vers és valóság között, megtartani a versből, ami vers, túlrengetni a valóság ellenében, de úgy, hogy a valóság azért átüssön rajta. Aligha sikerült, nem is lehet sikerülnie, túl közel van a megdőbbenés. Leteszem a fegyvert.

Ez a történet nem az Erköning kísérteties, távoli árnyképe. Vers és valóság közti szürkület: megy le a nap (a történet), még nincs itt a biztos este (a vers). Még világítanak a fények, de már hanyatlanak. A kettő közt bolyong tétován. Hogy nem azt adja, amit akartam, látnivaló. Nyugtalan vagyok: mi is hát a vers? Nem a költészet kellős közepén, hanem a történetből növe.

Ne felejtjük, egy kisfiú valóságos képzelete a forrás.

Híján a halálnak

Rózsa Endre nyolcvanadik születésnapjára

A szíve, a válla erős még,
se híja, se hója hajának.
Ha feledném kora ledőlét,
nem hinnék a síri halálnak,
hinném, hogy él a nyolcvanéves,
hogy írja még egyre a verset,
hogy ami volt, sohase véges.
Higgyem, egyebet ne szeressek!

Maga az elsüllyedt csatatér,
halottja elcsalt küzdelemnek,
ott fekszik alant, mint a gyökér,
hajtana ki, s nem növekedhet,
de terjedve, élve kiterjed,
el sose süllyed, nincs az a mély.

Közöttünk, akik vele voltunk,
legbölcsebb volt, a legkomolyabb,
ha szólalt, a csontja csikordult,
a koponya zengett, s belehalt.

Úgy indul, úgy megy legelőször,
mint aki művét befejezte.
Töri a tört az élen, előtör,
ismeretlen újba szeretne.
De kezdi a verset előlről,
s hogyha kész, hogyha befejezte,
hozza mihozzánk a temetőből
fehér lapokon feketedve.

Elbűvöl: a verse erős még,
ahogy írta pára korában.
Egy szava is már az öröklét
levele az urna porában.

Lennél csak hóján a halálnak,
lennél hava, hója a télnek,
nekivetnéd szíved, a vállad
időd igazult idejének.

Ágyam végében az ágyad

A kályha a szobát jól befűti.
De milyen az ágyba lefeküdni?
Milyen ez a mostani ágy,
ez az új heverő a derekadnak,
hogy esik rajta elheverni,
gerincednek jó-e rajta
elpilledni, nem túl kemény,
nem túl puha, lágy?
Jó vétel-e végre-végre,
mondd, megérte?
Forogj, forogj, jobb oldalon,
bal oldalon jobb-e rajta?
Nem süpped úgy, mint a régi?

Nem horzsolja a gerinced?
Jó éjszakát, jól aludj, jól,
ne ébresszen a gerincsérv,
a gyógyíthatatlan csigolyák!

Mintha az égre feküdnél,
úgy pihenj el álmatagon!
Égen hogyha elpihennél,
nem szűrnak-e a csillagok,
fejed, ha a Holdra hajtod,
s előveszel egy esti könyvet,
tudsz-e rajta kényelmesen
olvasgatni altatóul?

Igazítsd meg a felhőket
derekadnál, hogy ne fázz,
gyűrd köréd a fehér paplant,
esőt nem hoz, szédelegve jár.
Puha, omló, szép a szemnek,
derekadat jól becézi?
Gondos kézzel igazgattam,
kondenzcsíkkal varrogattam.

Örök életű gerinced örök élet,
jól aludj!
Égen-földön sok-sok napon
föl ne riadj éjszakánként,
hogy ez fáj, az fáj, hideg vízzel
ne kenegesd hasogató lábszáradat!

Jöhet eső, szivároghat ereidre,
nővéreid a csillagok.
A nővérké! Örök élet
minden egyes éjszaka.
Reggel ha kelsz, ne mint a száműzött,
ne mint vándorló idegen.
Én befogadtalak, és te befogadtál,
ágyam végében az ágyad.

Lámpa Brúnó rekonstruált éjszakája

A talpfák lépcsőin jődögélt,
kátrányos, telített talpfák
bűzében. A közökben
sanyarú, korom lepte gaz kókadat alá.
Két oldalt a lehulló szikráktól
meggyulladt a száraz, nyár végi fű,
mint ellentűz a tarlótűz előtt.
A szárnyvonalakon át bandukolt,
egy szárny végén egy kisváros gombolyagja állt.
Az indító vasútállomás
olyan ősziesen avarba hulló, gyötrő, elhagyatott,
hogy oda nem tér vissza többé.
Mintha minden talpfát fölszednének
mögötte lépésenként.

Már esteledett, amikor elindult,
az utolsó vonat elől kitért,
a mozdony vastag füstje
kormot, egy súlyos szemcsét csapott a szemébe,
és nem látott sokáig.
Óvatlanul megdörzsölte,
még mélyebbre bújt a szemhéja alá,
nem tudta kifordítani.

Ment, csak ment egész éjszaka,
és akkor elé állt a város.
Az lehet, az, de olyan fáradt volt már,
hogy alig tudta elolvasni
a városszéli állomás nevét.
Csak megálló, hiszen egyetlen kicsi,
földszintes, málló vakolatú épület volt,
és nem a pályaudvar.

Botorkált, csak botorkált
a megvasalt talpfákon,
a két erős pánt
gyűrűként fogta össze őket.
Újabb kietlen megálló következett,

s nem tudta, hány, de hány jöhet még.
Lehajolt, a sínre tapasztotta fülét.
Pillanatnyilag jó ötletnek tűnt.

Zeng-e, rezege, jön-e már messziről
a korai vonat?
Ez már a hajnal valószínűleg,
ez a derengés nem a lenyugvó napé,
nem a végső, utolsó, földszéli fényeké.

Itt van már közel, már itt lehet közel,
ahová esetleg jutni szándékozik.
Sűrűsödnek a sínek szálai,
kereszteznek egymást,
kivágnak jobbra-balra.
Váltók súlyos korongjai fenyegetnek.
Nyomja le a kart? Nem teszi.
Megy tovább, üvegsarnokot lát,
nagy üvegsarnokot. Ez volna az?
Bizonyára az.

Tétován lépked. Hogy lehet innen odaérni?
Nincs szabad hely többé. Vagy többet.
A sínek telítve hosszú, állongó szerelvényekkel.
Elsurran köztük, az üvegbuborék alá ér.
Már-már tömeg az érkezők, indulók állaga.
Egy lesz a tömegeből, a tömegbe olvad.

Talán hét óránem őzendő v van. Értelmezhetetlen.
Pontatlanul és esetlegesen érkezett
ide a talpfák lépcsőfokain.
Senki sem várja, minek is.
Magamagában, egyedül.

A virágillat árján

A virágillat árján
egyre gyakoribb a róka,
s közbül egy keselyű.
Szúrósabb lett idén a boróka,
és apadni látszik a derű.

Valami viszi az ólból a tojást,
beássa, elássa, üres héjat vet ki
a száraz gazkupac, a föld alja
újabb veszteségül.

Találgatjuk a megrögzött szokást.
S hogy mit tettünk, mit hordunk magunkban?
Omlunk, romlunk, talán rossz napunk van?

Róka, nyest, menyét jár, oson a kertben,
jön-megy, tűnik el meg vissza,
s fekete árnyékkal egy lassú keselyű.
Úgy látszik, dög van a közelben.

Harag Anita

Megkérdezi, mi van rajtam

Azt kellett volna mondanom, menjen el. Tegye el az asztról a mobilját, vegye fel a kabátját, és csukja be maga után az ajtót. A léptei távolodjanak a lépcsőházban, csapódjon be utána a kapu, és soha ne halljam még egyszer, ahogy megtapogatja a kabátzsebét, hogy mindent eltett-e. Éppen a hálószoba alatt van az előtér, első emelet, minden felhallatszik. Hétfőn és csütörtökön a gondnok beljebb tömi a szemeteszákokat a kukába, és kihúzza a ház elé. A kuka fedele nekivágódik a falnak, recseg, ropog a szemét a gondnok keze alatt. Biztos felhúzza a pulóvere ujját, két kézzel nyomja lefelé a szákokat. Pár hónapja valaki kidobott egy kést, felsértette a gondnok alkarját. Nem kellett varrni.

Megint meglepődöm, milyen magas, lelóg a lába az L alakú kanapéról. Lábujjhegyre kell állnom, ha meg akarom csókolni, ő sosem akar megcsókolni, csak hagyja, hogy megcsókoljam. Consuela Peterrel telefonál, lassan ismétli a számokat, amiket Peter diktál neki. One, five, five. Már láttuk ezt a részt. A fejem a mellkasára hajtom, nem tudok a tévére koncentrálni, becsukom a szemem, figyelem, ahogy süllyed és emelkedik a mellkasa a fejem alatt, érzem a pólója alatt a vékony ezüstláncot, korog a gyomra, nem simogatom meg a hasát, kezemmel a kanapén támaszkodom. Elképzelem, hogy megcsókolja a hajamat, végigsimít a hátamon. Ahol felgyűrődött a trikó, fázik a derekam, rásimítja a meleg tenyerét, érzi, milyen hideg ott a bőr, hideg és selymes. Emelkedik és süllyed a fejem. Melegítesz, mondja. Feljebb csúszom. Mocorogni kezd. Így se jó. Felülök törökülésbe, és összekötöm a hajamat. Megpaskolja a combomat, mint egy nagy-papa. Hogy vagy, milyen a sulis, mi a helyzet a fiúkkal. Megigazítja a párnát a háta mögött. Mi volt ma, kérdezi. Mi lett volna? Márta egy idióta, válaszolom. Miért, most mit csinált? Felveszem az asztról az elektromos cigit, beleszívok, görögdinnyés, Tamás a fejét rázza, nem kér. Kifújom a füstöt, Tamás nézi, ahogy a füst szertefoszlik a levegőben, én Tamás orrát nézem, nagy, karakteres orr, bal oldalon rózsaszín dudor, kezdődő pattanás. Nem hiába járok hozzá csak a születésnapján, mondom, olyankor muszáj, meg akkor talán nem veszekszik annyit. Csak csipkelődik, olyan mártásan. De az milyen, kérdezi. Nem tudom megszokni, hogy Mártának hívod az anyádat. A tévé felé fordulok, beleszívok az elektromos cigibe. Szóval, kérdezi pár perc után. Inkább hagyjuk. Azt kellett volna mondanom, hogy már meséltem róla, azt kellett volna mondanom, hogy ha eljöttél volna, te is tudnád, milyen.

Tamás a következő részre kapcsol. Mikor rendeltük a kaját, kérdezem. Próbálom a mély, nyugodt hangomon kérdezni, próbálom felidézni, milyen

volt a hangom, amikor Skype-on keresztül beszélgettünk. Jobban szerette, ha írunk egymásnak, én is jobban szerettem, éjjel kettőig fent maradtam, vártam. Legtöbbször egy körül írt rám, egyedül van, és rám gondol. Én is egyedül vagyok, és rád gondolkodok, válaszoltam. Ő meztelenül fekszik az ágyban. Meztelenül jutok eszébe, ő meztelen, és elképzeli, ahogy én is egyre meztelenebb vagyok. Úgy képzelem el, ahogy mondom. Először meg fogja kérdezni, mi van rajtam, megkérdezi, mi van rajtam. Meg fog kérni, vegyem le a fekete trikót és a pizsamanadrágot, megkér, vegyem le a trikót és a pizsamanadrágot. Sok ruhadarab volt rajtam, hogy sok mindent le lehessen venni. Megkérdezte, milyen melltartó van rajtam, milyen bugyi, milyen hálóing. Lila melltartó, és levettem a fehér melltartómat, piros csipkés tanga, és levettem a pöttyös bugyit. Vagy be kellett nyúlnom a hálóing alá, ki kellett kapcsolnom a lila melltartót, a hálóing ujján keresztül levenni. Simogatni kellett a mellemet, be kellett nyálanzni az ujjamat. Harisnya is volt rajtam, nem kérdezte, miért van rajtam harisnya éjjel egykor. Csak elképzelte, ahogy leírtam, hogy lehúzzom a harisnyát az egyik, utána a másik lábamról, hogy végig tudja csókolni a piros csipkés bugyi körül a bőrömet.

Csöngetnek, felkapom a pénzt a dohányzóasztalról, beengedem a futárt. A konyhába viszem a fehér, meleg dobozokat, Tamás is utánam jön. Leszedem róluk a fóliát, tálcára teszem őket. Nem tettük be a kólát a hűtőbe, mondja, a földön lévő szatyorból kiveszi az üveget. És a bor, kérdezem. Azt nem hoztam, ma ne igyunk. A nappaliba viszi a tálcát, megvárom, hogy leüljön, hallani a huppanást, nagy lendülettel ül le, kinyitom az alsó szekrényajtót. A wok mögül kiveszem a vodkásüveget, még van benne. Nem jössz, kiabál a nappaliból. Visszateszem az üveget a serpenyő mögé, figyelek, nehogy hozzákoccanjon a széle. Kijön a nappaliból, és belecsókol a tarkómba. Kijön a nappaliból, megtámaszkodik az ajtókeretnek, és néz, mert azt gondolja, szép vagyok, azért néz, mert szerinte szép a szemem, a szám, a fülem, úgy összességében mindent szépnek lát rajtam, és ezért néz. Kijön a nappaliból, megvárja, hogy megforduljak, és megölel. Bemegyek a szobába, a kanapén ül, nem indította el a részt, a képernyőn Stewie vigyorogva néz Brianre, karja a levegőben, a lemerevedett mozdulatból nem értem, mit akar, integet vagy meg akarja ütni. Nem tudom megszokni ezt a zajt, mondja. Igen, nagyon áthallatszík minden, válaszolom. Nem, a kinti zajt. Ezt a forgalmat. Elindítja a sorozatot, gyorsan vált a jelenet, és nem látom, Stewie karja miért volt a levegőben.

Nem vagy éhes? Nem igazán. Az ölemből az asztalra teszem a dobozt. De jól vagy? Aha. Alig ettem a húsból, a rizsből se sokat, görcsben van a gyomrom. Azt kellett volna mondanom, menjen el, és akkor már nem lenne itt, a hetes buszon ülne, elhagyta volna az Astoriát, most érkezne a Ferenciek terére, elérné a kettős villamost, nem ülne le egyik szabad helyre sem, három megálló múlva leszáll, végigsétál az utcán, bemegy egy szelet pizzáért, és megeszi a kanapén, addigra

én már megvacsoráztam volna, és lefeküdtem volna aludni. A párna alá dugtam volna a kezemet, próbáltam volna semmire nem gondolni. A villa a földre esik. Nem a hetes buszon ül, nem hagyta el az Astoriát, és nem éri el mindjárt a Ferenciek terét, a villát veszi fel a földről. Újra meg kellene kérdeznem azt a lányt a telefonjában, most, még egyszer, nem úgy, hogy ki ez a lány, hanem konkrétan. Tamás, ki az a Jarmila? Vagy Járnila? Felhúszom és átkarolom a térdemet. Szlovák vagy cseh, talán szerb. Akkor angolul beszélnek, angolul még szókimondóbb lehet, mint magyarul, úgy képzelem, angolul könnyebb szextingelni. Kinézek az ablakon, már teljesen sötét van kint, a redőnyön keresztül beszűrődik az utcai lámpa fénye, apró, sárga pontokat rajzol a fehér függönyre. Ha felhúznám a redőnyt, pár pillanatig semmit nem látnék, aztán halványan kirajzolódnának a fák és mögöttük a szemközti ház ablakai. Éjszaka, ha nem tudok aludni, az ablakból figyelem az utcát, számolom az autókat és a gyalogosokat, a szemem sarkából pedig látom, ahogy a kereszteződésnél narancssárgán villog a közlekedési lámpa. Megnyugtat, hogy éjfélkor is járkálnak emberek odakint, és mennek autók Újpalota vagy a belváros felé.

Első éjszaka nem ért hozzám, csak feküdtünk egymás mellett. A második éjszaka is egymás mellett feküdtünk, a harmadik éjszaka is. Feküdtünk egymás mellett a sötétben. Behunytam a szemem, hogy hamar megszokja a sötétséget. Kinyitottam, még alig látszottak a bútorok körvonalai, lassan egyre élesebbek lettek a kontúrok. Láttam, hogy Tamás keze a takarón fekszik a mellkasán, egyenletesen emelkedik és süllyed, éreztem a dezodorját. Ennyi év után azt hittem, az első alkalommal lefekszünk, mondta. Meg kellett volna kérdeznem, miért nem ér hozzám. Vártam, hátha mond még valamit, aztán észrevettem, hogy alszik.

Nem jut eszembe, kire hasonlít. Már Kata búcsúbuliján is emlékeztethetett valakire, figyeltem az asztal másik végén, az ujjait végighúzta a párás sörösüveg oldalán, jeleket rajzolt bele, amiket nem értettem, figyeltem, hátha megértem. Akkor találkoztunk először, nem emlékeztetett saját magára. Sokat táncoltunk, megizzadtam, a hideg sörösüveget a nyakamhoz nyomta. Az üveg előbb ért hozzám, mint ő, ez csak most jut eszembe. Az este végén derült ki, hogy ő is elköltözik, már több órája beszélgettünk, és csak akkor mondta el, amikor megcsókoltam. Még sosem csókoltam meg senkit, csak engem csókoltak meg. Két évig élt Newcastle-ban. Newcastle-ból részletesen leírta, mit csinálna velem, ha ott lennék mellette, és mit akar, hogy csináljak vele. Leírtam, milyen a testem. A csípőm széles, a mellem nem nagy, nem kicsi. Ne így, írta. Milyen, ahogy hozzáérsz. Biztos selymes a bőröd, selymes, igen, főleg az alkarom, az alkarod?, ahogy az alkarom végigsimítom az ujjaimmal, az ujjaim hidegek, az én ujjaim nem hidegek, ahogy fekszem, ki tudom tapintani a bordáimat, hol máshol selymes még a bőröd, a derekamon, végig egészen a csípőmig, a combomon hidegebb a bőr, és

még?, a combom belső fele is sima, melegebb, a derekamon van egy anyajegy, a derekadat már elhagytuk, lejjebb tartottunk, a térdhajlatom csiklandós, annál feljebb, a combod belső felénél, igen, a combom belső fele nagyon selymes és nagyon meleg. Leírtam, hogy szeretem, ha a fülem mögött végigsimít az ujjával, szeretem, ha belenyal a köldökömbé. Hogyan mondják angolul, hogy mélyen beléd. Deep in you. Vagy deep inside you. Mint egy béna dalszöveg.

A tévé jobb alsó sarkában lila folt, most Brian lábán van, most a konyhaszekrény oldalán, a padlón, Stewie cipőjén. Hallom, ahogy Tamás rágja az ételt, a villa minden falatnál a fogához koccan, kiráz a hideg. A tévé mögötti polcon könyvek, próbálom a gerincükről felismerni őket, a ríkító pirosat rögtön felismerem, a mellette lévő barnát nem. A képkeret a könyveknek támasztva, faszínű keret, benne a közös képünk Katával, egy hídon állok, ő mögöttem ül a híd padkáján, átkarolja a vállamat. A keretet Tamástól kaptam, a kép addig keret nélkül dőlt a könyveknek, a két széle befelé kunkorodott, szellőztetéskor a huzat lesöpörte a polcra. Fél éve láttam utoljára Katát. Milyen volt a csirke? Jó, válaszolja, de azért jobban szeretem, amit te csinálsz. Elmosolyodom, megfogja az én tányéromat is, kiviszi a konyhába, megengedi a csapot, sokáig folytatja a vizet, azt szereti, ha elég hideg, a vízzel teli poharat élém rakja az asztalra. Most veszem észre, hogy szomjas vagyok. Iszom, pár csepp az ölembe hullik, sötét foltok a leggingsen. Bepisiltél, mondja, megint megpaskolja a combomat, a vállunk majdnem összeér, még sosem csókolta meg a vállamat. Közben újabb rész indul el a Family Guyból, Peter a pörgőrúgást ismételgeti, most nem találok a jobb alsó sarokban a lila foltot, nem is figyelem sokáig. Tamás kezét figyelem, az öleiben fekszik. Várom, mikor fog az a kéz hozzám érni. Elképzelem, hogy hozzám ér. Megsimítja a combomat, vagy átkarolja a vállamat. Benyúl a trikóm alá, kikapcsolja a melltartómat, lassan mindent levesz rólam. Elképzelem, hogy először a nyakamat, utána a számat csókolja, én nem csinálok semmit, csak hagyom, hogy csókoljon. Hangosan felnevet. Sokáig nevet, nem tudom, min, lemaradtam a poénról.

Nem megyünk be, kérdezi. De, csak egy perc. A fürdőszobába megyek, becsukom magam után az ajtót. A mosógép tetején hagytam a körömmollót, azzal vágтам le a sötétkék melltartóról az árcédulát. Egyre erősebb a görcs a gyomromban, megmosom az arcomat, hideg vizet engedek a csuklómra. Hallgatózom, a lakás melyik pontján lehet. Ha a nappaliból idejönne, hallanám, ahogy recseg a parketta. Megnyikordul a rugó az ágyban, a hálóban van. Megnyálazom az ujjamat, benyúlok a bugyimba, és simogatni kezdem magam.

Nem kellett volna a fürdőszobába mennem. Lassabban, akkor nekem is jó lesz, ezt kellene mondanom. Én még nem tartok ott, ezt kellett volna válaszolnom neki, amikor pár hete megkérdezte, miért vagyok száraz. Nem kellene a konyhába mennem, és nagy kortyokat innom a vodkából. Végigömlik a forró-

ság a nyelőcsövemen, le egészen a gyomromig, összegyűlik a számban a nyál, nagyokat kell nyelni. Vágok egy falatot a húsból, a hús síkos és rágós, mintha nyers lenne, lenyelem. Visszateszem az üveget a wok mögé, nem koccan hozzá semmihez. A szobába megyek, meztelenül fekszik az ágyon. Várom egy kicsit. Nem vetkőztet le. Leveszem a trikót, a nadrágot és a bugyit. Ezt is, mondja. Hátranyúlok, kikapcsolom a melltartót. Hanyatt fekszem. Nem nyal bele a köldökömbe. Nem húzza végig az ujját a fülem mögött. Tárd szét jobban a lábad, mondja. Elképzelem, hogy szerelmes belém, a nyaklánc nekiütődik az államnak. Kicsit fáj. Én hangos vagyok, azt szereti, de nem beszélhetek. Minél hangosabb vagyok, annál gyorsabban megy el. A hasamra élvez, nyögve a vállamra dől, nem tudja visszatartani, ezt az egy hangot adja ki közben. Izzadt a homloka, legurul rólam, érzem a nedvességet a vállamon. Fekszünk egymás mellett, befordul a fal felé. Megtörlöm a hasamat. Kimegyek, iszom egy pohár vizet, és visszajövök az ágyba. Hamar elalszik. Jarmila, szláv eredetű női név, jelentése tavasz, kedves, olvasom a Wikin. Becézett alak, Jára, önállósult női név. Magyar Jarmilák is vannak, de Tamás ismerősei nem látszanak a Facebookon. Jarmila hogyan írja le neki a testét. Azt írja, nagy melle van, vagy kicsi. Azt írja, a hosszú haját az ujjai köré tekeri, végigsimítja a tincsekkel a mellét. Felveszi a hangját, miközben elélvez, és elküldi neki.

Nevet a lány a fejem felett. Tizenegy óra múlt, tíz és éjfél között valamikor a lány mindig nevet abban a második emeleti szobában, nevetve élvez el. Mély férfihang, megnyugszik egy kicsit, sokáig hallom a duruzsolást. A földszinten kinyílik és becsukódik a lift ajtaja, valaki lépked a lenti folyosón, becsapódik mögöttem a kapu. A lány már nem nevet, csend van. Elhajt egy autó odakint, próbálom kitalálni, Újpalota vagy a belváros felé megy. Félálomban még érzem, hogy pisilnem kell, és mindjárt fel fogok ébredni.

Branczeiz Anna

A szégyen retorikája

József Attila A bűn című versében¹

Más megvilágításba helyezi József Attila versét, ha azt címének sugallatával ellentétben nem a büntudat, hanem a szégyenérzet megnyilatkozásaként értelmezzük. Megközelítésemben erre teszek kísérletet. Vezérfonalként Tverdota György értelmezésének felvetéseit használom,² amelyből két gondolatot emelek ki: egyrészt azt, hogy József Attila verse zavarba hozza olvasóját; másrészt azt, hogy lényege nem a bűn megvallása, hanem a bűnről való beszéd. Tanulmányomban elsősorban a *Nagyon fáj* című kötetbe felvett szöveggel foglalkozom, de a másik két változatra is utalok, ha az esetleges eltéréseknek valamilyen jelentésalakító szereppel bírnak. Ezeket a kritikai kiadás alapján a továbbiakban a következőképpen jelölöm: az első változatot római egyes, a *Nyugatban* közölt változatot római kettes, a kötetbe felvett változatot pedig római hármas számmal.³

Paul de Man Rousseau *Vallomások* című önéletrajzi munkájáról írott tanulmánya⁴ jó vonatkoztatási pontként szolgálhat annak megértéséhez, miként építkezik József Attila költeménye. Az *olvasás allegóriái* vonatkozó fejezete Rousseau szövegének „*Marion és a szalag*” epizódját elemzi. A történet szerint Rousseau ellopott egy szalagot; amikor számon kérik, Marionra, egy fiatal cselédlányra hárítja a tettét; végül pedig mindkettőjüket elbocsátják. Rousseau azt állítja, hogy azért idézi fel ezeket a múltbéli eseményeket, azért vall színt, hogy ezzel feloldja kínzó bűnösségérzését. De Man arra a megállapításra jut, hogy Rousseau szövegében szó sincs vallomásról. Megfogalmazása szerint „[v]allomást tenni annyi, mint az igazság nevében legyőzni a büntudatot és a szégyent: a vallomás episztemológiai nyelvhasználat, melyben a jó és a rossz etikai értékeit az igazság és a hamisság értékei váltják fel”.⁵ Marion történetének felidézése azonban nem csupán egy tett (a hazugság) beismerése: Rousseau mentegetőzésbe kezd, ezzel pedig aláássa a vallomást. „Az egyetlen félnivaló a mentegetőzés esetében az,

▼
1 Elhangzott A szégyen reprezentációi című interdiszciplináris konferencián (2021. március 19–21., az ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola szervezésében).

2 Tverdota György, *„Zord bűnös vagyok, azt hiszem”*: József Attila költészete, Pécs, Pro Pannónia Kiadó Alapítvány, 2010.

3 József Attila versét, illetve variánsait a következő kötetből hivatkozom: *József Attila összes versei 1927–1937: Kritikai kiadás*, s. a. r. Stoll Béla, Bp., Balassi, 2005.

4 Man, Paul de, *Mentegetőzések* = P. de M., *Az olvasás allegóriái*, ford. Fogarasi György, Bp., Magvető, 2006, 323–351.

5 Uo., 324.

hogy valóban felmenti a vallomástevőt, s ezzel már keletkezésében fölöslegessé teszi a vallomást (és a vallomásos szöveget).⁶ De Man Rousseau szövege kapcsán különbséget tesz a büntudat és szégyenérzet között. Ha büntudatunk van, beismerjük és meggyónjuk tetteinket. Ez a gesztus referenciálisan igazolható, faktuálisan ellenőrizhető. Ezzel szemben a szégyenérzet a mentegetőzés végtelenített, en abîme-szerű öngazoló struktúráját hozza létre.⁷ Rousseau tehát azért mentegetőzik, mert szégyelli magát.

József Attila verse sem vallomás. Ezt hangsúlyozza Tverdota is: „[...] nem bűnvallomásról van szó, már csak azért sem, mert *A bűn* a bűnkeresés verse, nem a gyilkosság meggyónása, hanem a színlelése történik meg az idézett sorokban. A jelenet lényege nem ténymegállapítás és belőle következtetések levonása, hanem a bűnről való beszéd.”⁸ József Attila költeményében a bűn kényszeres, végtelennek tűnő keresése Rousseau szövegének végtelenített, en abîme-szerű struktúráját idézi. A szégyent azonban nem a mentegetőzés verbális aktusa leplezi le – mint Rousseau esetében –, hanem az ellentmondásos, feszültséget hordozó építkezés.

„...de jól érzem magam.” Vagy mégsem? Leleplező ellentmondások

József Attila versében a lírai szubjektum bűnösnek érzi magát valamiért, amiről nem tud. Büntudat van, bűn viszont nincs, ezért az érzést igazolandó fel kell kutatni az elkövetett vétket. Feltűnő, hogy a szöveget egymást cáfoló kijelentések szervezik. A felütés, miként Tverdota György is rámutat, apodiktikus („zord bűnös vagyok”), ezt aztán rögtön egy elbizonytalanító állítás követi („azt hiszem”).⁹ A következő sorban a versbeszélő azt mondja: „jól érzem magam”. Ezt relativizálja az első versszak második fele: „Csak az zavar e semmiben, / miért nincs bűnöm, ha van.” A „zord” jelző azt a benyomást kelti, hogy valami nagy bűnről van szó; az „együgyű dolog” viszont nyilvánvalóan valami semmiségre utal. A két kifejezés között szemantikai ellentét húzódik. A „semmi” szó ironikus értelmű: a „semmi” azt jelenti, hogy valami nem fontos. A versben ez a „semmi” mégis kitüntetett szerephez jut: ezt kutatja az én olyan kényszeresen, ezt akarja meggyónni.

6 Uo., 325.

7 Vö. uo., 325–329., illetve: Kulesár-Szabó Zoltán, *Cselekvés és textualitás: A szégyen retorikája és az olvasás „eticitása”* = K-Sz. Z., *Tetten érhetetlen szavak: Nyelv és történelem Paul de Mammál*, Bp., Ráció, 2007, 287.

8 Tverdota, i. m., 131.

9 Uo., 127.

A bűn (III.)

Zord bűnös vagyok, azt hiszem,
de jól érzem magam.
Csak az zavar e semmiben,
mért nincs bűnöm, ha van.

Hogy bűnös vagyok, nem vitás.
De bármit gondolok,
az én bűnöm valami más.
Tán együgyű dolog.

Mint fõsvény eltünt aranyát,
e bűnt keresem én;
elhagytam érte egy anyát,
bár szívem nem kemény.

És meg is lelem egy napon
az erény hősein;
s hogy gyónjak, kávézni hívom
meg ismerőseim.

Elmondom: Öltem. Nem tudom
kit, talán az apám –
elnéztem, amint vére folyt
egy alvadt éjszakán.

Késsel szúrtam. Nem szinezem,
hisz emberek vagyunk
s mint megdöfötték, hirtelen
majd mi is lerogyunk.

Elmondom. S várom (várni kell),
ki fut, hogy dolga van;
megnézem, ki tűnődik el;
ki retteg boldogan.

És észreveszek valakit,
ki szemmel, melegen
jelez, csak ennyit: Vannak itt
s te nem vagy idegen...

Ám lehet, bűnöm gyermekes
és együgyű nagyon.
Akkor a világ kicsi lesz
s én játszani hagyom.

Én istent nem hiszek s ha van,
ne fáradjon velem;
majd én föloldozom magam;
ki él, segít nekem.

Mint arra Tverdota jó érzékkel rámutat, a bűnvallomások valóságstátusa is megkérdőjelezhető, hipotetikus. A harmadik versszakban fősvénység-hasonlata a keresett bűn és a bűnérzés súlyát, értékességét hangsúlyozza (erre később még visszatérek). Innen nézve az ötödik strófa második fele („elhagytam érte egy anyát, / bár szivem nem kemény”) is érthető fokozásként. Ez a bűn elsöre kevésbé tűnhet túlzónak, valószerűtlennek, mint a hatodik versszak képe: „Öltem. Nem tudom / kit, talán az apám – elnéztem, amint vére folyt / egy alvadt éjszakán.”

A két korábbi változat ebben az esetben lényeges eltéréseket mutat. A II. változat aláhúzza a gyilkosság tényét azzal, hogy megismétli a mozzanatot. Egyszer az ötödik strófában: „Meggúrtam az apám [...]”; majd rögtön a következő versszakban: „Leszúrtam, nem is szinezem [...]”. Az I. változat kissé suta módon nyomatékosítja az elkövetett tettet, az imént idézett sor ebben a szövegben így hangzik: „Hát ez az. Nem is szinezem.” A III. változatban a „talán” szó bizonytalanságot sejtet: a versbeszélő még azt sem tudja, kit gyilkolt meg. Az „alvadt éjszaka” kifejezés (amit a *Nyugat*-ban közölt II. variáns is használ) szokatlan, szürrealisztikus hatást kelt: a metonimikus kapcsolatban az „alvadt” a vérre utal, az éjszaka a gyilkosság idejére. Az „alvadt” jelző ugyanakkor hangzásában rájátszik az „átaludt” szóra is. Ennek is jelentése lehet az értelmezésben. Az alvadt vér szilárd, kocsonyás állagú. Az „alvadt éjszaka” annak képi megjelenítéseként is felfogható, hogy az én tudata zavaros, ami lehet a gyilkosság elkövetésének pillanatában elborult elme reprezentánsa is. Ugyanakkor ez a szakasz megenged egy olyan értelmezést is, mely a gyilkosságot rémálomként tételezi. Meglátásom szerint ez a részlet olvasható úgy is, mintha a szöveg itt a valóság és az álmodott egybemosásával játszana: az „alvadt éjszaka” utalhat az alvás idejére, az álom világának hallucinatorikus jellegére is. A vers I. változatában az „alvadt éjszaka” helyett „az örök éjszakán” szintagma szerepel, amiről az örök sötétségre, az örök szenvedésre, a halál vagy a pokol világára asszociálhatunk. A határozott névelő kiemeli, kimerevíti ezt a pillanatot: azt a benyomást kelti, hogy az én megrekedt ebben a rémálomszerű helyzetben. Ez a szókapcsolat ezért sokkal inkább szorongást keltő, mint a későbbi változatokban használt szintagma.

A bűn (III.)

Elmondom: Öltöm. Nem tudom kit,
talán az apám –
elnéztem, amint vére folyt
egy alvadt éjszakán.ű

A bűn (II.)

S kitárom, túrva, mint a bolyt:
„Megszúrtam az apám
s elnéztem, amint vére folyt
egy alvadt éjszakán.”

A bűn (I.)

És szólok: „Halljunk tiszta szót!”
Leszúrtam az apám.
Elnéztem, amint vére folyt
az örök éjszakán.

Az én elismeri, hogy bűnös, legalábbis azt, hogy bűnösnek érzi magát. Ugyanakkor nem tudható, mit követett el; a vallomás nem lehetséges. Az egymást kioltó állítások miatt a megszólalás is bizonytalanságot sejtet. A korábbi szövegváltozatokban ez kevésbé hangsúlyos. A kötetben közölt III. variánsban erre erősít rá a „de” kötőszó; a „mért nincs bűnöm, ha van” ironikus, egyszerre állító és tagadó formulája; valamint az a finom különbség is, hogy ebben a változatban a bűn helyett az én büntudata vitathatatlan. Ez utóbbi eltérésre Tverdota is felfigyel. Egyetértéssel idézem meglátásait: „*A Nagyon fájban* közölt harmadik változatot kiérleltebbnek tartom az első kettőnél, mert itt az idézett zárósor [„A bűn kétségtelen.” – B. A.] hiányzik, és a bizonyosság is szubjektív marad. Itt nem a bűnről állítja a beszélő, hogy nem vitás, hanem »csak« a szubjektumról, illetve a bűn alanyi összetevőjéről: »Hogy bűnös vagyok, nem vitás«. Ha bűnérzésem, büntudatom van, ennek meglétét senki nem vonhatja kétségbe. A bünt magát azonban ilyen esetben is bizonyítani kell.”¹⁰

▼

¹⁰ Uo., 128.

A bűn (III.)

Zord bűnös vagyok, azt hiszem,
de jól érzem magam.
Csak az zavar e semmiben,
mért nincs bűnöm, ha van.

Hogy bűnös vagyok, nem vitás.
De bármit gondolok,
az én bűnöm valami más.
Tán együgyű dolog.

.
. .
majd én fölloldozom magam;
ki él, segít nekem.

A bűn (II.)

Zord bűnös vagyok, azt hiszem
és jól érzem magam.
Csak egy zavar e semmiben:
Mi bűnöm van, ha van?

A bűn az soha nem vitás.
Vért, tüzet gondolok.
De bűnöm tán valami más,
kis, együgyű dolog.

.
. .
Majd fölloldozom én magam.
A bűn kétségtelen.

A bűn (I.)

Zord bűnös vagyok, azt hiszem
és jól érzem magam.
Csak az zavar e semmiben,
hogyan bűnöm odavan.

Tudom, hogy a bűn nem vitás,
de bármit gondolok,
érezem, hogy ez valami más,
tán együgyű dolog.

·
·
·
Majd föloldozom én magam.
A bűn kétségtelen.

Még egy ellentmondás tetten érhető a szövegben, amelyre Tverdota György és N. Horváth Béla¹¹ is reflektálnak olvasataikban: a dalszerű, könnyed, játékos forma nem illik a vers súlyos témájához. Meglátásom szerint a könnyed dalforma összhangban van a második sor kijelentésével („de jól érzem magam”). Sőt, úgy vélem, a vers nehézkedési pontja ez a második sor: a szöveg egésze ezt a félmondatot cáfolja. Vagy egy másik irányból közelítve: ebben a félmondatban, ha a költemény egészének ismeretében tekintünk rá vissza, van egy elleplező mozzanat is. Az lehet a benyomásunk, hogy az én megpróbálja eltitkolni, hogy valójában rosszul érzi magát. Ezt billentik ki az egymást cáfoló szerkezetek: a téma súlya és a vers retorikája felülírja ezt a (látszólag) magabiztos állítást.

Se senkinek, se mindenkinek. Feloldhatatlan ellentmondások

A *bűn* monologikus beszédhelyzete magányos ént körvonalaz, aki vágyik arra, hogy a másik megpillantsa, felé fordítsa tekintetét, hogy megszabadítsa az idegenség érzésétől. A vers II. változatában olvasható strófa is a másik tekintetének hiányát tételezi: „Ellopták tőlem és talán / éppen a vad tömeg – mégis szemébe mondanám: / Add vissza bűnömet!” Ez a variáns azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy a keresett „bűn” metonímiaszerű; valami különlegesen értékeset jelöl, valamit, ami az én lényegéhez tartozik. Erre Tverdota is felfigyel, találóan a következőket írja: „A második variánsban egyenesen azzal vádolja kortársait, hogy ezt az értékes dolgot eltulajdonították tőle [...]. S ha meg akarnánk tudakolni, miért olyan fontos számára a bűn meglelése, visszaszerzése és birtoklása, akkor ezt a választ kapnánk: »Csupán e bűnből tudhatom, / ki gyűlöl, ki szeret, / kit üthetek, ha kell, nyakon / s kit illet tisztelet«. Azaz a világban való tájékozódás érdekében – mint

▼
¹¹ Németh G. Béla, *A líra logikája: József Attila*, Bp., Akadémiai, 2008, 358.

iránytűre – szüksége van bűnére. A végső változatból elmaradnak ezek a megfontolások, s megmarad a bűnhöz ragaszkodás, a bűn keresésének szenvedélye.”¹²

Ha József Attila versét a szégyenérzet megmutatkozásaként olvassuk, a „lopás” a megszégyenítés közösségből kirekesztő mozzanataként érthető: ezzel együtt ugyanis megfosztják az ént valamtól, ami önértékelésének stabilitását biztosítja; az egyén idegenné válik. Továbbgondolva Tverdota megközelítését, a bűn keresését értelmezhetjük önkeresésként is. Visszatérve a *Nagyon fáj* című kötetben közölt szöveghez: a nyolcadik strófában éppen az jut kifejezésre, hogy az én szeretne tartozni valahova („És észreveszek valakit, / ki szemmel, melegen / jelez, csak ennyit: Vannak itt / s te nem vagy idegen...” [A *bűn I.*]). A feloldozás akkor lehetséges, ha a kommunikáció sikeres; ha az én kétséget kizáróan igazolja és meggyónja büntettét, hogy ezzel – Paul de Man szavait idézve – az igazság nevében legyőzze a büntudatot és a szégyent.¹³ József Attila versét érezhetően a kimondás vágya szervezi, hiszen csak a másik mentheti fel a (vélt vagy valós) bűnöst a (vélt vagy valós) büntudat nyomasztó terhe alól. Ezt jelzi az „elmondom” megisméltlésének nyomatékosító hangsúlya is. Ehhez jön még, hogy a kávéház a nyilvánosság, ráadásul az irodalmi-kulturális nyilvánosság közege (ennek jelentőségére később még visszatérek). Továbbá ezt támasztja alá az is, hogy József Attila beleírja a versbe a feltételezett reakciókat. Ezek azonban váratlanok: a gyilkost általában elfogják, börtönbe zárják, netán ki is végzik. A „Nem színezem / hisz emberek vagyunk” olyan kifejezés, amellyel, miként Tverdota fogalmaz: „[...] csak emberi gyengeség, fogyatékoság esetén indokolt élni, mint a »tévedni emberi dolog« szólás kimondásakor, nem pedig főbenjáró bűnök elkövetése alkalmából.”¹⁴

A másik oldalon nem magát a bűnt ítélik meg, hanem azt, aki kitalálta, hogy gyilkolt – tehát vélhetőleg bolond, mert ilyesmikről fantáziál. Ezt az értelmezési lehetőséget sokkal világosabban veti fel a vers I. változata. A negyedik strófa a *Nyugartban*, illetve a kötetben közölt szövegből kimarad: „Csupán e bűnből tudhatom, / ki gyűlöl, ki szeret, / kit üthetek, ha kell, nyakon / s kit illet tisztelet.” A vágyott reakciók (gyűlölet, szeretet) nem a büntetetre, hanem magára a személyre vonatkoznak. A *Nagyon fáj* című kötetben olvasható III. variánsban a csavar, hogy – mint azt korábban már kifejtettem – a bűnvallomások is feltételesek. Ha a bűn tárgya maga kétséges, mint arra Tverdota is rámutat, törvény szerint, jogi értelemben sem elítélni, sem felmenteni nem lehet a magát bűnösnek valló személyét. Ez azonban nem zárja ki a szubjektív ítéletalkotás lehetőségét.

12 Tverdota, i. m., 132.

13 Man, i. m., 324.

14 Tverdota, i. m., 131.

Csakhogy József Attila versében az ítéletalkotás is hipotetikus; az én megpróbálja külső perspektívából szemlélni magát, ez az igyekezete azonban eleve kudarcra van ítélve. Kulcsár-Szabó Zoltán a *Ki-be ugrál* című versről szóló értelmezésében Sartre, illetve Merleau-Ponty nyomán arra mutat rá, hogy: „[a]z én éppen akkor vesz tudomást saját érzéki és érzékelhető, ilyen értelemben külső létezéséről, amikor a másik tekintetét mint rá irányított tekintetet érzékeli.”¹⁵ Az én tehát „csak mint másokra való vonatkozás hozzáférhető önmaga számára”.¹⁶ Sartre – a Kulcsár-Szabó által is idézett – könyvének vonatkozó fejezetében azt taglalja, hogy a szégyen interszubjektív viszonyban létezik, elsődleges struktúráját tekintve valaki előtti szégyen.¹⁷ Más szavakkal: a szégyenérzet a másik tekintetében konstituálódik; ennek hiányában nem élhető át a maga teljességében, nem lehetséges feloldása sem.

Szégyen a versben és a befogadásban

Ehhez kapcsolódóan van még egy értelmezési lehetőség: ez a befogadásban érvényesül. Gillian White 2014-es *Lyric Shame* című monográfiájában a líra szubjektivitását, bensőséges karakterét hangsúlyozó, az Új Kritika értelmezői gyakorlata nyomán elterjedt értelmezéseket a megszégyenítés aktusával állítja párhuzamba. Szemléletes példája ennek az úgynevezett „vallomások költők” recepciótörténete: verseik azért szégyellnivalók, mert olyan privát témákat emelnek át a költészetbe, amelyek máskülönben nem tartoznának a nyilvánosságra. White a szégyendinamikának arra a koncepciójára épít, miszerint a másik viselkedése miatt érzett szégyenünket vetítjük rá a másokra; azaz a „megszégyenítő” felől közelít a kérdéshez. Az értelmezésben ez a megszégyenítő aktus olyan prekonceptiókat erőltet a versekre, amelyek elfedik az egyes életművek poétikai sajátosságait, hatástörténeti vonatkozásait. Pedig a versnek nincs szégyenérzete, hiszen a vers csak szöveg: ezért White szerint „szégyentelenítenünk” („unshame”) kell az olvasati stratégiáinkat.¹⁸ Elemzéseiben ezért a bevett értelmezői gyakorlatokkal ellentétes szempontokat igyekszik felvetni. Szempontunkból nem White felvetéseinek

15 Kulcsár-Szabó Zoltán, *Magány és énhány József Attilánál = „Mint gondolatjel, vízszintes a tested...”: Tanulmányok József Attiláról*, szerk. Prágai Tamás, Bp., Mindentudás Egyeteme, 2005, 131.

16 Uo., 132.

17 Vö. Sartre, Jean-Paul, *A másikért-való lét = A lét és a semmi*, ford. Seregi Tamás, Bp., LHarmattan, 2006, 279–368., 279–280.

18 White, Gillian, *Lyric Shame. The „Lyric” Subject of Contemporary American Poetry*, Cambridge, Massachusetts & London, England, Harvard University Press, 2014, 6–7.

irodalomtörténeti tanulságai érdekesekek, hanem maga az a gondolat, hogy a befogadás folyamata megragadható a szégyen affektusa felől.¹⁹

Tverdota szerint *A bűn* „zavarba ejtő vers”.²⁰ Részben talán az olvasóra kényszerített gyóntatói-ítélői szerep miatt lehet „zavarba ejtő” ez a szöveg. Mert mégis mi közünk van ahhoz, amit az én itt elárul magáról, fantáziáiról? Ugyanakkor meglátásom szerint József Attila verse kifejezetten kéri, hogy „szégyentelenítés” helyett inkább hozzuk játékba olvasói „szégyenünket” az értelmezésben, azért, hogy megértsük, miből fakad a szubjektum zavara („csak az zavar e semmiben, / miért nincs bűnöm, ha van”). Ekkor mutatkozhat meg a vers sajátos, a szégyenérzetet elrejtő és feltáró dinamikája.

Ezért tartom jelentéseseznek azt is, hogy a kávéház egyúttal az irodalmi-kulturális nyilvánosság szimbolikus tere. Ahogy említettem, József Attila beleírja a versbe a másik pozícióját; megpróbálja magát külső perspektívából látni és megérteni. Az ismerősök helyét a befogadás során az olvasó töltheti be. Csakhogy az írás és befogadás ideje értelemszerűen nem eshet egybe. Ez félreérthetetlenül jelzi, hogy a másik mindig csak hiányával van jelen: azaz nincs, aki megszabadítsa az ént a kényszerű érzésektől.

„Ne higgyetek értetlen bűneimnek”

A szégyenérzet – akárcsak József Attila verse – nem a tetre, mint inkább annak megélésére, ránk gyakorolt hatására, a körülötte alakuló diskurzusra irányul. A szégyenérzet – a büntudattal ellentétben – nem valamilyen konkrét cselekedetünket érinti, hanem egész lényünkre és önképünkre hatással van. Ha büntudatot érzünk azért, mert valami rosszat tettünk; ha szégyelljük magunkat azért, mert rosszak („bűnösök”) vagyunk.²¹ József Attila versét ez a kettősség szervezi: rossznak, bűnösnek érzi magát a szubjektum, de büntette nincs. Szégyenét próbálja egy ügyetlen retorikai fordulattal elleplezni, oldani („de jól érzem magam”). A szégyen azonban csillapíthatatlan: a hiány betölthetetlen, a szöveg ellentmondásai feloldhatatlanok, a vallomás és a jóvátétel lehetetlen.

▼

19 Gillian White koncepciójáról részletesen írok egy tanulmánykritikámban: Branczeiz Anna, Most akkor van olyan, hogy „lira”? *Filológiai Közöny* 2019/4., 141–152.

20 Tverdota, i. m., 122.

21 Vö. Vizin Gabriella, Unoka Zsolt, A szégyen szerepe a mentális zavarok kialakulásában I., Elméleti háttér, *Psychiatria Hungarica* 2014/1, 15–16., illetve: Lindsay-Hartz, Janice, Contrasting Experiences of Shame and Guilt, *American Behavioral Scientist* 1984/6, 693.

Ferencz Mónika

Kávézás Nemes Nagy Ágnessel

Nemes Nagy Ágnes hagyományának újraértelmezése a nőirodalomról és a nőiségről való megszólalásai tükrében

Amikor megkaptam a felkérést, hogy írjak esszét Nemes Nagy Ágnes születésének 100. évfordulója alkalmából, amellett, hogy persze roppant megtisztelve éreztem magam, elkezdtem azon gondolkozni, miért is engem kértek fel erre a feladatra. Egészen pontosan azon, hogy vajon azért engem kértek-e fel, mert én is nőként foglalkozom költészettel, ahogyan Nemes Nagy Ágnes (a továbbiakban: NNÁ) tette, és hogy vajon a mostani politikai korrektség korában (amiben például az egyik kis vihart Amanda Gorman¹ fordítójának kérdése kavarta) ezek a döntések tűnnek-e kézenfekvőnek? Aztán persze továbbgondoltam: ha egy férfit kértek volna fel, arról mit gondolnék? Vagy ha például Kosztolányiról kellene írnom, hogyan reagálnék rá? Egyáltalán miért vetődik fel rögtön bennem díjak, felkérések, megjelenések esetén, hogy az elismerés mögött társadalmi megfelelni akarás húzódhat meg a másik oldalon? Szóval, amíg ezen gondolkoztam, elkezdtem gyűjteni az ötleteket magamban, mennyi mindenről érdemes írni NNÁ költészete és élete kapcsán anélkül, hogy ráerősítenék erre a feminista szorongásra – talán nevezhetem így –, de ahogy teltek a napok, rájöttem, hogy éppen ez az, amiről írni szeretnék. Egészen pontosan, hogy mi a nőirodalom (hogy van-e ilyen egyáltalán), mit gondolt róla Nemes Nagy Ágnes, milyen a viszonyulásom NNÁ-hoz mint költőhöz, mint emberhez, és mennyire határozza meg ezt a viszonyt az, hogy mindketten nőnek születtünk.

Mi a nőirodalom?

Földes Anna riporter egy korabeli *Nők Lapja*-számban megemlíti, hogy Nemes Nagy Ágnes egy korábbi rádióbeszélgetésben elutasította az ún. nőirodalom megkülönböztetését. NNÁ így reagált erre:

„Valóban, zavar és sért. Nem mintha tagadnám létezését, főként a múltban, és tudomásul veszem azt is, hogy máig szükség van bizonyos sajátos, rétegigényeket kielégítő női olvasmányanyagra. De az irodalom – irodalom. A »nőirodalom«, ha

▼

¹ Amanda Gorman botrányt kavaráó kötete roma fiatalok fordításában jelenik meg magyarul. Hvg.hu, 2021. március 25. Link: https://hvg.hu/élet/20210325_Amanda_Gorman_kotet_roma_fiatalok_forditas

már ragaszkodunk a fogalomhoz, túlhaladott, befejeződött. Alapja és forrása az a megítélés volt, amely még külön, megkülönböztető mércét alkalmazott a nők számára – a többi között az irodalomban is. És ha már a jelenben túlhaladott, anakronisztikus ez a fogalom, sokszorosan annak tartom a közeli és távoli jövőben, amikor a nők végre valóban elfoglalják a helyüket az irodalomban.”²

Egyáltalán nem meglepő, hogy NNÁ válaszában távolítja magától a nőirodalom kérdéskörét, hiszen jól érzi, a megnevezés már önmagában azt feltételezi, hogy van egyfajta norma, ami az irodalom, és ez az irodalmiság alapját adja, ezért felvetődik, hogy az ezzel szemben elhelyezkedő irányzatokra, stílusokra, megszólalásmódokra másképpen kellene tekinteni, mintha a nőirodalom helyett azt is mondhatnánk, anti irodalom vagy anti férfi irodalom. Hasonló kérdés ez, mint a női szerző, író és költő megnevezések közötti különbségek, amely látszólag jelentéktelen problémának tűnhet, valójában viszont ahhoz, hogy értjük, miért van szükség a megfelelő szóhasználatra – csakúgy, mint az irodalom gúnokritikai olvasatára –, érdemes túllépni az elsődleges olvasaton, miszerint a nőirodalom meghatározás fölösleges, hiszen izolál azzal, hogy már csak megnevezésében is ellentétezi a férfit, ami Nemes Nagy Ágnes számára is vélhetően rossz szájízt okozott. Nem tartom valószínűnek, hogy NNÁ-nak lehetősége lett volna arra, hogy jobban elmélyüljön a nőirodalom kérdéskörében, és ezáltal távolabbról tudja azt szemlélni, főleg, hogy nagyjából ugyanannak az évtizednek a végén, amikor ez az interjú elkészült, jelent meg Elaine Showalter *Toward a Feminist Poetics*³ című könyve, amelyben lefekteti a gúnokritika alapjait, és ezzel beindítja a máig tartó diskurzust a nőirodalomról. Showalter a saját könyvében korszakokat határoz meg, és még az ő leírása szerint is eljut az olvasó arra a pontra, hogy a női irodalmat a kezdetektől a férfi irodalom határozza meg, a különbség annyi, hogy Showalter képes ezt a gondolatot még tovább vinni, egészen addig, amikortól már nem is tűnik olyan lényegesnek, hogy mi a nőirodalom valódi origója. Vegyük az „imitáció és internalizáció” korszakát, amit Showalter *feminine phase*-nek (1840–1880) nevez. Ez azt a folyamatot írja le, amikor a női írók elkezdnek a férfi irodalom elvárásai szerint írni, legtöbbször álnéven, hogy így legyen esélyük a kánonban maradásra. Az ebben a korszakban alkotó nők minden írói eszközt a férfiaktól tanulnak el, akik az irodalmat egészen odáig meghatározták. A következő korszak (*feminist phase*, 1880–1920) már nem is annyira az irodalomról szól, hanem sokkal inkább a politikai mozgalmakról, sőt ezt a szakaszt még maga Showalter sem tartja esztétikailag lényegesnek. Ebben az időszakban születnek ugyanis a legfontosabb feminista kiáltványok, és itt teszik

▼

2 *Nők Lapja*, 1970. 41. sz. Kötetben: Földes Anna: *A nő szerepe: főszerep*. Budapest, 1972, Szépirodalmi könyvkiadó.

3 Showalter, Elaine: „Towards a Feminist Poetics,” *Women’s Writing and Writing About Women*. London, 1979, Croom Helm.

meg a női aktivisták az alapvető lépéseket az egyenrangúság felé. A legutolsó korszak (female phase), amely az 1920-tól kezdődő időszakot jelöli, pedig az első antitézise, ebben az időszakban születik meg az az irodalom, ami az addig férfiak által meghatározottal szembemegy a különböző női témák, szemléletmódok és írói eszközök beemelésével. Érdekes művészettörténeti kérdés persze az is, hogyan alakulhatott volna ki az irodalom, ha csak – főként – női résztvevői vannak: mondjuk, ha egy lakatlan szigeten egy női társadalom tagjai írni kezdenek. Véleményem szerint viszont lényegtelen, hogy a férfiak által meghatározott irodalomhoz úgy viszonyul a női, hogy alkalmazkodni próbál hozzá vagy teljesen ellentmond neki, hiszen mindenképpen hozzá méri magát, így attól eredeztetve határozza meg saját helyét a kánonban. Mindez nem feltétlenül azt jelenti, hogy nőirodalom nem lenne a férfi nélkül, vagy hogy az egyik a másiktól gyökeresen különbözhetne – hiszen az irodalmi hatások, mint erre majd később még visszatérek, nem csak irodalmi közegből érkehetnek –, viszont ez egy olyan állítás, amit el kell fogadnunk ahhoz, hogy megértsük és vizsgálni tudjuk a nőirodalom XX–XXI. századi alakulását.

Természetesen nem Showalter megközelítése az egyetlen, vannak más kritikai megközelítésmódok⁴ is, amelyek szerint ugyanúgy megkülönböztethetünk férfi és női irodalmat, e kettő mellett pedig megfigyelhető egy közös „massza”, amelyikbe egyik sem sorolható be. Ilyen, amikor narratívaelemzéssel vizsgálják az irodalmi alkotásokat, különböző genderszemponatok alapján. De vajon mit is tud saját nőiségünk hozzáadni egy szöveghez, és hogyan jelenik meg benne? Ugyanebben az interjúban NNÁ így válaszol, amikor erről kérdezik:

„Szeretnék visszakérdezni: mit jelent egyáltalában az a fogalom, hogy női tulajdonság? Be kellene végre vallanunk, hogy saját magunkat talán még ismerjük valamennyire, de sejtelmünk sincs »a« nőről. Még most, a 20. század harmadik harmadában is valahol ott tartunk, mint a botanika Linné előtt – leíró fokon. Vonatkozik ez még az irodalomra is. És tulajdonképpen, amikor ma női tulajdonságokról, jellemvonásokról ítélünk, kizárólag a mostanáig megszerzett tapasztalatokra építünk, és ez alig több, mintha egy majdani tudományos kutató az angolai rabszolgák ismeretében vonná le következtetéseit »az« emberről. Bizonyára sok megállapítása helytálló lenne – az embernek két szeme van, két lába, artikulált beszédre képes... De rengeteg tévedése is. Hogy »az« ember fekete és analfabéta... A nők köztudatban élő, a jelenből általánosított képében tulajdonképpen csak a biológiai tulajdonságok helytállóak és időállóak, a gyorsan változó társadalmi tulajdonságok kevésbé. Amikor ma, egy adott történelmi,

▼

4 Kérchy Anna: *A nő nyelvet ölt. A feminista narratológia dilemmái és a korporeális narratológia lehetőségei*. JATE Press, Szeged, 2018.

fejlődési szinten »a« nőről beszélünk, nem árt erre gondolni. Számolni kell vele, hogy nemünk a történelemtől nem független, sőt nagyon is függő, változó. És az igazság az, hogy a nő fejlődésének, embersége kibontakozásának nagyon az elején vagyunk...»⁵

Földes Anna viszont olyan idézetekkel próbálja alátámasztani NNÁ női író-ságát, mint például „Egy ing rohan a réten. / Nap-éj-egyenlőségi viharban / a szá-rítókötélről elszökött” vagy „Nagy ollóval vágja a nap rövidre mind az árnyakat”. Elgondolkodtató ez a háritás munkássága „női” perspektívájával kapcsolatban, ami NNÁ válaszából újra kimutatható, mintha annak a valódi felvetődése, hogy létezhet bármilyen értelemben vett nőirodalom, kirekesztőnek hatna számára, és még ennél is tovább menve, mintha a kijelentés maga, hogy lehet úgy írni, mint egy nő, hasonlóan hangzana, mint amikor azt mondjuk, valaki úgy fut vagy úgy vezet, mint egy lány vagy egy nő.

Abban teljes mértékben egyetértek Nemes Naggyal, hogy ezek a tulajdon-ságok, amiket nőinek tekintünk, tulajdonképpen társadalmi elvárások, és nem velünk született attribútumok. Senki sem születik ugyanis vasalásra, főzésre, mosásra, krumplipucolásra, sőt mára már ezek a nemekhez társított szerepek teljesen átjárhatóvá váltak. Azt, hogy társadalmi értelemben véve mitől nő a nő, nagyon sokáig a feminizmus próbálta meghatározni, egy jó ideje pedig a genderelmélet tesz kísérletet ugyanerre. Ez utóbbinak pedig fontos lenne az irodalomkritikai diskurzusban is előkerülnie, mert bár látok értelmezési lehe-tőségeket azokban az elméletekben, amelyek a női irodalmat női szerzőkre jellemzőnek vélt alakzatokkal, műfajokkal azonosítják, mint például a túlírás, többszólamúság vagy az elbeszélői hang elbizonytalanodása,⁶ hasonló benyomá-som támad az irodalom ilyesfajta felosztása esetén, mint a társadalmon belüli feminin-maszkulin tulajdonságok kapcsán előkerülő sztereotípiáknál.

A XXI. században már egyre kevesebben kérdőjelezik meg, hogy egy ember lehet egyszerre maszkulin és feminin, még akkor is, ha sztereotipikusan elvárjuk egy nőtől, hogy több feminin tulajdonsága legyen, mint maszkulin, és ugyanezt egy férfinél fordítva. A maszkulin tulajdonságokhoz általában azokat soroljuk, amelyek a karrierbeli előrejutás szempontjából elengedhetetlenek mindkét nem számára, mint például a határozottság, önérvényesítés, az érzelmek szabályozásá-nak a képessége, míg a feminin tulajdonságok inkább párkapcsolati aspektusból fontosak, mint az érzékenység, figyelmesség, gondoskodás. Ez utóbbiak azok, amelyeket inkább gátló tulajdonságokként tartunk számon, mivel a modern társadalmi berendezkedésben kevésbé látszanak az erényei, pedig egyáltalán nem

▼
5 Földes Anna: i. m.

6 Kérchy Anna: i. m.

kevésbé fontosak, sőt az olyan feminin tulajdonságok, mint például az érzékenység, érzelmesség vagy a beleérző képesség elengedhetetlenek a hiteles művészeti kibontakozásoknál.

Női szerepek, irodalmi hagyomány

Elgondolkodtatóak a legtöbbször akaratlanul átvett megszólalásmódok, az irodalmi hagyomány gépezete, és az, ahogyan a kritika kezeli ez utóbbit, és ahogyan valójában működik, tekintve, hogy legtöbbször mi magunk költők sem tudjuk, kik és mekkora hatással vannak ránk. A hagyományképzés legtöbbször nem egy tudatos folyamat, hanem sokkal inkább tudattalan hatások összessége, amelyek úgy hatnak az alkotók saját művészetére, olyan láthatatlanul és kiszámíthatatlanul, ahogyan a szülői dinamikák vagy a gyermekkorban berögződött viselkedésminták. Hadd hozzak egy egyszerű példát erre. Az a barátom, aki nem olvasott korábban kortárs és magyar irodalmat, csak főleg sci-fit és horrorregényeket, amikor kamaszként írni kezdett, idegennek érezte, hogy olyan magyar nevű karakterekről írjon, akik hazai közegben mozognak. Ugyanez merül fel a kisebbségek művészetben való megjelenítése kapcsán is, és bár értem azokat, akik „kvótázásnak” tekintik a kötelező kisebbségi elemek filmekbe, könyvekbe vagy bármilyen más művészi alkotásba való beemelését, úgy vélem, fontos látnunk azt, hogy minél szélesebb térrel és abban szereplő emberekkel találkozunk, annál inkább visszük bele akár a saját művészetünkbe is ugyanezt. Amit olvasunk, az hatással van ránk, világot képez a fejünkben, és ennek a világnak határai vannak, amiket az író, ha igazán fontosnak tartja a saját művészi kiteljesedését, mindenáron le akar majd dönteni. Ezek a hatások persze érkezhetnek akárhonnán, így nem csak az olvasmányélményeinkből, főként abban az évtizedben, amikor az interneten már szinte bármi elérhető. Ugyanakkor ha ezek a hatások legtöbbször tudattalanok, akkor miféle viszonyulás az, ami az előző nemzedékek meghatározó szereppel kitüntetett tagjai felé hajtja az embert? Hogyan tudnám meghatározni saját viszonyulásomat például Nemes Nagy Ágnes világához? Ő például így fogalmaz Babits kapcsán *A hegyi költő* című, 1984-ben megjelent esszéjében:

„És talán azért az, mert hozzá húzó, korai ragaszkodásomban sok volt a gyermeki, az ő személyében pedig sok volt, ami alkalmassá tette, hogy apa-képpé sűrűsödjön egy korszak számára, még nekem is, aki látni sem láttam. Apa-kép volt Babits a két világháború közti magyar irodalomban, annak minden súlyával és kényességével. Mítsem változtatott ezen, hogy fiatalon a fiatal Babitsot szerettem (szerettük, mi akkoriak), a gyönyörű, olvatag magyar szimbolizmust, ami új volt, félig-meddig pad-alatti olvasmány. Milyen lázasan elragadók voltak mind, Ady, Kosztolányi, Tóth Árpád, velük ismertem meg a tragikus, a sötét szövegek

elemi szó-boldogságát, vagyis a művészet alap-hatását. Babits azonban külön helyet foglalt magának bennem; valahogy nehezebb volt társainál, magasabb, közvetettebb, követelőbb. Kívánt tőlem valamit az a versszöveg, nyújtózni kellett utána, ismeretlen tartományok felé. Tágas, hűvös-égető, hegyi-levegője égboltként húzott magához; Babits felnöttebbé tett. Úgy éreztem, a vers magasabb osztályába léptem általa.”⁷

Mi is ez az apakép, amiről Nemes Nagy ír? Itthon például bevett pályakezdésnek számít, hogy a fiatal író, költő eljár különféle alkotói műhelyekbe, és így tanulja meg a szépírást, a szerkesztést. Az is elég gyakori, hogy ezeknek a műhelyeknek a vezetőit egyfajta apa- vagy anyaszereppel ruházza fel. Ennek a szerepnek a lényegét valójában még pszichológiai vagy társadalmi értelemben is nehéz egyetlen írásban kifejtetni, és ugyanígy egy külön tanulmányt igényelne a szerzők által támasztott szülőszerep, ami az irodalmi hagyomány egy lényegi viszonyulási alapja, hiszen szinte meghatározhatatlan, hogy mit tanít vagy mit ad pontosan, hogy mibe helyezi bele magát, és milyen elvárásokat támaszt a szülő felé ilyenkor a gyermekké lényegülő szerző. Az bizonyos, hogy azokat, akiket szülői szereppel ruházunk fel, tiszteljük, és a figyelmükre, elismerésükre vágyunk. Ez pedig független attól, hogy él-e vagy ugyanazt a nyelvet beszéli-e, hiszen magunkban, és főként a szövegekben bárkit megszólíthatunk, bárkiről érezhetjük azt, hogy közel áll hozzánk és megszólítható, ahogyan egy tinédzser is közel érezheti magához a poszterén szereplő hírességet, akiről mindent elolvas, amit csak talál.

Hasonló lelkesedéssel és érdeklődéssel olvasok el én is mindent, amit NNÁ-ról hagytak hátra a kortársai, és próbálom róluk lefejtetni a szubjektumot, hogy jobban megismerhessem NNÁ-t a maga valójában. Különösen érdekesnek találom például, hogy Menyhért Anna a *Női irodalmi hagyomány* című kötetében⁸ öngazolási kísérletet lát Lengyel Balázs szavaiban, amikor az együttélést megnehezítő tényezőként NNÁ hangulatingadozásairól, megviselt idegállapotáról vagy lelki sérüléseiről ír. Ez különösen azért fontos, mert befolyással bír arra a kánonbéli képre, ami Nemes Nagyról ránk maradt.

És valóban, Lengyel Balázs NNÁ-ról írt szövegeit olvasva érződik a nehezítés, ahogyan például Harmos Ilona Kosztolányi Dezsőről írt szövegein is tetten érhető ugyanez, de ez nem kérhető számon egyik szerzőn sem, hiszen egy terhelt kapcsolati dinamika megélőjeként nehéz objektívnak maradni, és figyelmen kívül hagyni a szűrőt, amelyet a saját igazukba való kapaszkodás helyez eléjük. Végző soron pedig még ezekből a szubjektív lenyomatokból is kiviláglik a visszaemlékezéseken keresztül egy-egy szerző igazi arca, így Nemes Nagy Ágnesé is.

▼

7 Nemes Nagy Ágnes: *A hegyi költő*. Magvető kiadó, Budapest, 1984.

8 Menyhért Anna: *Női irodalmi hagyomány*. Napvilág kiadó, Budapest, 2013.

„Ágnes ragyogó volt és erős. A legnehezebb próbákra is képes. Lassan arra is rájöttem: nálam erősebb volt kritikus helyzetekben, sőt döntő elvi kérdésekben is. Amikor a háború alatt a hadműveleti területen idegen, ellenséges lakosok között engem kitört a frász a félelemtől, hogy melyik árokból, bokorból lőnek belém, mint magyar katonában, hiszen nem hordozhattam olyan táblát, hogy én kérem utálom a náci németeket, várom a háború végét. Ágnes érthetetlenül nyugodt volt, gyanútlanul félelem nélküli.”⁹

Ezeket a sorokat éppen Lengyel Balázs írta Nemes Nagy Ágnesről, és minden olvasáskor jólesően konstatalem, hogy nem látom benne azokat a vonásokat, amiket a női művészekre szeretne ráaggatni a társadalom. Azt a női művészképet, amely komplementere annak a ránk hagyott, az italt és a nőket nem megvevő férfi művészképnek, amit Ady, Szabó Lőrinc vagy akár Hemingway hagyott ránk. A folyton sebzett, labilis, túl érzékeny és sokszor hisztérikus nő képét, aki először a művészetbe menekül, legvégül pedig – ha minden más eszközből kifogy – öngyilkosságba. Nézem a Nemes Nagy Ágnessel készült interjúkat, és egy kimerően, megfontoltan beszélő nőt látok, akiben folyamatos tartás van, és talán emellett egy kis arrogancia és tudálékosság is. Egyszerre ismerős és idegen. Nem érzem másabbnak őt vagy az emlékét, mint Kosztolányi Dezsőét, akinek a posztere ki volt téve a tinédzserkori szobám falára. Nem mondanám egyikről sem, hogy az anyám vagy az apám lehetne, de mégis van egyfajta szülői viszonyulásom feléjük, ami végső soron nemtelen marad, és mintha egészen baráti lenne. Talán mert elsősorban egyik sem férfiként vagy nőként volt meghatározó számomra. Nemes Nagy Ágnes például inkább egy zseniális esztéta és tehetséges költő a fejemben. Olyasvalaki, akivel egyszer szívesen leülnék beszélgetni vagy meginni egy csésze kávé, és nem tagadom, nagyon ritkán, amikor leülök verset írni, úgy érzem, hogy pontosan ezt teszem.

▼

⁹ Lengyel Balázs: *Két Róma* (részlet). In Domokos Mátyás szerk. *Erkölc és rémület között. Nemes Nagy Ágnes emlékezete*. Nap kiadó, Budapest, 2004. 7–50.

Emlékek apámról XIII.

„Miért írom ezeket a jegyzeteket? Azért-e, hogy később elolvassam? Gyermekeimet, unokáimat majd érdekelni fogja? Én szívesen olvasnám apám, nagyapám naplójegyzeteit.”

Apám visszaemlékezéseit és naplóit olvasva kezdtem gyűjtögetni és leírni a vele kapcsolatos emlékeimet, de be kellett látnom, az összeállítás nemcsak róla szól, belőlem is megmutat valamit, talán többet is, mint kéne, engem is jellemez, hogy mit választok ki a sok száz oldalnyi kéziratból, s az is, mi jut eszembe róluk.

Aki az előző részeket olvasta, emlékezhet rá, hogy mindegyik elé odaillesztettem a fenti néhány sort. Aztán a kiválasztott részletek jöttek, illetve a róluk eszembe jutó emlékek, holott írnom kellett volna a kihagyásokról is. Az emlékiratból és naplóból kivett gondolatokról és eseményekről, amelyek, épp mert nem szóltam róluk, már érzem, bennem forrnak majd tovább. Amit leírtam, azzal a reménnyel írtam le, hogy megnyugvást szerez nekem, s talán, ha valahonnan figyeli még ezt a világot, békét ad majd neki is. A kimaradó idézetek jó részét persze azzal indokolnám, unalmas, mások számára érdektelen, túl személyes jellegű szövegek voltak, néhány ismerősre nézve talán bántók, de azért is számúztam egyet s mást, mert túlzott intimitásuk ma is megérint. Apám őszinteségének kiterítését, hisz nem gondolt publikálásra, sőt talán egyetlen olvasóra sem számított (nota bene: rám sem), nem mindig vállalhattam, azon meg, hogy a saját gyarló életemből vett események tekintetében szelektáljak, azzal léptem túl, hogy az ő életét írom, nem a magamét. Azt persze megígérhetem, hogy száz év múlva „felülvizsgálom” a titkosított részeket.

Az előző rész a negyedik naplófüzet, és a huszadik század utolsó lapján, illetve napján fejeződött be. Emlékszem, kisfiú koromban, tízéves lehettem, egyszer szóba került köztünk a halál. Hogy mindenki meg fog halni. Te mikor? – kérdeztem. – Jó lenne megérni a következő évezredet! – mondta. Megérte. Kétezerben a hetvenötödik évét taposta. Én kétezerben az ötvenediket kezdtem...

Megtalálom rám maradt könyvei közt Fritz Baade nyugatnémet professzor 1961-ben magyarul is kiadott művét: *Versenyfutás a 2000-ik évig*. A könyv az ötvenes évek végének, a hatvanasok elejének időszerű kérdéseit taglalta, melyek a világméretű gazdasági verseny esélyei a népesedés, a termelés, a technikai fejlődés és az oktatás, a kulturális élet területén. A nyugati kapitalista szemszögből írt anyag, a tények és a tendenciák tárgyilagos számbavétele alapján olyan következtetésekre jutott, amelyek a szocialista gazdasági rend fölényét és fejlődésének egyre szélesebb távlatait rajzolták fel a tőkés gazdasági rend korlátaival szemben, s 2000-re azt prognosztizálta, hogy a nyugati világ minden szempontból vere-

séget szenved. A demokrácia és a szabadságjogok itteni hiányát sem elhallgató könyv ugyan csak hosszú előszóval és gyaníthatóan fordításbeli finomításokkal jelenhetett meg, mégis bestsellerré igyekeztek tenni a keleti blokk országában mint a szocializmus diadalának Nyugaton is megerősített bizonyítékát. A 2000-es forduló ugyan nem a Baade-féle prognózis szerint alakult, azt azonban, hogy sokkal jobb világ köszöntött volna az emberiségre, apám naplója nem igazolja.

2001. jan. 6. (szombat) Az új évet sikerült alvás közben megélnem, a füldugó elegendőnek bizonyult a zaj ellen. (...) Régi naplómát olvasom, tele van panaszszal, jövőtől való félelemmel, magammal és családommal való elégedetlenséggel. (...) Mivel nincs kedvem dolgozni, elolvastam Anatole France Thaiszát. Végül is kiábrándító, hogy kiderül, az érzékiség mindenk fölött. (...)

Márc. 10. (szombat) Az eddigieknél is súlyosabb árvíz a Felső-Tiszán. Técsőnél átszakadt a gát, a hajdani Bereg egész magyarországi részére rávezették a vizet. Súlyos károk ukrán oldalon is: Técső, Csetfalva, Vári, Borzsóva stb. (...) Nagy Miklóstól bizakodó (?) levél, Margócsy Jocótól szokásosan derűs, Mohácsy Karcsitól önironikus.

Márc. 22. (csüt.) Rossz hírek a világ minden tájáról: gyorsan terjedő állapotbetegségek, időjárás anomáliák, ki-kiújuló harcok (Izrael, Macedónia). Szlovákiában magyarellenesség. A franciák befogadták az „üldözés elől” menekülő zámolyi romákat. (...) Gazdasági válság fenyeget? A gazdagok és szegények egyre élesebb ellentétét a mindenkori ellenzék tudja kihasználni, de kormányra jutva semmit sem tesz ellene.

Ápr. 2. (kedd) (...) Tegnap megnéztem a Bánk bánt. Számomra idegen ez a félig-meddig maivá változtatott darab (ütött-kopott mai ruhák, csak a nőké hivalkodó, zene, tánc, ugránozás), mégsem annyira rossz, mint hittem. A műsorfüzet tele hibával. (...) Cs.-től postán maradópaksaméta. Részletek hajdani levelezéséből. Megmutassam Évának? (...)

Ápr. 8. (vas.) István kedden elrepült New Yorkba. (...) Cs. küldeménye a vártnál jobban fölkaavart. Elfeledezt eseményekre emlékeztet. Három évig tartó „viszonyra”. Bennem más, kevésbé harmonikus ennek a három évnek az emléke. Nem is a kapcsolat a fő szólam benne. Röviden válaszoltam neki, vigyázva, meg ne bántsam. (...) A Forrásban megjelent 1946. évi Németh László-előadásom. Egy N. L.-ről szóló (meg tőle való) írásokat tartalmazó kötetben Égető Eszter-kritikám. (...)

Ápr. 16. (húsvéthétfő) István kedden (10-én) telefonált: hazaérkezett, grafikusoknak szóló kitüntetést kapott New Yorkban, Európából egyedül. Egy Marlenának csinált munkával nyertem el a Society of Illustrators aranyérmét. Az előző évi munkákból válogató kiállítás megnyitóján adták át. Tíz évvel korábban, első amerikai utam során már láttam ugyanezt az „annual exhibition”, s elborzadtam a komputergrafika dömpingjétől. Szerencsére időközben visszaállt a normális rend, újra festmények, akvarellek, metszetek, rajzok lógtak az East 63rd Street-i galéria falain, miközben persze odakint, a standokon tovább tombolt a parvenü képi világ.

Máj. 2. (szerda) (...) *Napi programom: névmutató gépelése, Füzi könyve, a Háború és béke, Jókai Anna igen rokonszenves apróbb írásai, du. félórás séta, tíz parti rómi. A rádió meg a tévé műsorából néhány híradó. Unalmasak, ismétlődnek a hírek.*

Egyre több évközi jegyzet is foglalkozik a betegségekkel, Dórát is, anyámat is megoperálták, ráadásul mindkettőt meg kellett ismételni.

Júl. 1. (vas.) (...) *Gyűjtöm az anyagot a megye irodalomtörténetéhez. Kecskemét irodalmi örökségének 1945 utáni részét Füzi vállalta. (...) A Forrást átköltöztették a volt megyeházára. (...) Milosevicset letartóztatták, Hágába szállították. Jugoszlávia csak így kap pénzt. Kecskemét belvárosát földülták: a Kossuth teret, a kiskörutat. „Fenn az ernyő, nincsen kas.”*

Júl. 13. (péntek) (...) *Istvánnal készült interjú jelent meg a Népszabadság 10-i számában. 18-án Párizsba megy, Annát is viszi. Talán elmennek Londonba is. Az interjút (Egy díj metszetei) Somogyi Krisztina csinálta, s főképp a New York-i aranyéremről szólt. Párizsban A. Szabó Magda jóvoltából a Magyar Intézetben laktunk a Rue Bonapartén, de igazi célunk egy közép-franciaországi városkában, Crocqbán rendezett grafikai kiállítás (Festival de Gravure) volt, amelyre az akkor megismert Takáts Márton rézkarcoló kollégával, későbbi barátommal együtt kaptunk meghívást. A kiállítás után valóban átvonatoztunk Londonba is, ahol néhány napig egy 90 éves műkereskedő, a plakátjaimat kedvelő Philip Granville vendégszeretetét élveztük (Wellington Road in St John's Wood), s Anna a nyelvtudását gyarapíthatta. Néhány évvel korábban – elfelejtettem írni róla – Marci fiammal is volt egy nagy utazásunk, akkor az olasz csizma felső szárát jártuk be kettesben, úgy érte, hogy a Rómát és a tőle északra eső nagyobb városokat.*

Aug. 15. (szerda) *Ma afféle félinneps van: a koronát Esztergomba vitték. Több hivatalban munkaszünet. 20-ára még nagyobb ünnepekre készülnek. Nehéz nem arra gondolni, hogy a kormány az egyházakat, az ezeréves országhoz fűződő érzelmeket a maga számára igyekszik biztosítani a jövő évi választásokhoz. (...) Istvánék holnap indulnak Horvátországba. Rovinjba autóztunk, Baráth Feri, a Jugoszláviából áttelepült grafikus „baráth” ajánlotta a tengerparti apartmant. Jól éreztük magunkat, nagyokat úsztunk, talán az utolsó alkalom volt, hogy együtt nyaraltunk, bár Marciból már elő-előbújt a tudós, áthajózott például Velencébe valami művészettörténeti problémát felmérni.*

A szept. 18-i jegyzetben a 11-i amerikai terrortámadásokról szóló hírre számítottam, de csak a bejegyzés végén találtam. Anyám 12-i pesti szemoperációja (Milibák, Uzsoki kórház), az ezzel kapcsolatos logisztika, hogy kerüljön föl, hogyan vissza, hogy jusson el a felülvizsgálatokra, megelőzte a tengerentúli tragédiát. Nehezítette a helyzetet, hogy én sem voltam mindig hadra fogható, mert azokban a napokban rendeztük és nyitottuk meg, Rostoka Laci barátom szervezésében, dunaszerdahelyi kiállításomat (Vermes-villa). (...) *Míg mindez lezajlott, 11-én terrortámadás az Egyesült Államok ellen. Két repülőgép New York legmagasabb*

két tornyának repült, kártyavárként omlottak össze, egy Washingtonban a Pentagonra zuhant. (...) Az amerikaiak bosszúra készülnek, az Afganisztánban élő szaúdi milliárdost (akinek a nevét képtelen vagyok megjegyezni) vádolják az akció megszervezésével. Az egész világ fel van háborodva, de óvatos nyilatkozatok arról is elhangzanak, hogy nem élvez osztatlan rokonszenvet az USA világhuralma.

Azok a legmagasabb tornyok a World Trade Center felhőkarcolói voltak. Írtam már róla, hogy 1990 februárjában, az art direktorok záróvacsoráján jártam ott, arról azonban nem, hogy néhány évvel később Dórával is. Meglátogattuk egykori katonás osztálytársamat, Hankó Zsuzsit, akinek az egyik toronyban volt a munkahelye. A tragédia után hetekig aggódtunk érte, míg végül kiderült, cége időközben átköltözött egy másik épületbe, a middletown-ba.

Okt. 29. (hétfő) (...) 26-án István kiállításának megnyitója. Dobozi Eszter okos elmélyültséggel beszél a műveiről. Este a helyi tévében: „A tékozló fiú hazatért”. Tudják ezek, mit jelent a tékozló? István kedvetlen, rendetlen, Dorka istápolja. (...) Nietzsche meg Tamási Áront olvasom fölolváltva. Mindkettejükben van valami kimódoltság. (...) A világ zűrzavara főként István (Istvánék) útjai miatt izgat bennünket. A kiállítás, amelyet Eszter nyitott meg, a kecskeméti művelődési házban volt. Az utazások jó részét már én is csak apu naplója alapján tudom fölidézni (október 3. és 9. közt Aarhusba autóztunk, a Dán Plakátmúzeumban nyílt ötünk közös tárlata: Árendás, Baráth, Ducki, Orosz, Pócs. November elején a portugáliai Espinhóban tartott rajzfilmfesztiválra Dórával együtt repültünk), noha 2001-ben a legemlékezetesebb két olyan meg nem valósult utazás volt, amelyekről a naplóról talán nem is tudhatott. Szeptember végén Princetonban nyílt volna kiállításom, amelyet a galériás (Marsha Child) 11-e után természetesen lemondott, illetve áttett egy évvel későbbre. A másik út Iránba vitt volna. Közös kiállításunk nyílt Dórával együtt a teheráni Honarmadan Galériában (az ott élő Sinai Gizella szervezte), Dóra meg is kapta a vízumot, én azonban nem. Többször jártam a pesti követségen, de nem árulták el, mi a baj velem, csak sokára derült ki, a passportban található izraeli pecsét miatt lettem persona non grata. Okosabb lett volna „elvesztenem” az útlevelet, de mire észbe kaptam, már késő volt. Dóra persze egyedül nem vállalkozott az útra.

Nov. 17. (szombat) (...) Varga Miska könyvet akar rólam írni. Gyakran megjelenik, könyveimet, írásaimat kéri. A készülő könyvvel kapcsolatos következő bejegyzések már 2002-ből, sőt 2003-ból valók. *Elolvastam, udvarias formában igyekeztem számára megírni a véleményemet. Ma elvitte. Azt hiszem, megsértődik. (2002. febr. 11.) Varga Miskával az utcán találkoztam. Azt mondta, egyetért a kifogásaimmal. (febr. 19.) Varga Miska elhozta Füzi meg Székér lektori jelentését rólam írt művéről. Meglepően pozitívak. Talán azért, hogy Farkas vállalja a kiadást a Forrás helyett. (márc. 16.) Tegnap itt volt Varga Miska, biztatják, hogy kiadják a könyvét. Most fényképeket kér. (ápr. 10.) Tegnap itt volt Varga Miska. Fölvásta – bőséges körítéssel – a rólam írt könyv új*

részleteit. (szept. 13.) Füzi Laci ideadta Varga Miska könyvének nyomdai levonatát (...) Kijavítottam, amennyire tudtam. Kíváncsi vagyok, mi lesz. (2003. febr. 19.) A könyveket a Kecskeméti Lapoktól megkaptam (...) Mit kezdjek velük? Szekér előzetest írt bele. Eltűzött dicséretetek. (Nem örülök.) Nem nehéz észrevenni. A stílus zavarja, a dicsérő hangnem. Távol állt tőle a dicsekvés, s az elől is igyekezett kitérni, hogy más fényezze. A díjakat többnyire visszautasította (Prima primissima), vagy nem személyesen vette át (Füzéki-érem), hogy a velük járó méltatást ne kelljen meghallgatnia. Varga Miska jó szándékú írása (és Szekér előszava) meghaladta az ingerküszöbét. Pedig a 72 lapos könyvecske korrekt számadás, és ha a méltató közhelyeket, a magasztaló jelzőket valami speciális lakmusszal el lehetne tüntetni, hasznos forrásmunka lenne. Nem csak hallgatni rühellte a dicséreteket, maga is csinján bánt velük. Viszolygott a gyerekeiket, unokáikat ajnározó szülőktől, elszállt nagyszülőktől, amit a gyerekek még természetesnek vettek, s az unokák is megpróbáltak tolerálni.

Az év egyébként – a 2002-es – az újabb politikai fordulatot hozó választással indult (az MSZP nyerte, koalíciót ajánlott az SZDSZ-nek, Medgyessy Péter lett az új miniszterelnök), és újabb halálhírek árnyékolták be. Elment anyu finn barátnője, egykori levelezőtársa, Aira, apám unokatestvére, Sütheő Laci, és egy másik unokatestvér, Muzslai (Müller) Márti második férje, dr. Fejes Miklós, aki apu kedves tanítványa volt egykori legelső osztályában. Meghalt anyu kolléganője, a szepezdi nyaralószomszéd, Csernus Ica néni is (férje, Sándor négy évvel korábban).

Ápr. 13-án, szombaton, 13-án du. meghalt Nagy Miklós. Telefonáltam, hogy szeretném meglátogatni. Éva: ½ 4-kor meghalt. Azt hiszem, ő volt az apám mellett legtovább kitartó barát.

Ápr. 22. (hétfő) Végigolvastam Nagy Miklós leveleit. Most érzem igazán, mekkora úr maradt utána. Megírtam emlékezésemet, Bevittem a Forrás szerkesztőségébe. (...) Fényképét kitettem a könyvespolcra.

Máj. 6. (hétfő) 2-án Miklós temetésén voltam, Szekérral mentem és jöttem. Fárasztó volt, az egyházi szertartáson kívül négy beszéd. Nagy meleg. István is kijött a temetőbe, utána cukrászdába vitt bennünket, majd a metróhoz a Déli pályaudvarra. Kollégisták közül csak Fábiánnal meg Ruttkayval találkoztam.

Jún. 13. (csüt.) 11-én Hódmezővásárhelyen voltam a Grezsa-emlékezésen. A fiatalon meghalt irodalmár, az egykori tanítvány születésének 70. évfordulóján rendezték a konferenciát. Apám előadása Kecskeméti diákévek címmel a Tiszatáj augusztusi számában jött. Istvánék tegnap elmentek Finnországba, vasárnap jönnek haza, utána Istvánra belgiumi út vár.

A finnországi célpont ezúttal Mikkeli volt, kiállításom nyílt a helyi múzeumban, grafikák, plakátok, sőt animációk is. A megnyitó után, ahogyan az szokás, vacsorát rendeztek a külföldi kiállító (aki ugyebár én voltam) tiszteletére.

A dolog úgy zajlott, hogy egy nyolc-tízfős társaság a múzeumból átsétált egy közeli vendéglőbe, ahol már jó előre lefoglaltak számunkra egy nagyobbacska asztalt. A vendéglő azonban tele volt, a mi asztalunknál is ültek. Pirjo, a múzeum igazgatónöje szól az egyik pincérnek (talán szólnia sem kellett, mert a pincér tudta, mi járatban vagyunk), aki máris intézkedett, odalépett a nekünk szánt asztalhoz jelezve, megérkezett a múzeumi társaság, akiket vártak. Az asztalnál ülőknek nyilván előre jelezték, hogy csak addig maradhatnak, amíg meg nem érkezünk, fizettek, fölálltak, és udvariasan átadták a helyüket. Az egyik hölgy, magas vörös hajú, még valami közhelyes udvariassággal is megpróbálkozott a magyar–finn rokonság ürügyén. Happy, mondta angolul, hogy egy magyar művész állít ki a városban. Láthatólag egy csöppet sem zavarta őket, hogy miatunk kényszerültek elhagyni a helyiséget, s úgy tűnt, az asztalnál zajló beszélgetés fonalát újra fölvevő léptek ki a fehér éjszakába. Csapatunk finn tagjai (Dórán és rajtam kívül mindnyájan finnek voltak) láthatólag élvezték a helyzetet, amiben mi semmi szokatlant nem észleltünk, hacsak azt nem, milyen fényesen árad be az ablakokon a napfény a kései óra ellenére. Kari Piippo mellé kerültem, aki miután elhelyezkedtünk, és a pincér is elkezdte fölvenni a rendelést, mosolyogva megkérdezte, tudom-e, ki volt a vörös nő, aki szoba elegyedett velem. Honnan tudnám, válaszoltam, hiszen először vagyok Mikkeliben. Tarja Halonennek hívják, ő Finnország elnöke.

Igen, valahogy így, ilyen könnyűnek és természetesnek képzeltem el a demokráciát, holott tudtam, hogy nem mindenki ugyanazt érti alatta. Mussolini, Hitler, Sztálin – és Kádár János vérig lett volna sértve, ha nem a demokrácia bajnokaként emlegetik őket, s ami azt illeti, otthon az épp leváltott vagy épp hatalomra jutó vezetőket is nehéz lett volna hasonló szituációban elképzelni. Úton-útfélen „demokráciáztak” akkoriban, s persze megkezdődött a szó devalválódása is. Úgy éreztem, a fogalom korlátozottságára figyelmeztettek a fosztóképzőként működő előtagok. A levitézlett népi demokrácia helyett képviselési demokráciát kezdtek emlegetni. Négy évig úgy lépkedünk, ahogy akarunk, mert felhatalmaztatok rá – mondták, akik az ország házában atyáskodtak fölöttünk, miközben a demokrácia nevében nyomták le a torkunkon száraz, ötlettelen húzásait, s persze mindig elhangzott ultima ratioként: a demokráciánál nem eszeltek még ki jobbat. A képzőművészek persze tudják, hogy van a szakmájukban egy pontos szinonimája a demokráciának, úgy hívják, giccs. A giccs a legtöbбекnek tetsző műnem, a legdemokratikusabb paradigma. Próbáljuk ki? Tessék, szavazzon a világ: Mickey Mouse vagy Malevics, Kis herceg vagy Hamlet? Nem kell találgatni az eredményt, hiszen ezerszer megtörtént a szavazás. 1999-ben, amikor már elég általános volt az internet, rendeztek egy földgolyó méretű online sakkpartit. Garri Kaszparov ellenében játszott a világ. Technikailag úgy bonyolították le, hogy a beküldött lépések közül a komputert mindig azt a húzást választotta

ki, amelyre a legtöbben voksoltak, szóval tényleg a lehető legdemokratikusabb megoldást. Talán mondanom sem kell: Kaszparovnak sosem volt ilyen könnyű győzelme. Akkoriban ismerkedtem meg Szőcs Gézával. Írd meg, mondta. Hosszú esszé kerekedett belőle. *Megpróbálom elképzelni...* címmel. Az általa szerkesztett *Elárvult szabadság* című kötetben 2008-ban jelent meg. A kecskeméti színházban volt a bemutató, ott készült róla az a nevezetes fénykép, Iszkanderé, amikor egy vörös rózsával a szájában jelenik meg a színen.

Jún. 17. (hétfő) Orosz Istvánék tegnap este érkeztek meg Finnországból, István holnapután egy hétre Belgiumba megy. Vajon miért? Szükszavú válaszaiból nem lehet kiigazodni. Azért kezdett el Orosz Istvánnak nevezni a naplóban, hogy Borsos Istvántól, Andi párjától, gyermekeinek apjától megkülönböztessen. A különbségtétel persze csak olyankor vált szükségessé, amikor mindketten Kecskeméten voltunk, ami azért viszonylag ritkán esett meg, mert Borsos Stuttgartban élt, több-kevesebb rendszerességgel onnan ingázott haza, én meg Budakesziről. Ha Borsos távol volt, néha a szüleim vigyáztak Imolára és Bálintrá, különórákra vitték őket (zongora, foci, sakk), sőt apámat Andi olykor a föltorlódott iskolai dolgozatok átnézésére is befogta.

Hogy miért mentem Belgiumba, már nem tudom, nyilván valami munkaügy lehetett, ha egyedül utaztam. Húsz évvel korábbi bosszantó szüksévaságom most visszaüt. Egy következő, szept. 22-i jegyzet szerint New Yorkba is elrepültem. Erről sem beszélhettem sokat, de legalább tudom, miért mentem, s talán azt is, miért lehettem – apám kifejezésével – megint csak szüksévasú. Az előző évről elhalasztott princetoni kiállítást kellett megrendeznem. Marlenáéknál laktam, s összebarátkoztam lengyel férjével, Maciek Danilewicz-cel, aki repülni is elvitt. Amikor kétszemélyes sportrepülőjén fölszálltunk, akkor árulta el, először repül oktató nélkül. Különös érzés volt New Yorkot látni a magasból egy évvel a World Trade Centert megsemmisítő repülőtémadások után. Az egyetemen – Einstein egyetemén – egy tudomány és művészet kapcsán rendezett konferenciát is végigültem – a Rómában megismert Doris Schattschneider mellett ott volt a Hargittai házaspár. Egyik este Herschel Rabitz professzor vendégei voltunk, meglepve láttam, hogy a nagy becsben tartott M.C. Escher-litográfiák mellett nekem is lógott néhány képem a falán. Úgy tűnt, Doris tanácsait követve vásárolgatta műtárgyait.

A princetoni galériás (Marsha Child) mellett a kansasi kurátor (Lance Barton) és a connecticuti műkereskedő (Jeff Price) foglalkozott a munkáimmal, illetve Al Seckel, a magát hol fizikusként, hol tudománytörténészként aposztrofáló különös „professzor”, aki egyre-másra jelentette meg a vizuális illúziókról szerkesztett könyveit. Legismertebb a *Masters of Deception (A megtévesztés mesterei)*, amelyben Giuseppe Arcimboldo, Salvador Dalí, M. C. Escher és Rex Whistler mellett az én műveimet is bemutatta. Talán épp ekkor, a princetoni kiállítás idején történt,

hogy meghívott, repüljek át hozzá, és töltsék el néhány napot kaliforniai villájában. Elképesztő gazdagságban élt ott, hollywoodi filmszillagok szomszédjaként ez a nálam majd' tíz évvel fiatalabb, különösebben műveltnek, tehetségesnek, de még sármosnak sem mondható, ám nagyon rátarti fickó. Később, amikor a Los Angeles-i szubkultúrába (David Copperfield, Mark Setteducati) bevezetett, már kezdtem kapiskálni a dolgot, pedig valószínűleg semmit sem értettem, s akkor sem sokkal többet, amikor Doris kicsit anyáskodva figyelmeztetett, jobb lesz vigyáznom Seckellel. Megtudtam ugyan, hogy a híres művészek és Nobel-díjas professzorok társaságában tetszelgő konferenciaszónok semmiféle egyetemre nem járt, azt azonban nem is sejtettem, hogy egyik felesége a hírhedt brit médiamogul, Robert Maxwell lánya (úgy hírlett, párhuzamosan másik felesége is volt), azt meg pláne nem, hogy a pedofil milliárdos, Jeffrey Epstein jobbkezeként tevékenykedik, ahonnan ugyebár Bill Gates meg Donald Trump irányában gomolyodhatnak tovább a szálak. Maxwelléhez és Epsteinéhez hasonlóan rejtélyes volt Al Seckel halála is. 2010-ben Franciaországba költözött, vagy inkább menekült az ellene zajló sok és egyre kilátástalanabb per elől. (Akkortájt látogatott meg Budakeszin, illetve töltöttünk el egy estét F. Farkas Tamás műtermében is. Eléggé kimerült lehetett, mert Tamás képeinek nézegetése közben egyszer csak elaludt.) 2015 áprilisában jelentette Isabel Maxwell, hogy eltűnt, majd később, hogy egy kastélyukhoz közeli szikla tövében holtan találták, igaz, ezt a francia rendőrség soha nem erősítette meg. Ismerősei hajlanak rá, hogy a halálhír csupán a „master of deception” újabb trükkje.

Ha Al él, akkor sem valószínű, hogy járattja a *Forrást*, s olvassa benne emlékeimet, így nyugodtan leírhatom, alighanem a legnagyobb kaliberű szélhámos volt, akivel életem során összeakadtam. Otthoni szűkszavúságom egyébként legföljebb ösztönös viszolygás lehetett, hiszen az imént leírt sztori csak fokozatosan bomlott ki, s az információk jó része csupán apám halála után került elő.

Okt. 19. (szombat) Fölvívott Ruttkay Kálmán: írjak bevezetőt a Bánk bán angol fordításához, amelyet az Akadémiai Kiadó ad ki. (...) 15-én itt volt István, Katona-gimnáziumi kiállításának anyagát hozta, este Bálinttal sakkozott. (...) Katona Piroska kiköltözött a Margaréta Otthonba. (...) Kertész Imre Nobel-díja meglepetésként ért. Sorstalanság című regényéről a Spenót folytatása igen elismerően írt – nem olvastam. A szerző itthoni ünneplését mintha eltúloznák, ő maga szerényebben nyilatkozik.

Okt. 29. (kedd) (...) Moszkvában csecsenek túsul ejtették egy színház közönségét és színészeit. Gáz befúvásával akadályozták meg, hogy fölrobbantsák az épületet. Kétszáz túsú gázmérgezésben halt meg. Nem közölték máig sem, milyen gázt használtak, ezért az orvosok is tanácstalanok voltak. A háromnapos túsúdrámát Szöulból követtem, a koreai plakátbiennálé nemzetközi zsűrijében dolgoztam éppen. A terroristákkal való leszámolás érdekében a túsúkat kíméletlenül fölálodozó hatóságokról alighanem a szovjetrendszerben felnőtt bolgár származású amerikai Luba Lukova

és én tudhattam legtöbbet, legalábbis minket faggattak a zsűriző kollégák. Két évvel később, a Beszlnban túsul ejtett több száz gyerek sorsa sajnos igazolta félelmeinket.

Nov. 6. (szerda) István 31-én hazajött (1-én telefonált), 3-án ment Portugáliába). Dóra még aznap értesített bennünket, hogy megérkezett. Az apu jegyzeteit amúgy is átlengő aggodalmaskodást alighanem a terrorizmussal kapcsolatos hírek csak fokozták (Szöulből Moszkván keresztül repültem haza). Több levél, köztük Szabadi Sanyié az új Nobel-díjashoz címzett levelével. Csoórinak küldte, ő nem közli, átadja az ÉS-nek. Sanyinak többnyire igaza van, de hatása csak annak lenne, ha németországi lap közölné az írását (végül a Kapuban jelent meg: 2003/1.).

Dec. 9. (hétfő) (...) Nagy fölajtás Kertész Imre Nobel-díja körül. Nekem tetszik a könyve (Sorstalanság), Évának nem, mert rossz, magyartalan a stílusa. De lehetséges, hogy az elbeszélő fiú stílusát akarja érzékeltetni. Meglepően sok emberi jóindulattal is találkozott a táborban. A kiábrándulás az volt számára, ahogy itthon fogadták. Nem értették. (...)

Dec. 21. (szombat) (...) Szerdán Katona Piroskánál voltunk. Megtaláltam Mátyus Leót, érthetetlen, hogy telefonon miért tagadták le. Egyik lábát levágták, de derűs. Négy éve lakik a Margaréta Otthonban. Apám a nála két évvel idősebb férfit az egyetemről ismerhette (ő a jog- és államtudományi karra járt), de valószínű, hogy Cséparól is, mert egy ottani földbirtokos jegyzékben is megtaláltam a nevét. Attól kezdve, hogy az idősök otthonában rátalált, rendszeresen látogatta. Azt állítja, hogy kézrátétellel gyógyít. Úgy vettem észre, népszerű a Margaréta Otthonban.

2003. jan. 27. (hétfő) (...) A világ zavaros. Nálunk: csatlakozzunk – ne csatlakozzunk? A bérek emelése miatt nyugati vállalatok egymás után szüntetik be itteni tevékenységüket. Növekszik a munkanélküliség – a kormány cáfolja, vagy az előző kormányt hibáztatja. Készül a háború Irak ellen. Európában tiltakoznak (Németo., Franciao.), van ellenzéke az USA-ban is.

Febr. 3. (hétfő) (...) Leszállás előtt lezuhant az amerikai űrrepülő. Hét halott. A roncsok szanaszét szóródtak Texasban és környékén. Darabjait már árulják a „szerencsés” megtalálók. Az irakiak ujjonganak: Allah megbüntette őket. (...) István megismerkedett Ruttkay Kálmán lányával. Hollandiában él, ott hívták föl a figyelmét Istvánra. Ruttkay Zsófiról már írtam itt korábban. M.C. Escher munkatársa, Hans de Rijk (művésznevéen Bruno Ernst) volt, aki összekapcsolt minket. Miközben ezt a részt írom, Zsófitól jön a hír, 95 éves korában meghalt Bruno Ernst.

Febr. 19. (szerda) (...) Kecskemét irodalomtörténete megjelent, Füzitől kaptam két példányt, egyiket Katona Piroskának dedikálva. Születésnapjára (90!) viszem el. Elolvasni nem tudja.

Márc. 16. (vas.) Tegnap délután Kiskunmajsáról jövet itt volt István meg Dorika. Többük kiállítás volt ott. (...) A szerb miniszterelnököt lelőtték. A kiállítás a D.O.P.P.

csoporté volt, a szerb elnöknek, Zoran Gyíngyicsen Milosevics hágai kiadatását bosszulták meg.

Márc. 27. (csüt.) (...) Istvánéknál Anna meg Dóra kapta meg az influenzát. (...) Dóra nem csak az influenzát, a Ferenczy Noémi-díjat is. (...) Az amerikaiak és angolok megkezdték a háborút Irak ellen. Csalódtak: nem fogadják őket felszabadítóként. A világ közvéleménye elítéli őket. Francia- és Németország, Kína és Oroszország hivatalosan is. Mi – néhány európai kisállam társaságában az USA mellé álltunk. De nem küldünk harcoló alakulatokat, hangoztatja a kormány, bezzeg Orbánék küldtek volna, állítják. (...) Ápr. 12-én népszavazás az Európához való csatlakozásról. Költséges és alacsony színvonalú propaganda.

Ápr. 1. (kedd) (...) Az alattunk levő három szinten új lakók, átalakítás, borzalmas zaj. Irakban állóháború. A csaldódtáságot már nehezen leplezik a támadók. (...) Meg akartak szólaltatni az Európába való csatlakozásról. Kitértém, beteg vagyok.

Ápr. 13. (vas.) Tegnap lezajlott a csatlakozási népszavazás. 45 százalékos részvétel, 83 százalék igen. A kormány szerint nagy siker. Én nem mentem el szavazni (...) Irakban az ellenállás megszűnt, helyette zűrzavar, fosztogatás. Bizonytalan, mi lesz. Egyben lehet-e tartani az országot (süták, szunniták, kurdok) diktatúra nélkül?

Ápr. 22. (kedd) (...) István Ruttkay meg Várkonyi Ágnes dedikált könyvét hozta, én az angol Bánk bánt meg a Kecskeméti irodalomtörténet egy példányát adtam neki. R. Várkonyi Ágnes Keresztút című rézkarcommal ajándékozta meg férjét. Képtelen voltam rábeszélni, fogadja el, megvásárolta, s ekkor nyomta kezembe a dedikált könyveket is.

Júl. 7. (hétfő) Június 19-én itthon volt István, egy kiállítást nyitott meg. Katona Szabó Erzsí Fal című kiállítása nyílt a művelődési házban, s azért is emlékezetes, mert megnyitóbeszédem közben döntöttek porba a szomszédban a régi malom épületét. Ide is másolok egy részletet: „A Fal, Katona Szabó Fala éppen itt és éppen most kiállítva legyen mementó, egy sóhajtásnyi rekviem a szomszéd telken álló nagy fal, a kecskeméti városkép őszinte, szépséges darabja, a monumentális malomház emlékére, melyet az aberrált »modernizálók« és a szervilis »városszépítők« buldózerei éppen ezekben a percekben döntenek a porba a plázák Európájához való csatlakozás jegyében.”

Júl. 14. (hétfő) Annának tanácsot adtam a dolgozatához (Mikes – Márai), nem tudom, jót-e.

Júl. 29. (kedd) Pénteken (25-én) Katona Piroska meghalt. (...) Rövid nekrológót írtam róla, elvittem a Kecskeméti Lapoknak. Tegnap este Szepesi Hajnal telefonált, kérte, hogy beszéljek a temetésen.

Okt. 18. (szombat) Tegnap Csépan voltam. A délelőtti vonattal mentem. Temető után 1-re mentem az iskolába. Az igazgató és helyettese nagy szívességgel fogadott, ebéd után jöttek velem a faluba, kinyitatták a községházát meg a templomot, megmutatták egyebek mellett a szép Szent István-szobrot. Du. 4-kor előadás, ill.

beszélgetés az iskolában, a hetedikesek és nyolcadikosok előtt. Sok felnőtt, néhány osztálytársam is eljött. Kalcsu I., Berkes... A hivatalos program után beszélgetés a felnőttekkel a tanári szobában. Fontos volt számára ez az út, előadás, többször visszatért rá, noha panaszkodott is, sokakat nem ismert föl, vagy az arcokhoz nem tudott nevet társítani. Gyötör, hogy visszagondolva rá, úgy érzem, Csépan ügyetlenül beszéltem. A 2001-ben felállított Szent István-szobor kapcsán mondta vagy ismételte el, hogy a szláv Stefán régi magyar alakváltozata a Csépan, amiből a falu neve ered.

Okt. 24. (péntek) (...) Az MSZP – SZDSZ fennen hangoztatja az 1956-os forradalommal való elkötelezettségét. Ami Medgyessyékét illeti, hihetőbb lenne (meg rokonszenvesebb), ha azt mondanák, csak 1989-ben lehetett megvalósítani, amit a forrófejűek (a világpolitikában tájékozatlanok) már 1956-ban akartak. Furcsa volt számomra, hogy az idén ugyanolyan lelkesedéssel ünnepelték Deákot, mint tavaly Kossuthot.

Okt. 31. (péntek) Megírtam röviden, amit Csépan el akartam mondani. Elküldtem a Csepai Naplónak. (...) István tegnapelőtt itthon volt. Elhozta szép kiállítású verseskönyvét. Nem minden verse tetszik. (...)

Nov. 7. (péntek) Szombaton számomra ismeretlen tanár telefonja: fordítja a toronygombban talált verseket, megakadt, segítsek. Türelmetlenül válaszoltam, én már lefordítottam őket. (...) Szerdán este váratlanul Szabó Zsuzsa: meghív a vasárnapi toronyavatásra, a verseket előbb valóban másnak adta oda, csak akkor fordult hozzám, amikor kiderült, hogy az nem tudja lefordítani. (...) Megírtam nov. 13-i előadásomat: Katona vadásznaplója – a vadásznapló Katonája. Elvittem a Forrásnak is. (...) Megjelent a Forrás novemberi számában, amit Katona Piroskáról írtam. Istvántól ugyanott grafikák és Nagy Gáspár áradozása verseskönyvéről.

Nov. 16. (vas.) 9-én volt a ref. templomtorony avatása. Hosszú beszédek kinn, benn. Egy leány elmondta (felolvasta) Tatay-fordításomat. A többször is leégett és helyreállított templomtorony gombjában a 2003-as felújítás során három latin nyelvű írást találtak. Császáry Losy Pálnak a ref. Collegium rektorának és költészettanárának epigrammáját 1808-ból, Nagy István rektor úr versét 1820-ból és Tatay Andrásnak, a matézis, a fizika, a teológia és a filozófia tanárának versét 1862-ből. Apám Szabó Zsuzsanna lelkész kérésére mindhármat lefordította.

Nov. 30. (vas.) (...) 26-án nagy ünneplés, István is hazajött. Dobozi Eszter verssel köszöntött. Pezsgő a népes közönségnek. Tévé, rádió. Istvánnal a Kisbugaciban ebédeltünk. Az ünnepség a városháza dísztermében zajlott, a Katona József-díj átadása alkalmából. Dobozi Eszter apámnak ajánlott verse, a Volt idő Katona-költeményekből kölcsönzött szavakkal idézte meg a lírikus költőt.

Az újév beköszöntö már nemcsak a petárdázás miatt bosszantotta, hanem a bonyolult adóbevallás miatt is. Kevés, de sok helyről érkező honoráriummal kellett elszámolnia, amit a rá jellemző túlzott precizitással intézett. Szaporodtak a naplóban az orvosi szakszavak is (apu: vastagbél-diverticulosis;

anyu: hyperparathyreosis, azaz mellékpajzsmirigy-túlműködés), s a doktorok falán (vagy fiókjában) pedig gyűltek a rézkarcaim.

2004. jan. 15. (csüt.) (...) *Idegeskedés miatt Éva vérnyomása is, az enyém is megugrott. Megnyugtatóként megírtam egy tanulmányt a Katona-kutatás megválaszolhatatlan kérdéseiről. Elküldtem Kerényinek.*

Febr. 22. (vas.) (...) *Sütheő Marika telefonált: most épp Budán vannak, de mennek vissza Spanyolországba. Tőle tudtuk meg (a tévében hallotta), hogy István lett a Művészeti Akadémia ügyvezető elnöke. Később István is telefonált, nem örül neki. Azért vállaltam mégis, mert azt képzeltem, hogy tagja lévén mindkét akadémiának, ráadásul a SZIMA akkori ügyvezetőjével, Lator Lászlóval jó személyes kapcsolatban, én teremthetem meg az egyesítést. Ha jól emlékszem, rajtam kívül öt kettős tag volt: Jókai Anna, akit velem együtt hívtak meg a Kecse utcába (ott székelt a Makovecz Akadémia), Polgár Rózsa, Lugossy Mari, Háger Ritta és Lovas Ilona. Hamar rá kellett jönnöm azonban, hogy sem a SZIMA (amely az akkori balos kormányzat kedvezményezettje volt), sem a Makovecz dirigálta MMA (amely az Országgyűlés által megszavazott apanázst durcásan visszalökte: ezektől egy fillért sem!) nem akarja az összeborulást. Világossá vált, hogy mindkét társaságnak, legalábbis a vezetésének, tökéletesen megfelel ez a megosztottság, mert épp az ellenségre való mutogatás lehetősége ad értelmet a tevékenységüknek, ez legitimálja őket. Sőt a média számára is csak így érdekesek, egymás ellen acsarkodva. Hogy mégis közelítem egymáshoz az akadémiákat, közös kiállítást szerveztem *Gondolat – Vonal – Rajz* címmel, és mivel sokan elfogadták a felkérésem, a kudarc mégsem volt manifeszt. Kass János például, amikor fölvezoltam neki a kiállítás kényes politikai hátterét, azt felelte, füttyölök rá, ha te hívsz, akkor adok be képet. Akkoriban történt, hogy ő is „beválasztott” engem egy kiállításra. A címe: *Kass János és tanítványai*. Csodálkoztam, hisz hivatalosan sosem voltam tanítványa, igaz, sokszor találkoztunk, mert az Iparművészetin Dóráékat, a feleségem osztályát tanította. Már nyomtatják a katalógust, nevette el magát, szóval jobb, ha nem akadékoskodszt, tanítvánnyá fogadlak és kész.*

Márc. 8. (hétfő) (...) *Múlt héten esténként Cseri Kálmán prédikált. Csütörtökön meghallgattuk. Teljesíthetetlen, amit kíván. Idős korban szoktak az emberek megtérni, én a vallástól egyre távolodom. Az idő és a tér végtelensége döbrent rá arra újra meg újra, hogy van (lehet) valami túl az életen. De ennek a valaminek a megközelítése nem lehet egyetlen egyházé, vallásé.*

Márc. 22. (hétfő) (...) *István tegnapelőtt azt telefonálta, hogy Anna az OKTV-n irodalomból bejutott a legjobb húsz közé. Úgy látszik, a július 14-i jegyzetben említett tanácsok mégis jók voltak. Madridban vonatrobbanás, sok halott, a kormány a baszkokra fogta, az új kormány az Irak megszállásában való részvételt megtorló mohamedán szélsőségesekre. (...) Koszovóban kiújult a harc az albánok meg a szerbek között, Palesztinában meg sem szűnt. Irakban naponta lönek, robbantanak.*

Márc. 28. (vas.) (...) az MTV2 is foglalkozott a Malom Centerrel. Különösen élesen ítélte el a volt kecskeméti főépítész Kerényi, más építészek is. Szécsi zavartan magyarázkodott. A Fidesz megvonta tőle a bizalmat. Kilépett a Fideszből, de az önkormányzati képviselőknek legalább a fele mellette áll. Kerényi Jóska a Kecské utcában, sőt nekem kecskemétiént külön is elmondta az érveit. A mezővárosi örökség megőrzéséről beszélt, arról, hogy a régi malomépületet szervesen bele lehetett volna illeszteni a megújuló városképbe. A tervezett monstrum az egykori pártház, a túlméretezett önkormányzati irodaház és a művelődési ház együtteséhez társulva elkészerítő ellenpontja lesz annak a szecessziós városképnek, ami a belváros túloldalán még többé-kevésbé létezik. Jövő hétre nem vettem ebédjegyet, egyre rosszabb a koszt.

Ápr. 11. (húsvétvasárnap) Itt aludt István meg Dóra, elküldték őket hazulról, ahol zajosan ünneplik Marci 25. születésnapját.

Máj. 4. (kedd) Szombaton (1-jén) európaiak lettünk.

Jún. 14. (hétfő) István és Dóra elment Torunba. Marci vissza Bécsbe. Torunban, Kopernikusz városában kiállításom nyílt. Zdzislaw Schubert hívott meg. Marci majd' egy évig ösztöndíjként élt Bécsben.

Jún. 18. (péntek) Anna leérettségizett. Matematika: jó, a többi tárgy: jeles.

Júl. 24. (szombat) (...) 19-én meghalt Liptay Laci. Éva 15-én még meglátogatta a szegedi kórházban. Anyu unokatestvére volt. Közel álltak egymáshoz, anyu nagyon szerette. Van benne némi önzés, hogy ezt mondom, nem sokkal halála előtt ugyanis, amikor már erősen érződtek anyámon a demencia jelei, néha összetévesztett a harminc évvel idősebb és akkor már tíz éve halott Liptay Lacival. Annát fölverték az angol-filmesztétika szakra (hogy a végén valami jót is írjak).

Júl. 31. (szombat) (...) Rosszul érzem magam, ha nincs mit csinálnom. Új tervem: Berzsényi – Katona – Döbrentei. (...)

Aug. 22. (vas.) Kormányválság. Medgyessy megy. Az SZDSZ buktatta meg vagy az MSZP? Tiszta helyzetet az teremtene, ha az MSZP (talán az SZDSZ is) darabokra szakadna. De látszategység a Fideszé is. Orbán szerint teljes gazdasági csőd. (...) Huxley mellett Schopenhauert és Eckhart magyar történelmét olvasom. Néha az Újszövetséget is, ellentmondásokra bukkanva.

Szept. 1. (szerda) Hétfőn voltam az Osirisnál. (A készülő Berzsényi-könyv kapcsán.) Nagy Zsejke rokonszenves ifjú hölgy, 13 éve jött át Nagyváradról. Találkoztam az igazgatóval is, a neve nem jut eszembe, kiesnek a nevek az emlékezetemből. (Gyurgyák János) Imola születésnapjára német–magyar Újszövetséget vettem. (...) Az MSZP Gyurcsányt jelöli miniszterelnöknek. Ellenszenves, pökhendi. (...) Az olimpián 8 aranyérem és több dopping miatti eltiltás.

Szept. 23. (csüt.) Istvánék (Dóra és Marci is) Hollandiában. Rossz idejük van, esik az eső. Itt is hidegre fordult az idő. Hágában, az Escher Múzeumban volt kiállításom. A város közepén álló királynői kastély második emeletét kaptam, az alsó két szinten elhelyezett escheri életmű fölött. A kiállítást a hollandiai magyar napok

keretében rendezték meg, Nádas Péter fotókiállításával és Szabó Magda szerzői estjével együtt.

Okt. 13. (szerda) (...) Éjszaka nem tudtunk aludni, megnéztük a Bolyai-díj átadását. Bor Zsolt köszönetként bátran bírálta a tudományhoz szűkmarkú kormányt. A műsort (balett) nem tudtuk igazán élvezni, István „látványtervét” sem. A műsor az Operaházban volt, egy nagy tükörhengeres anamorfozist terveztem, ami a páholyok, erkélyek szemszögéből „működött”, a földszintről, illetve a kamerák nézőpontjából kevésbé.

Nov. 7. (vas.) István újra Hollandiában van, most a filmjeivel. (...) A kormány arra biztat, ne szavazzák meg a magyar állampolgárságot a határon túliaknak.

Nov. 15. (hétfő) (...) Ma hajnalban azon gondolkodtam, hogyan alakult volna az életem, ha '44 októberében otthon (Csépan) maradok szüleim nélkül, ellenükre. S hogyan, ha beléptem volna a kommunista pártba? Akkor nem hitegethetném magamat azzal, hogy pártunkívüliségem miatt nem vittem sokra. Érdeemes volt-e várni a kommunizmus bukását? Csöbörből vödörbe. A kommunizmus megbukott, de a kommunisták nyeregben maradtak. Most féktelen kapitalisták.

Dec. 6. (hétfő) A tegnapi népszavazás sikertelen volt. 38%-os részvétel. (...) A kettős állampolgárság mellett 51% szavazott. A határon túli magyarok közt nagy elkeseredés, a kormány diadalordít. A kettős állampolgárságról szóló népszavazás kapcsán újra beleártottam magam a politikába. Egy Nagy-Magyarország formájú kettészelt kenyér fényképébe olyan neveket, hívószavakat írtam, amelyek bizonyították, a magyar kultúra elképzelhetetlen a határon túli részek nélkül. A fotóból plakát lett a szavazásra buzdító Igen! felirattal. Hétfőn, a népszavazás utáni napon Kováts Flórián titkárral összehívtuk a Művészeti Akadémia elnökségét. Az kértem, duplázzuk meg létszámunkat, méghozzá úgy, hogy minden tag ajánljon egy határon kívüli művészt. Azonnal elfogadták. 2005. április 10-én Makoveczcel már személyesen köszöntöttük az új tagokat a Szentháromság téren, a Magyarság Házában.

Dec. 13. (hétfő) (...) A népszavazás eredménytelensége miatti fölháborodás nehezen csitul. Gyurcsányt, Hillert hibáztatják. Szerintem a távol maradókért az ellenzék meg az egyházak is hibáztathatók. Nincs befolyásuk az anyagiakat mindennél többre értékelő emberekre. Most az egyházak anyagi támogatásának csökkenése miatt zúgolódnak. Őket is az anyagiak vezérlik. Andi azt hallotta, a ref. iskolában a tanulók eredményét erősen befolyásolja a szülők felajánlása.

Dec. 27. (hétfő) Karácsony második napján tenger alatti földrengés, nyomában szökőár az Indiai-óceánban. Több tízezer halott, több százezer hajléktalan (Sri Lanka, Maldív-szigetek, Thaiföld, Szumátra).

2005. febr. 4. (péntek) Előadás az angol kisasszonyoknál. Közepesen sikerült. Jegyzeteim fölhasználásával megírjam? (...) Elolvastam németül (félíg értve) a Sátáni verseket. Valóság és film keveredése. Máraitól Az igazi tetszett.

Febr. 13. (vas.) (...) Belefogok ebbe-abba, azután abbahagyom. Több könyvet olvasok egyszerre, változtatva, Milont, Illyést, Bibliát.

Febr. 20. (vas.) István és Anna 17-én elrepült Párizsba. Tíz napig maradnak. A kiállítás 22-én nyílik. A Luxemburg park mellett, a Magyar Intézetben nyílt meg. Sok ismerős, köztük Jastreb Olga, Philippe Boulanger, Pierre Bernard, Fejtő Ferenc, Jeff Price-ék Amerikából, sőt az épp ott élő Németh Marika. Pierre-ék vacsorára is meghívtak. Fejes Miklós fia, Miki ebédre.

Ápr. 3. (vas.) Az elmúlt hét a pápa betegsége, haláltusája híreivel telt. Tegnap este fél 10 körül meghalt. Utolsó kívánsága az volt, hogy ne sirassák: Istenhez megy. (...) Szentkuthy Hitvita és nászindulóját olvasom. Most jobban tetszik, mint amikor először olvastam. A Szent Orpheusz breviáriuma befejező része jóval kevésbé. (...) Egyre csúnyábban írok.

Máj. 1. (vas.) Csütörtökön itt volt Kelevéz Ágnes, Ruttkay Zsófia és egy tévés: emlékeim az Eötvös Collegiumról. Éva meg Zsófi (Istvánnak mondta) elégedett volt velem, én magammal annál kevésbé. Segítettem levinni a folszerelés egyik nehéz darabját, azóta fáj a hátam.

Jún. 13. (hétfő) 6-án fölvittem a Balassinak a szöveget. (Katona József Történelmi művei, kritikai kiadás) Megegyeztünk, hogy ezzel befejeztem a munkát. A szerződést másnap postán kaptam meg. 7-én itt volt Fazekas Lajos. '56-ról háromrészes filmet akar csinálni. Anyagot (újságok, könyvek) adtam neki. Itt tartottuk ebédre. (...) Súlyom Lászlót elnökké választották Szili Katalin ellenében. Az SZDSZ tartózkodása döntött, hozzájárult a Fidesz taktikája.

Jún. 21. (kedd) (...) KAFF: István kapta a fődíjat, előbb hazamentek, két gyereke vette át. A filmkritikusok díját is. (...) Európa történetét (Fisher) olvasgatom, hozzá Voltaire Essai sur les mœurs-jét. Közben Móríczt (A fáklya), Bibliát, Örkenyt is. Romlik a szemem.

Júl. 5. (kedd) (...) Köszöntés nagy hűhóval a városházán, Sárközynél. Éva élvezte, én nem. Polgármester, tévé, újság, Szekérék.

Júl. 19. (kedd) Mozgalmas napok. (...) 13-án (80. születésnapján) ebéd Andiéknál, István, Dóra és Marci is. Istvántól nagyméretű arcképem, Anditól 80 üvegkő. Csütörtökön Takács Valentina a Petőfi Népétől (interjú). (...) Elakadtam a Katona és a vallás írásával (...) A vallás egyre jobban érdekel. (...)

Júl. 28. (csüt.) (...) Egyháztörténetet, Sík Sándor írásait olvasom, most Prohászka indexre tett műveit meg Pap Károly önéletrajzi regényét hoztam ki a könyvtárból. Közeledem a halálhoz. Nem félek tőle (be kell következnie), csak a megelőző szenvedéstől.

Aug. 12. (péntek) Telefonált Hradeczky Móni a Balassiból: megjelent a Katona Történelmi művei. Példányaimért menjen be valaki. Dóra bement Csak tízet adtak. Többet pénzért sem. (...) Itt volt Bahget Iskander. Aláíratta, hogy a GAMF-on magyarra tanítottuk. Sokat beszélt és fényképeket csinált.

Szept. 6. (kedd) Hiller szocialista pártelnök kijelentette: olyan fejlődésnek részesei vagyunk, mint Deák Ferenc korában. Igaza van: olyan féloldalas és korrupcióval, az állam eladósításával járó fejlődés. Néhány mondat Magyarország története (1964) Száraz Györgytől való fejezetéből (A szabad versenyen alapuló gazdasági fejlődés a kiegyezéstől a századfordulóig): „A puritán Deák undorodva, de tehetetlenül vonult ki a parlament folyosójára, valahányszor pártjának hívei és Tisza vezette »rettenthetetlen« ellenfelei odabent osztalékért, igazgatósági tiszteletdíjért vagy közvetett érdekeik érvényesítéséért harcoltak (...), hogy végül – egymás érdekeit tapintatosan tiszteletben tartva – szavazzák meg a haszon állami biztosítékát.” (...) Hillerék ezt tartják fejlődésnek. „Lendületben az ország.” Aki az elnyomorodásról beszél, az „populista”. (Akkik ezt használják, aligha tudják, mi volt a *populus Romanus*, legfőljebb arról hallottak, hogy az USA-ban a néppártit hívták populistának.) (...) Vasárnap meglátogattam Mátyus Leót. Arról beszélt, hogy szobatársa misére járó, gyónó, áldozó ateista. Szeretné megmenteni a lelkét. Beszélni akart a vasárnaponként hozzá járó egyik piaristával, de az „nem ért rá”. Meglepett Leó valláshoz való viszonya. Évekkel ezelőtt nekem adott kis füzetében a kereszténységhez társuló lélekvándorlásról van szó: ez tölti be a purgatórium szerepét – a lélek addig vándorol, amíg meg nem tisztul. Mostani életünkben az előző(k)ben elkövetett bűneinkért lakolunk. (...) Rousseau-t (meg Katonát) olvasva mostanában azt gyanítom, hogy Istenhez nem egy út vezet. A dogmák inkább akadályozzák a közeledést hozzá. Számomra a tér és az idő felfoghatatlan végtelensége, az emberen túli „értelem”, az Isten bizonyítéka. Krisztus számomra abban „egylényegű” vele, hogy megtanít élni. „Szeresd felebarátodat!” Nagyon nehéz! Ehhez a végtelent egyetlen pontba, itt-be és most-ba sűrítő Isten segítségére van szükség. Tévelygéseink közt az „Isten, irgalmazz!” a hiteles fohászokodás. (...) Lelkünk a halál után megőrzi egyéniségét? Szeretném azt remélni, hogy feloldódik a végtelenben. Isten részévé válik. Földi életünkben nem emlékszünk lelkünk korábbi, születésünk (öntudatra ébredésünk) előtti állapotára. Miért kellene halálunk után földi létünk emlékét hordozni?

Szept. 18. (vas.) (...) Rousseau-t olvasva franciául meg a tévében a német adót bekapcsolva megdöbbenek, milyen gyenge a nyelvtudásom. De francia esszétet magyarul is nehezen olvasok.

Okt. 9. (vas.) Kötetet készülök összeállítani 2000 óta írt Katona-tanulmányaimból (...) Talán összeállítom, de megjelentetésére nem törekszem. Halálom után?

Okt. 26. (szerda) (...) 21-én Andinál fogadtam a kéményt ellenőrző urakat, egyikükkel megbarátkoztam.

Nov. 8. (kedd) Tegnap felolvastam a levéltári napon Probationes calami címmel előadásomat az Iványositól gyűjtött versekről, töredékekről. A levéltárat vezető egykori gimnáziumi kolléga, Iványosi-Szabó Tibor száznál több verset, verstöredéket talált XVII. századi kecskeméti hivatali iratokban. A tanulmány ezeket a „tollpróbákat” dolgozta föl irodalomtörténeti szemszögből. István Marosvásárhelyen,

Marci Prágában, Anna Krakóban. Az AlterNative filmfesztivál zsűrijében voltam (Kardos Sándor Részfilmjét díjaztuk), de vajon a gyerekek mit kerestek Prágában és Krakóban? *Kafkát olvasom újra, a Kastélyt, előtte Dosztojevszkijtől a Feljegyzések az egérlyukból.*

Nov. 28. (hétfő) István Krakóban volt animációs filmszemen, sok a dolga, a családjáról alig tud valamit. Dorkától tudtuk meg, hogy Marci Fülep Lajos-díjat kapott. (...) Tegnap megnéztük Kalmárné kiállítását. Szép.

2006. jan. 3. (kedd) Szilveszteren simán, alva estünk át. Az új év meghozta a gázkérdést: orosz–ukrán ellentét az ár miatt, Ukrajna megcsapolja a nekünk járó gázt. (...) Az év embere Kecskeméten – mint vártam és jogosnak tartottam, Farkas Gábor, az Európa Jövője Egyesület elnöke lett. Meglepett, hogy a díj átvételekor engem említett Kertész Gábor sebész mellett a kitüntetésre méltóbbként.

Jan. 26. (csüt.) István Ungváron volt (Műv. Akadémia), Marci Párizsban (Szépműv. Múz.). A Csépai Naplónak cikkeket küldtem. Nemcsak Ungváron, Beregszászban is. A Kárpátalján élő új akadémikusokat kerestük föl, köztük Vári Fábrián Lacit. Jött Gerzson Pali, Nagy Gazsi, Ács Mara, Ferencz Pista, Flórián, Szemadám... Az ungvári Petőfi-szobor koszorúzásán készült fotóról silabizálom a neveket. Nagy hó volt, hideg. Apu naplója szerint Kecskeméten is.

Márc. 4. (szombat) 1-jén de. filmesek, Fazekas Lajos faggat 56-ról, új ötletek (a vádlottak padján, a börtönkapuban, arról sikerült lebeszélnem, hogy a börtönben is). 1-je és 2-a között álmatlan éjszaka. (...) Febr. 13. óta ebédet hoznak a reformátusoktól. Többnyire elég jót.

Márc. 22. (szerda) A Döbrentei-tanulmány rossz. Ha átdolgozom, csak azért, hogy legyen mit csinálnom. (...)

Ápr. 22. (szombat) Gátcsúszás fél km-re a Körös torkolatától. Ma Szelevénynél is. Szelevényt, Csépat, Tizasast kiűritik. A Hírtévé hírszolgálata botrányos. Azt hiszik, Szelevény a Körös (Körösnek mondják) torkolatánál van... Felgyő Szelevény mellett...

Ápr. 28. (péntek) Az árvízi veszély csökkent, Csépa, Sas és Ug elé második védőgátat építettek. A minisztériumi illetékes szerint a kitelepítettek visszatérhetnek, vízügyi szakemberek szerint nem. (...) A választás második fordulójában növekedett az MSZP–SZDSZ főlénye. Bács-Kiskunban a Fidesz győzött (egyetlen ilyen megye). (...) Izgatott várakozás Jussi és Minna látogatása miatt.

Május 10. (szerda) Megható, hogy Jussiek mennyire ragaszkodnak hozzánk. 4-én István ment ki értük a repülőterre, s vitte be őket a Hotel Sissibe, programot csinált nekik 5-re, 6-án mi mentünk föl, Istvánéknál együtt ebédeltünk. Másnap Kecskemétre jöttek. Jussi erős, egészséges, csak a látása gyengült, Minna szebb, mint 15 éve. Minna Istvánnal és Marcival angolul, én Jussival németül.

Máj. 28. (vas.) (...) Írom a Kérdőjelek egyre duzzadó változatát. Nélküle üresek lennének a napjaim. (...) Elővettem Tolsztoj Feltámadását. '56-ban olvastam, elég jól emlékszem rá, de a részletekre, Nyehljudov vívódására kevésbé.

Jún. 4. (pünkösdvasárnap) (...) Összeállt az új kormány: politikusok, nem szakemberek. (...) Gyurcsány egyeduralgoként viselkedik. Egyre többet beszél a megszorításokról. (...) Meghívó az ünnepi könyvhétre. 8–12.: a levéltár kiadványainak bemutatója. A Probationes calami is? (...) Átrendeztem a könyveimet, kiemelve azokat, amelyekbe írtam, meg amelyeket nekem dedikáltak. Most aztán semmit sem találok. (...) A postaláda már nem csak reklámlapokkal van tele. Egyre több a támogatást kérő (csekket küldő) levél is.

Júl. 15. (szombat) (...) A temetőben sétáltunk. Sírhelyünket nem találtuk meg. (...) Állandó repülőzaj. Most is.

Aug. 16. (kedd) (...) A Kérdőjeleknek már látom a végét, de még lesz vele munkám. Szerencsére! Ratzingert, Domokos Matyit meg Esterházyt holnap viszem vissza a könyvtárba. Esterházy apja „tégla” volt, Günter Grass most vallotta be, hogy SS-katona, önként.

Szept. 2. (szombat) Tegnap ott voltunk Olgi (Szemereyné) köszöntésén. Olimpiai szereplése 70., a KTV szerint 93. születésnapja alkalmából köszöntötték a ref. gimnáziumban. (...) Gyurcsány Szent Istvánhoz hasonlítja magát. Ő sem lehetett annak idején közkedvelt Európához csatlakozó programjával.

Szept. 19. (kedd) Voltunk vasárnap István kiállításán, Széchenyi akadémiai székhelyénél. Sokan, ismerősök is. Lator vezette be a székhelyet, s adta át a tagsági levelet. Ott volt Ruttkay, Benda, Sütő Péter, Varga Jutka stb. Fárastó volt, fél 11-től 2-ig. Utána két autóval, mert Andiék is feljöttek, Keszibe. 30. házassági évforduló. Marci Bécsben. A kiállítás és a hozzá kapcsolt székhely az Ernst Múzeumban volt. A kiállítás címe: Felhők Poloniusnak, a székhely előadása: Nothing but confusion. Hazatérve hír a rádióban meg a tévében Gyurcsány májusi, választás utáni beszédéről. Pártja képviselőinek mondta, lényege, hazudtunk, hogy megnyerjük a választást. Most már csinálnunk kellene valamit, mert négy évig nem csináltunk semmit. Vasárnap este óta tüntetések Pesten és vidéken. Gyurcsány mondjon le! Pártja meg az SZDSZ kitart mellette. Orbánt vádolják: azért tüntetnek, mert Orbán nyár óta arra biztatja őket. A politika helye a parlament, nem az utca. Félő, hogy a szélsőségesek kerekednek felül. A köztársasági elnök: nem áll jogkörében Gyurcsány lemondása, de az a véleménye, hogy erkölcsi alapja nincs a maradásra. (...) A tüntetéseken sebesültek, rendőrök is. Az illetékes miniszter felajánlotta lemondását, Gyurcsány nem fogadta el. Mi lesz? Diktatúra? (...) A Kérdőjeleket tegnap feladtam. Most nincs mit csinálnom.

Okt. 2. (hétfő) István most, reggel 9-kor telefonált: hazaérkezett Tokióból. Az AGI (Alliance Graphique Internationale) kongresszusán voltam Japánban. 2003-ban vettek föl egyetlen magyarországi tagként (Varga Mihály svájci, Palotai Gábor svéd színekben volt tag). A 2004-es berlini kongresszuson már kellett egy bemutató előadást tartanom, a tokiói és kiotói előadásokra Shigeo Fukuda kért föl. Gyurcsányról Japánban is hallottak: tényleg hazudós a miniszterelnökötök? Megvolt az önkormányzati választás. Vidéken nagy Fidesz-fölény, Budapesten, Dávid Ibolyának köszönhetően főpolgármester maradt Demszky. (...)

Okt. 7. (szombat) Mint biztosra lehetett venni, az országgyűlés tegnap bizalmat szavazott Gyurcsánynak és kormányának. Utána Fidesz-nagygyűlés a Kossuth téren. Orbán hosszú beszédben semmi újat nem mondott. „Hajrá Magyarország!” (...) Még annyit: Orbánnál Gyurcsány is, Dávid Ibolya is, Kuncze is jobb szónok.

Okt. 24. (kedd) Tegnap Magyarország lerombolta az '56-os forradalommal szerzett hírnevét. Rendőrök durván, könnyeztető gázzal, vízágyúval, gumilövedékekkel verték szét a tüntetéseket, a békés Fidesz-gyűlésről távozókat is. Sok sebesült, halálos áldozat talán nincs. Gyurcsány és hívei (MSZP, SZDSZ) szerint a rendőrség szabályosan járt el „a többség” védelmében. Gyalázat! (...) Mindez azért, hogy Gyurcsány nem hajlandó lemondani. Nála is inkább megvetésre méltók a hívei, akik töretlenül kitartanak mellette. Valószínűleg a külföldi tőkések is. II. János Pál figyelmeztette a magyarokat, a Szovjetuniótól megszabadulva ne essenek a nemzetközi tőke rabságába. Rabok lettünk! Nem csak mi, de talán mi vagyunk a tőke legkétségesebb kiszolgálói. (...) Gyurcsányék azt híresztelik magukról, hogy ők '56 örökösei! Szerencse, hogy nemigen hívtak '56 megünneplésére. Ahova igen, oda sem mentem el. (...) István ma 55 éves. Tegnap késő du. Annával együtt a Fidesz-gyűlésen volt. Szerencsére épen hazajutottak. Igen, ott voltunk az Astoriánál. Érezhető volt a feszültség, a beszédek alatt provokátorok cikáztak köztünk, a Madách tér, illetve a Keleti felé mutogattak, mondván, ott magyarokat vernek, menjünk segíteni. Ha nem a lányommal vagyok, talán el is indulok, így azonban a Múzeum körúton a Szabadság híd irányába mentünk, mint később kiderült, az volt az egyetlen út, ahol nem támadtak rá a tömegre. A Moszkva térig gyalogoltunk, szép kora őszi idő volt. Mi is történt hát '56-ban? Az utódpárt ahelyett, hogy Nagy Imrét, Kádárt igazolhatná. Ha Nyugat beavatkozott volna, háború tört volna ki. Magyarország területe hadszíntérré vált volna, óriási pusztítással és pusztulással. A Szovjetunió hadserege erősebb volt. A Nyugat atomfegyvert vetett volna be? Mi maradt volna a magyarokból? Kádár azért állt át az oroszokhoz, hogy megmeneküljünk? Azért is, hogy ne Rákosi-Gerő jöjjön vissza? Helyzetének megszilárdítására azonban túlzott terrort alkalmazott: kivégzések, letartóztatások. És mi történik most? Lehet abban valami igazság, hogy a megszorítások („reformok”) nélkül nem zárkozhatunk föl Európához? Gyurcsányék azért ragaszkodnak (hazugságokkal is) a hatalomhoz, hogy a felzárkózás lehetőségét ne veszítse el az ország? Fölhasználják a megfélemlítést, a terrort is. Van a Fidesznek gazdasági programja, vagy csak a megszorítások ellenzésével szerez híveket? Lehet igazolni Kádárt is, Gyurcsányt is? Kétségbeejtő helyzet. Mint volt 1956. nov. 4. után. Tovább gondolkodva: Tegyük fel, hogy a Szu beleegyezik Mo. függetlenségébe. Mi következett volna? A felújult meg kialakuló pártok egymásnak estek volna, mint '89 után. A szokásosnál sokkal hosszabb jegyzeten látszik, kapkodva, indulatból írta, igaz, javítgatás nélkül. Az egyre kisebb betűk nehezen silabizálhatók ki. Remélem, többé-kevésbé sikerült.

Nov. 22. (szerda) 18-án István Magyarokanizsára menet itthon ebédelt, utána elvitt minket Andiékhoz, majd Andit Kanizsára. Gyulai Líviusz kiállítását nyitottam meg. Fazekas L. filmjének kecskeméti része a Duna tévében. Telefonok (Flóra, Vámos): nézzem,

Szekér: látta. Elolvastam Alföldy Jenő Templomépítők című kötetét. Igen okosan és jól ír számomra többnyire ismeretlen költőkről, újraolvastam Dobosi Eszter könyvét is a Szu-ba elhurcoltakról. Döbbenetes! Mennyi máig feltáratlan aljasság történt! (És történik!)

Dec. 8. (péntek) Tegnap tisztelgés „a legismertebb magyar”, Puskás ravatalánál. Holnap lesz a temetés. Nemzeti gyász!

Az év végén, a 2007-es elején a napló olvasónaplóvá változik, a vele történt eseményekről alig, az olvasott könyvekről viszont részletesen ír: Határ Győző: *Intra muros*, Spiró György: *Fogság*, Vas István: *Mért vijjog a saskeselyű?*, Miroslav Krleža: *A feketé sas árnyékában...*

2007. jan. 25. (csüt.) 19-én este a Katonában voltam vacsorán. Sok ismeretlen, mi öregek együtt (Orbán Edit ült oda hozzánk). A városházi ünnepségen is, a vacsorán is azt tapasztaltam, hogy nagyon rosszul hallok.

Febr. 19. (hétfő) Naponta több órán át olvasom a Buddenbrookot. Kezdem megszokni a németet meg a gót betűt.

Márc. 18. (vas.) Márc. 15. ünneplése nagyobb fölfordulás nélkül zajlott le, bár Demszkyt sikerült tojással eltávolítani. A történelem politikai értelmezése, a forradalmi összefogás sikere (Orbán), nem forradalom, hanem az országgyűlés által elfogadott reform (Gyurcsány). Elolvastam Széchenyi 1848-as naplóját. Milyen más kép!

Márc. 29. (csüt.) István és Dóra ma du. indul – Londonon keresztül – Melbourne. Április 16-án jönnek haza. Ken Cato hívott meg, tartsak előadást az AGIdeas Extend keretében a déli féltekéről odaseregltő ifjú grafikusoknak, és vezessenek egy úgynevezett „design master course-ot”. Első osztályú repülőjegyet akarok, kérdezte, vagy két turistát. Turistát kértem, hogy Dóra is jöhessen.

Ápr. 14. (szombat) Tegnapelőtt szép kiállítású album érkezett: A kárpátaljai református egyház gyülekezetei. „Sok szeretettel Sáritól és Öditől.” Olvashatatlan nevű hódmezővásárhelyi feladóját megpróbáltam telefonkönyvben megkeresni. A postán: már nincsenek telefonkönyvek.

Nyáron több régi osztálya találkozájára is elmegy (az 50-ben érettségizettek, az 50 éve érettségizettek...), elfárad, panaszkodik a hallására s arra, hogy nem mindenkinek a neve jut eszébe, de örül, hogy sokan megvannak még, és el is jöttek. A könyvtárát négy hónap alatt négyszer rendezi át. Mániám a rendezgetés. Sokat olvas, de inkább újraolvas. Bosszantja a politika. Az utazásaim idegesítik, a szemem miatti aggodalma anyura is átragad, megmutatja a leleteket kecskeméti szemorvosának, Sziklainak, aki csak legyint, más, mint egy átlagember szeme, de nem kóros. Ritkábban jutok haza, mert 2004-ben elkezdtem tanítani a soproni egyetemen. Azt, hogy kineveztek egyetemi tanárnak, ráadásul az imént megbírált Hillertől vettem át a libellumot, talán nem is hoztam szóba otthon. Telefonon ugyan sokszor beszélünk, de a naplóban azt olvasom, nem elég tartalmak a beszélgetéseink.

Aug. 31. (péntek) Anna Kárpátalján volt (Gúton) egy baptista segélyakció keretében. Átment Barkaszóra is. Telefon. (...) Rég olvasott könyveket elővéve azt tapasztalom, hogy alig ismerek rájuk. Nemrég Horváth János füzetére Vörösmarty drámáiról. Pedig ezt elsőévesként hallgattam az egyetemen. Bánk bán-nyomok történelmi drámáiban? Akár írhatnék is erről időtöltés végett. (...) Itt fejeződik be az utolsó előtti füzet.

Szept. 7. (péntek) Úgy kezdem ezt az új füzetet, mintha év kezdődne. Valóban év kezdődik, iskolai év. Reformnak nevezett megszorítások éve. Ezrével bocsátották el a pedagógusokat. (...)

Szept. 18. (kedd) István Essenben volt kiállítása megnyitóján. Tegnap beszélünk vele, szokása szerint szűkszavú volt. Na jó, most elmondom: a Grillo Theaterben volt a tárlat, amelyet a bonyolult nevű Plakat Kunst Hof Ruettenscheid Preis átadása alkalmából rendeztek. Kicsit hivalkodóbban Európai Plakátművészeti Díjként is emlegették a kitalálók, a Folkwang Múzeum plakátgyűjteményét vezető René Grohnert és a plakátrajongó mérnök Viktor Seroneit. A látványos ceremóniára minden évben összegyűlt a díjosztó kuratórium: Felix Büttner, Uwe Loesch, Niklaus Troxler és az előző díjazottak egyre növekvő csapata (Kari Piippo, Alain Le Querrec, David Tartakover, Ben Bos, Waldemar Swierzy, Melk Imboden, Miecz Wasilewski, Anette Lenz...) és persze a svájci Rene Wanner, aki internetes plakátoldala, a „Posterpage” révén a műfaj egyszemélyes intézménye volt. A rendszeres találkozó – és a díj – Viktor Seroneit 2011-es váratlan halálával szűnt meg. A színházban kiállított munkák a Folkwang Múzeum gyűjteményébe kerültek.

Okt. 6. (szombat) Rövid emlékező cikket írtam gyerek- és ifjúkori barátomról, Antal Jancsiról. Elküldtem egyelőre a húgának Sopronba. Telefonált, könnyezve olvasta. A Csépai Naplóban szeretném megjelentetni. Januárban húsz éve lesz, hogy meghalt. (...) Megjelent a Forrás októberi száma, benne az én '56-om. Közben felhívott Balai Feri, István volt osztálytársa a Petőfi Népétől. '56-ról szeretne beszélgetni. Megegyeztünk, hogy előbb olvassa el az emlékezésemet. Új meg új emlékező írást készítek. Van, amit közöl majd a Forrás, van, amit csak a családnak szánok. Évát érdeklik, talán gyerekeinket is, de az unokákat aligha. (...) Feri interjúja az okt. 22-i számban jelent meg, apám, szokása szerint kibújt az elől, hogy hössé minősítették. „Ismertek, számítottak rám akkor is, amikor állást kellett foglalni; akkor is, amikor a forradalom leverése után példát kívántak statuálni. Ennek voltam az áldozata, nem annak, amit tettem.” Az év vége unokatestvére, Márti iránti aggodalom jegyében telt (kábitószér, öngyilkossági kísérletek, öregek otthona). Marci egy fél éves ösztöndíjjal Karlsruheba utazott (onnan időnként Amerikába, időnként Bécsbe). A Stuttgartba ingázó („fapados”) Andi gyerekeire vigyázott, olykor dolgozatokat javított helyette, sőt Bánk bán-órát tartott. Listát írt a betegségeiről, a megjavításra váró eszközökről, a kidobandó lomokról, továbbá arról, mit utál a világban (mindegyik lista meglehetősen hosszú). Megjelent a Balassinál a *Kérdőjelek* (a 16,

később 20 tiszteletpéldányt én vittem Kecskemétre). A könyv bemutatója már a következő évre, 2008-ra esett.

Kedden (jan. 22-én) volt a könyvbemutató. A könyvtár nagyterme zsúfolásig telve. Füzi bevezetése után Kerényi kérdezgetett. Tizenketten dedikáltattak (négy '66-ban érettségizett leány).

2009. febr. 8. (péntek) Bele-belefogok ebbe-abba. Írtam Bajtai Mária Katona koszorúiról..., félretettem. A Hatvan éve folytatását, 1948-at csak laudator temporis acti tudnám megírni. Félreértik. Írhatnék Reményik Bánk bán utolsó monológja című verséről, de nemigen tudom eldönteni, honnan közelítem meg. Így vagyok az olvasással is. Elővettem Féja Régi magyarságát: tetszik kurucos magyarkodása, de ésszel elfogadni nem tudom. Mózes könyvéhez elolvastam Mann elbeszélését, A törvényt. A legendának ez a racionális átírása felel meg az én gondolkodásomnak. Belefogtam Llosa A város és a kutyák című regényébe. Helyenként undorít. A Forrásban alig találok számomra megfelelő olvasmányt. Leginkább Kapuściński Lapidáriumát.

Márc. 2. (vas.) István kedden Bázélbe repült, onnan Berlinbe. Előadásokat tart. Miről. Dórától tudunk róla. Berlinben találkozott Marcival. Bázélbe Annik Troxler hívott, tartsak előadást a művészeti főiskolán, ahol tanít. A Berliini AGI-kongresszuson hallott „lecture” alapján választott ki. Berlinbe Sylva Tkotsch.

Márc. 16. (vas.) (...) Újraolvastam Kertész Imre Sorstalanságát. Most jobban megfogott. Nem történetként, hanem filozófiai-pszichológiai tanulmányként kell olvasni. Hogyan éli át az ember a sorsát? Hogyan és miért nem tudja az élményét másokkal megosztani? – Stílusa azonban nagyon rossz. Ez is a közlési képtelenség kifejezése?

Márc. 24. (hétfő) (...) A Paradicsomot olvasom Dantétól: Szabadi és Babits fordítását, bele-belenézve az eredetibe is. A filozófiai-teológiai tartalom nehéz nekem, a politikai meg elfogult, érdektelen.

Ápr. 8. (kedd) A Sántha Györgyre való emlékezés minden balsejtelmemet felülmultha. A sok beszédből a rossz hangosítás meg a rossz fülem miatt alig értettem valamit. Túl sokan „emlékeztek” olyanok is, akik nem is ismerték Sánthát. (Én öt percet, Éva szerint jól, de utolsó mondatomba beleharangoztak.)

Máj. 4. (vas.) (...) Éva naplóimat olvassa, én valahai könyveimet meg olvasónaplómat. Rossz hangulatban. Aligha volnék már képes olyat írni, mint Berzsenyi- meg Katona-könyvem, bár az utóbbinak egyik-másik állítását megváltoztatnám (a Bánk bán ott volt a kolozsvári pályázaton, Solom nem mondhatja, hogy a királynét nem magyar ölte meg). Mit küldjek Mártinak? Fázom.

Máj. 19. (hétfő) (...) Életemnek azokra a fordulataira kellene emlékezniem, amelyekben rosszul döntöttem. A szegedi dékáni titkárság hónapjaira meg a múzeumi évekre. (...) Vívódom a hittel. Cseri Kálmán számomra egyoldalú. Én magamévá tudnék tenni minden elképzelést Istenről. Számomra ő a végelenség, az időtlenség, az örökkévalóság. De az ember személyes élete folytatódik-e a halál után? Feltámadás? A testé? Mi a lelki test? Lélekvándorlás? Ha az előző létből nem marad emlék, akkor ez is föltevés. Most tükör

által, egykor majd a valóságot látjuk? (...) Szombaton István kecskeméti futballmérkőzésen Bálinttal, Tornyai Jenővel. Nem is akármilyen meccs volt. Kecskemétnek végre – a történelemben először – első osztályú csapata lett! A 2007/2008-as szezonban Tomiszlav Szivics edző bajnoki címre vezette a KTE-t a másodosztály keleti csoportjában, ahol mellesleg a Fradit is megelőztük. Aznap (május 17-én) a Mágus (Verebes József) Váca ellen játszottunk, és 5–0-ás sikerrel biztosítottuk be a bajnoki címet és a feljutást. (...) *Miért írok egyre kisebb betűkkel?* Ezt már én is akartam kérdezni!

Jún. 8. (vas.) Belekezdtem a Berzsenyi-kötet készítésébe. Az Osirisből Nagy Zsejke kérte föl, válogassa és szerkessze a Diákkönyvtár kötetét. Eddigi tapasztalatom, Merényi időrendje nem csak bizonytalan, hanem rossz. Kár volt követnem immár négy ízben. A Kazinczy nyomán kialakult könyvek még rosszabbak.

Júl. 23. (szerda) Pénteken este István Izsákra. Vártuk, nem jött, csak szombaton Izsákról meg Anditól jövet. Izsákra Szöcs Gézával mentem. Ő hívott nagy titokzatoskodva: csak egy pohár borra ugrunk le. Izsák a te vidéked, mondta, menjünk a te autóddal. Hogy te ihass – gondoltam, de belementem. Izsákon talán sosem jártam, legfőljebb azért tartottam számon, mert gimnáziumunk, a Katona „bejárói” közt helyes izsáki lányok is voltak. Tényleg este értünk oda, jó későn, Pestről kifelé hatalmas dugó volt, de az izsákiak megvártak. Mi az, hogy vártak, láthatóan készültek ránk. A Kiskunságban mást jelent az „egy pohár bor”. Dínomdánom, eszem-izsom, tivornya, dorbéz és dáridó. Közben persze előkerült a nevezetes nedű is, ami miatt mentünk. A borcímke egy kép volt, a Mária kútja Názáretben, Csontváry Kosztká Tivadar festménye. A névadó sárféher szőlőfajtát Kosztká László, a festő öccse kezdte termesztetni. Állítólag ma sem csinálják másutt, csak a környékbeli településeken, szám szerint tízben. A környéken a 19. században a futóhomok megkötésére kezdtek szőlőt ültetni, aztán a nagy filoxeravész idején kiderült, a homoki szőlők immunisak az országos bajra. Gézának egy izsáki asztaltárs felajánlotta, aludjon nála, nekem egy másik, hogy átvisz Kecskemétre. Hagyd itt a kocsit, holnap érted megyek, mondta Géza. Andinál ért utol, máig sem értem, hogy talált oda. Én közben meglátogattam a szüleinket, Géza addig Andi könyveit lapozta, előkerült a hátsó sorban tartott Sirálybőr cipő is, magától értetődő természetességgel dedikálta. Visszafelé már én vezettem újra. A városból kifelé mondott egy nevet. Ismered? – kérdezte. – Nem. – Ott lakik, mutatott a Széchenyivárosban az egyik tízemeletesre. – A Securitate dobta át, az volt a dolga, hogy lejárasson. Másnap vettem észre, hogy a csomagtartóban hagyott néhány üveg bort – Csontváry-címkéseket. A szivarja illatát még hetekig éreztük.

Hétfőn István és Dóra Hollandiába ment. Egy Jorwert nevű városka közepén álló 12. századi katedrálisban nyílt kiállításom. Jorwert fél óra bicikliútra van Leeuwardentől, ahol 110 évvel azelőtt Escher született. A környéken több régi, használaton kívüli templom áll, mindegyikbe más, Escherrel szellemi

rokonságban álló művészt hívtak (az enyémen kívül Yvonne Kracht, Ulrich Mikloweit, Koos Verhoeff, Rinus Roelofs, Oscar Reutersvard, Gerard Caris és Elvira Wersche templomtárlatát rendezték meg). Az anyagot autóval vittem ki korábban, és szeptemberben, amikor érte mentem, egyúttal kivittem Annát és barátnőjét, Kovács Katát, akik akkor kezdték meg Erasmus-ösztöndíjas tanulmányukat Utrechtben. Hazafelé megálltam Schwaanban és Nürnbergben Dürerrel randevúzni.

Szept. 21. (vas.) *István hazajött Japánból.* Kiállításom nyílt és előadást tartottam egy tokiói szállodában (Hakozaki, Royal Park Hotel), Südi Zoltán, a korábbi nagykövet és felesége, Erika szervezték. Utána Takashi Namiki, a KAFF-okon is gyakran felbukkanó animációs szakférfiú bemutatókat szervezett a filmjeimből tokiói mozikban.

Nov. 5. (szerda) 3-án *Éva Istvánnal Szegeden.* Ópusztaszer (körkép), temető, kiállítás István megnyitójával. Délben indultak, 6 után hazaértek, Éva fáradtan. Egy design kiállítás volt, a megnyitást a Magyar Formatervezési Tanács tagjaként csak azért vállaltam, hogy anyuval Szegedre mehessek. A körképet élvezte, a temetőre tényleg elfáradt, alig találtuk meg a sírokat, talán nem is mindet. *Amerikában választás. Ma reggel eredmény, Barack Obama, az apai ágon sötétbőrű demokrata fölényesen győzött. Imola drukolt neki. (...) István hozta a Füzeki-érmet meg az oklevelet és életrajzát. Rokonszenves és bátor, művelt fiatal lehetett. Az emlékérmét az 1956-os mártír, Füzeki István emlékére alapította a Magyar Könyvtárosok Egyesülete és Füzeki fia. Apám nem vállalta az utazást, de írt egy köszönőbeszédet, amelyet én olvastam föl az OSZK-ban rendezett ünnepségen. Meghalt Kerényi Feri (...) Koestler önéletrajzát olvasom németül, Sötétség délben című regényét magyarul.*

Nov. 24. (hétfő) (...) *Kimerítően sok munkám volt. Először megírtam az emlékezést Kerényire (megvásárolva és olvasva hozzá Petőfi-könyvét), azóta meg 11-i előadásomból próbálok tanulmányt szerkeszteni. (A kecskeméti Katona-kultusz első három évtizedéről szolt a könyvtárban tartott előadás.) A sok görnyedezés (gépírás) fokozta hát-, nyak- és derekfájásomat. (...) Istvánnak könyve jelent meg: A lerajzolt idő. Szép kiállítású album magyar és angol szöveggel. Andi is írt bele, fölment a bemutatójára 22-én Imolával együtt.*

Dec. 10. (szerda) *Elárultuk Andinak, hogy hatvan éve ismertük meg egymást, ő Istvánnak, szombaton az étteremben ebédnél megleptek, utána hazahoztak, Andi fényképezett, ajándékokat is hozott. Imola is velünk ebédelt. (...) Marci Bécsben biciklivel elesett, fölrepedt az álla, kórházban varrták össze. Szakállt növeszt. Most Amerikában van. A baleset Zürichben történt, s komolyabb volt, mint akkor hittük. Amerikából hazatérve röntgenezték csak meg, eltört az állkapcsa, össze kellett drótozni, sokáig beszélni, hónapokig enni se tudott, csak szívószállal inni, le is fogyott alaposan.*

2009. jan. 7. (szerda.) Tegnap telefonált Emma: Márti meghalt. Rokonok révén tudták meg az otthon igazgatójától. Sauska („Öcsi”) megtiltotta, hogy bárkit értesítsenek. A temetést megbízásából az otthon intézi. Nem tudja az ember, mire gondoljon. Zsuzsi az anyja helyére költözik? Férjétől, fiától nem ez az „Öcsi” szakította el? Egyedül akar örökölni mindent? (Hát Fejes fiai?) (...) Felhívott Marci. Beszélni már tud, rágni még nem. Az apja szerint készül vissza Svájcba. (...) Látásom romlása aggaszt. Mi marad, ha nem tudok olvasni? Apróbetűs könyvet (pl. az Ószövetséget) már most sem. (...) Teleírom még ezt a füzetet? (Nem fogja teleírni.)

Jan. 14. (szerda) Elolvastam Márti leveleit. Az utolsó évet leszámítva okos és művelt, érdeklődő, de családja (Zsuzsiék) miatt egyre inkább gyötrődő volt.

Jan. 22. (csüt.) Kedden du. telefon „Öcsi” megbízottjától: meghalt Török Zsuzsi, Márti temetése az övével együtt febr. 9-én lesz. Emma is kapott értesítést, elmennek a temetésre. Foglalkoztatja, mi lesz az örökséggel. (...) Gondolom, Zsuzsinak már így jobb. (...) Az örökség számottevő része (lakások, szőlő) Öcsié, ezeket Márti még életében ráhagyta. (Mindezt Emmától tudom.) Elejtett, bizonytalan szavak alapján azt sejtem, mindketten öngyilkosok lettek. Apámat nagyon megviselte a két héten belül történt két halál. Anya és lánya.

Jan. 31. (szombat) István tegnap este telefonált. Anna hazajött. Marci Svájcban, dolgozik, pépes ételt eszik. Budai lakásában amerikai barátője lakik. A Közép-európai Egyetemen tanító Kate-tel járt akkoriban Marci.

Febr. 20. (péntek) Zavaros hét. Andi nem akar belenyugodni, hogy nem megyek a Lator – Orosz I. beszélgetésre, Éva meg abba, hogy hiába próbálgatja hol egyik, hol másik fülembé nyomni a hallókészüléket. (...) Írtam Szabadi Sanyiéknak, panaszolva, hogy számomra Kecskemét idegen nagyvárossá változott. Este a helyi tévében a polgármester ugyanezzel dicsekedett. Elővettem a Korunk szellemi körképét, ő hívta fel a figyelmem Toynbee tanulmányaira. Történésznek nem megbízható (melyik az?), de nekem rokonszenves félelme (már 1960 táján!) a rohanó világtól.

Febr. 28. (szombat) Andi elégedetlen volt a Lator – Orosz beszélgetéssel. A Nemzeti Színház igazgatója vezette, ügyetlenül. Lator elküldte válogatott versei kötetét. A szóban forgó Orosz én voltam, az igazgató Alföldi Róbert. A színházi pódiumbeszélgetések szabálya az volt, hogy a meghívott alkotónak, ebben az esetben Lator Lászlónak, hívnia kellett egy más műfajban alkotó beszélgetőtársat. Ez lettem én. Andival ellentétben élveztem: szerintem Latort még akkor is szórakoztató hallgatni, ha a kérdező nem áll feladata magaslatán. Újra felajánlotta, küldjek írásokat a Holmiba. Nem sokat küldtem, de amit mégis, azt mind lehozták. Sajnos 2014-ben megszűnt a folyóirat.

Márc. 16. (hétfő) István elment Ausztráliába. Marci rövid időre hazajött Svájcból. Anna kétszer volt Kecskeméten, a héten újra jön. A rajzfilmfesztivál előkészítése miatt kellett jönnie, Mikulás Ferenc rábízta a katalógus szerkesztését. Engem egy kiállításra hívott meg a melbourne-i orvos és műgyűjtő Györki János. A lánya,

Esther volt a kurátor. Náluk laktam, aztán Sidneyben szállodában. Ott írtam az *Egy ausztrál kertben* című hosszúverset, ami a júliusi *Holmiban* jött.

Márc. 29. (vas.) *A hét a Gyurcsány lemondásával kialakult huzakodással telt. Sokaknak felajánlották a miniszterelnökséget, többségük nem fogadta el, aki igen, azt nem fogadta el az SZDSZ. Tegnap Gyurcsány lemondott a pártelnökségről is. (...)*

Ápr. 1. (szerda) *Bajnai Gordon jelölését elfogadta az SZDSZ is, de kérdés, ha megismerik megszorító programjának részleteit is, az MSZP képviselői felsorakoznak-e mellette?*

Ápr. 4. (szombat) *Felsorakoztak. (...) Megjelent a Forrás, benne a Katona – Kecskemét II. része. (Az I. rész a márciusi számban volt, a III., illetve IV. 2010. januárban és februárban fog megjelenni.)*

Ápr. 12. (húsvétvasárnap) *Tegnap délutántól ma ebéd utániig itt voltak Istvánék. Marci ünnepelte házukban 30. születésnapját. (...) István rátalált a világhálón Nitsovits Istvánra és Mucsi Idára. Évát büszkévé és boldoggá tette. (Görög eredet, tábornok ős, divatszalon.)*

Jún. 12. (szombat) *Éva szerdán megkapta a gyémántdiplomát. Az ünneplésen sok ismerős, én is többnek gratuláltam. Andi meg Imola is ott volt.*

Mivel ekkortájt már én is írtam naplót (vagy arra hasonlító blog-jegyzeteket), fel tudom idézni, hogy június 18-án, a pécsi Dómmúzeumban *Látszattani leckék* címmel kiállításom nyílt. (George W. Hart nyitotta meg, Fenyvesi Kristóf írta a katalógus szövegét. A megnyitón találkoztam utoljára Hernádi Tibcsivel.) A rendezéssel töltött napok után Márti, Zsuzsi és Panni néni nyomait keresve a városra hajló hegyoldalban csavarogtam, azon a részen, ahol a Bálicsi és a Donátusi út találkozik. Gyerekkoromban nagymamával sokszor jártam ott, de már csak nyomokban lehetett ráismerni a környékre. Éjszaka, a megnyitó után Harukóval (Napocska), a miattam odabuszozó japán lánnyal Kecskemétre autóztunk, az előző nap kezdődött KAFF-ra.

Jún. 27. (szombat) *24–25-én Pesten meg Budakeszin voltunk. Bálint Dóra kiállítás-megnyitóján gitározott. A kiállítást Budán, a Barabás-villában rendezték, Jóry Judit beszélt a képekről. Bálint egyébként azt a nyarat végiggitározta, sőt nagyszülei megrökönyödésére még pénzt is keresett vele a stuttgarti utcákon.*

Júl. 14. (kedd) *10-én a Kárpát-medencei Irodalmi Társaságok Szövetségének vándorgyűlésén Katonáról beszéltem, előre leírt szövegem nem vettem elő, rögtönöztem, K. és apja kapcsolatáról, talán nem rosszul. Találkoztam a Németh lányokkal (Ucóval, Gígyivel), a program szerint Olasz S. beszélt volna az apjukról – nem volt ott. Füzesi Magdával meg másokkal is találkoztam. A szünetben leléptem (Imolával meg Bálinttal), Andi maradt. Rögtönzésem utólag papírra vettem, Évának nem tetszik. (...) Megjelent a Csépai Napló, benne emlékezésem Antal Jancsira. Gonda Pici, majd Antal Éva telefonált. (...) Voltam Mátyus Leónál, elvittem neki Cseri Kálmán beszédeit a Jelenések könyvéről. (...) Hőség!*

Aug. 2. (vas.) (...) István az imént telefonált. Tegnap átúszták a Balatont, Anna csaknem egy órával gyorsabban, mint ő. Egy évvel korábban (vagy később?) átúsztam Marcival és Kate-tel is. Marci fehéren és olvasószemüvegben, mint egy tudós (Révfülöp – Boglár).

Szept. 28. (hétfő) Szombaton megvolt az öregtanárok találkozója. Voltunk vagy 25-en, sokukat meg sem ismertem. Sok üres beszéd, tőlem is! Mester Barna vette a fő szótamot. Most sem képesek megérteni, hogy a Katona József Gimnázium a piaristáktól vette az eredetét, nem a csak 1949-ben csatlakozott reformátusoktól. (...) István holnap megy Argentínába. Állítólag Dél-Amerika legnagyobb grafika-dizájn eseménye a TrimarchiDG. A helyszín Mar del Plata. Az előadásokat a város sportcsarnokában tartották, azt mondták, ötezer néző előtt. Davis-kupa-döntő is volt már ott. A tengerben, közel a parthoz feltűnt egy bálna. Visszafelé két nap és egy éjszaka Buenos Airesben. Borges könyvtára.

Okt. 20. (kedd) István Törökországban volt Annával. Vasárnap este telefonált: hazajöttek. Miért voltak? Az AGI-kongresszusra mentünk Isztambulba. Ő először járt ott, az „Alliance” tagjainak zömét viszont már ismerte, mert a 2007-es amszterdami kongresszuson is velem volt.

2010. jan. 27. (szerda) István elküldte Holbein két festményéről írt nehezen meghatározható műfajú könyvének szövegét. Sokat kínlódtam vele. Tegnap eljött érte. Nem tudom, hasznát veszi-e a munkámnak. Igen, bár amit a sorok közé ceruzával halványan jegyzett, még a napló betűinél is apróbbak. Úgy látszik, négy napig silabizálgattam, jan. 31.: István tegnap telefonált, hasznát vette a javításaimnak. Szokása szerint megnyugtat bennünket, hogy „nagyon jól” vannak.

Febr. 7. (vas.) István tegnapelőtt volt Kecskeméten, nálunk is. A szokásos nyilatkozat, náluk minden remek. Kaphatna állást a budapesti iparművészeti egyetemen is, de nem akarja cserbenhagyni a soproniakat. Nem lehetett minden olyan remek, mint ahogy mondtam, de valahogy ellensúlyoznom kellett apám és a húgom folyamatos panaszkodását. Sopronban nem éreztem magam rosszul, a tanszéken az történt, amit akartam, kiválaszthattam a meghívandó tanárokat (Nádai Feri, Vida Győző, Kiss István, Bartos Mónika), a diákokkal és a közvetlen kollégákkal jól kijöttem, az intézetet igazgató Mészáros Gyurival össze is barátkoztam, s az első évet leszámítva a környezet is tökéletes volt. Külföldi utazásaimat tolerálták, mondván, előadásaim, kiállításaim az egyetem hírnevét öregbítik. Viszonylagos függetlenségben élünk az egyetem messzi, más helyen székelő felső vezetésétől, amely azonban eléggé lekezelt minket, művészféléket, s a pénzügyek is egyre katasztrofálisabbak voltak. Az óraadó tanárok fizetéséért tanszékvezetőként minden hónap végén öltre kellett mennem. Az utazás is sok időmet elvitte, s éreztem, egyre jobban rám szoruló szüleimtől is eltávolít Sopron. Valami megmagyarázhatatlan makacsság vezérelt, hogy kitartsak mellettük mégis, s ebben a dacban nem nehéz apámra ismerni. Ahogy később ő is megbánta a szegedi

egyetemen fölkínált állás visszautasítását (lakás, illetve anyunak állás nem lett volna rögtön), én is rossz döntésként gondolok rá, hogy nem a lakásunktól tíz perc autótútnyira lévő „iparon” lettem professzor, holott a habilitációt még ott csináltam meg.

Márc. 4. (csüt.) Elvittem a Forrásnak Szekér köszöntését (75 éves) meg a Katona apja szemével tanulmányt. Nézegetem a márciusi számot: én nem tudok úgy írni, ahogy ma szokás. (Élni sem.) Graves Claudiusát olvasom. Borzalmas kor. Hasonlít a mostanira.

Ápr. 12. (hétfő) A tegnapi választáson a Fidesz elsőprő győzelmet aratott. (...) Biztosra veszik, hogy két hét múlva meglesz a kétharmados többségük. Orbán optimista, talán túlságosan is. Magabiztossága nekem nem rokonszenves, de nem viselkedhet másként.

Ápr. 19. (hétfő) (...) Tegnapelőtt legépeltem Canetti hirosimai orvos naplójáról írt esszéjének a fordítását. Nehéz, végső soron haszontalan munka volt. Elias Canetti esszéjét (A szavak lelkiismerete) németből fordította. Ami azt illeti, nehéz lett volna deprimálőbb olvasni- és fordítanivalót találnia. Most Lampedusa Párducát olvasom újra. Kevésbé tetszik, mint előszörre. (...) A lengyel elnököt tegnap temették. Népes kísérettel repült Katynba megemlékezni az ottani áldozatokról. A gép lezuhant. (...) A világ vezetőinek többsége nem tudott részt venni a temetésen – egy izlandi vulkánkitörés annyira beszennyezte a levegőt, hogy napok óta nem szállhatnak föl a repülőök.

Ápr. 26. (hétfő) A választás tegnapi, második fordulója meghozta a Fidesz kétharmados többségét. Vajon tudnak-e majd hatalmukkal élni az ország, a nemzet, az emberek javára? (...) Nem tudok magammal mit kezdeni, nincs mit csináljak. Írjam meg az önéletrajzomat? Minek? Kinek? Mi lesz a kézirataimmal, levelezéseimmel, könyveimmel?

Máj. 6. (csüt.) Önéletrajzomat abbahagytam. Borsos Miklósét most olvasom: nem emlékszem én úgy a velem történt részletekre. Arra gondoltam, a családunkról kellene írnom: nagyszüleimről, szüleim testvéreiről, unokatestvéreimről. De ha közülük valakinek a kezébe kerül, biztosan megbántódik. (Még élő unokatestvéreimre gondolok.)

Júl. 4. (vas.) Csütörtökön és pénteken nálunk ebédelt, Andiéknál aludt István. Az itteni stúdióban dolgozik a filmjén. Marci Washingtonban októberig. A Sakk! című film felvétele zajlott, Nagy Gyurival csináltuk. A rajzolói munkát zömmel otthon, Kesziben Bíró Péterrel. A nyolcvanas években Haris Lacival forgatott Apokrifot leszámítva ez volt az első kecskeméti filmem. Azért váltottam stúdiót, legalábbis ezzel áltattam magam, hogy többet lehessenek a szüleimmel. Egyre nyilvánvalóbb volt, hogy rám szorulnak, s az is, ki kellene használni a hátralevő, valószínűleg nem hosszú időt. Hozzátartozik persze a képhez – a saját lelkiismeretem nyugtatgatásán kívül – az is, hogy a Mikulás Feri és Vécsy Vera vezette stúdióban komolyabbnak látszott a szakmai munka, mint Óbudán, a Pannónia romjain létrejött MaRa stúdióban. A kecskemétiiek – főleg Horváth Mari és Szilágyi Zoli – szeretettel fogadtak.

Júl. 15. (csüt.) István e hét elején is Andinál lakott, nálunk ebédelt, a rajzfilmstúdióban dolgozott. Ma reggel Andival elment Kárpátaljára. Úgy terveztük, hogy ő is jön,

sőt miatta találtuk ki az utazást, de nem vállalkozott rá. Vári Fábíán Laci szerzett szállást Váriban, onnan autózgattunk a környékbeli településekre. Csetfalvára, Beregszászba, Sárikához Barkasóra, Izsnyétére, Munkácsra, Husztra. Úszkáltunk a felduzzasztott Borzsában, és csapattuk a hátunkat a lezuhogó vízzel.

Okt. 10. (vas.) Hétfőn az ajkai alumíniumgyár melléktermékét, vörös iszapot tartalmazó tároló gátja átszakadt. Kolontárt és Devecsert előntötte az iszap. Több halott, sokan kórházban égési sérülések miatt. (...)

Okt. 24. (vas.) (...) Pénteken István volt itt, plakátkiállítás nyílt Duckival meg Pócs Péterrel a Dán Kulturális Intézetben. Marci hazajött, Dóra meg Anna elutazott Mexikóba. Dórát a mexikói plakátbiennálé zsűrijébe hívták, illetve illusztrációkról és plakátokról tartott előadást a pueblai egyetemen. Anna fordított. Míg kint voltak, rosszabbra fordult Stoli állapota. Róla még nem volt szó, 13 éves golden retriever, hivatalosan Anna kutyája, valójában az egész család kedvence volt. Dóra öccsével, Ödivel (Sultz Sándor) vittem el Hargitay Andrásához, az úszóvilágbajnok állatorvoshoz, aki menthetetlennek ítélte. Azt mondta, bizonytalan, hogy életben tudja-e tartani még tíz napig, amíg a lányok hazaérnek. Valószínűleg nem. Nekem kellett kimondanom, altassa el. Nem fogadott el semmit, sőt segített kihozni Stolit az autóig. A keszi kertben Ödivel temettük el. Egy nagy, Szepezdről hozott terméskő van a sírján.

Nov. 14. (vas.) Dóráék hazamentek, István szerdán utazik Finnországba, Helsinkiben lesz kiállítása. Meghalt Hordós Karcsi, 11-én telefonált a felesége. Az apámnál is viszszahúzódoóbb, még Eötvös-collegistaként megismert kollégának, Hordósnak gyakran kereste a társaságát, ám ő többnyire kitért a találkozások elől. Ott volt a temetésén, a Köztemetőben. Sivár, kietlen, mint egy nagyváros. Igen rossz ötlet volt Katona sírját átvinni oda. A halottat nem azzal tiszteljük meg, hogy dízsírba költöztetjük.

Dec. 3. (péntek) Tegnap Andival Ittzéséknél. Ittzésné apja, Kövendi Dénes hívott. 87 éves, Eötvös-collégista volt, mikor én is az voltam, ő betegként távol. Találkoztam már vele futólag, Ady verselésével foglalkozik. Hosszú, csapongó beszélgetés. (...) A fényképek alapján, amelyeket lánya, Kata Facebook-oldalán találtam, jó hangulatú beszélgetés lehetett. Istvánékról nem tudunk, csak annyit, hogy Anna Bordeaux-ban van.

A jeges utak miatt karácsonykor nem, csak január 2-án mentünk Kecskemétre. Azt írja, hogy egy hosszú cikket korrigáltattam vele. Vajon mi lehetett? A naplójegyzetekben panaszolja, hogy társaságban sokat beszél, amit később megbán. Azt gondolja, hogy többször is elmondja ugyanazt a történetet. Engem meg azért szapul, hogy keveset beszélék. Andi egyik osztályában Bánk bán-órát tart, és a diákjai dolgozataival vesződik. Zömmel a helyesírást javítja csak, a tartalmi kérdések türelmetlenné teszik. Belejavit az olvasmányaiába is. *Főlírtam Márai néhány gyakori nyelvi hibáját, de nem ezek miatt nem tetszett.* Egyre kevesebb ismerőse van, néha Szekérrel, olykor Varga Miskával találkozik, Szabadi Sanyival levelez, telefonon rendszeresen beszélnek, Mátyus Leót gyakran látogatja. Jó hatással van rá

a derűs misztikus. Gondolom, ő is örülhet apunak, hisz nem nagyon nyitja rá más a mozgásképtelen férfira az ajtót. Apámat leginkább a volt diákjai keresik föl. Romló látása ellenére még mindig sokat olvas, de már nem csak irodalmat. *Próbálok elolvasni és megérteni orvosságaim tájékoztatóját, de ez csak félig-meddig sikerül. Úgy szalad el mellettem az idő, hogy alig veszem észre a múlását.* A politika bosszantja: *Orbán diktátorként kezd viselkedni.* Ha elfogadható az idő, az arborétumban sétál. Romló szeme ellenére egyre kisebb betűkkel ír – és egyre több a kiolvashatatlan szó.

2011. márc. 18. (péntek) *István Kossuth-díjat kapott, 14-én vette át, az ünnepségre Éva meg Andi is fölment.* Szerettem volna, ha ő is jön, de nem állt kötélnék. *Japánban földrengés, borzalmas pusztítás.*

Ápr. 15. (péntek) *Ma délelőtt kettős Bánk bán-órát tartottam Andi két osztályának egy nagy előadóteremben. Nem gondoltam át, mit kellene mondanom, utólag elégedetlen voltam magammal. Utólag mindent másként csinálnék.*

Jún. 19. (vas.) *A KAFF lezajlott. Láttuk István kiállítását, hallottuk könyvének bemutatóját (A követ és a fáraó). Marci, rövid időre Dóra is Kecskeméten volt. Anna ma hajnalban elrepült Skóciába. István és Marci ma déltájt búcsúzott el tőlünk. A kiállítás a Cifrapalotában volt. A pirosra festett földszinti termekben. Egy Munkácsy-kiállítás után maradtak úgy a falak. Nem a megnyitóra jöttek, így volt időnk egy hosszadalmas tárlatvezetésre. A fényképeken anyu tűnik lelkesebbnek, érdeklődőbbnek.*

Júl. 11. (hétfő) *Néhány napja az ide mellékelt néhány sort írtam egy darab papírra. Istenbizonyíték számomra az emberi elmével felfoghatatlan tér- és időbeli végtelenség.*

Szept. 5. (hétfő) *Tegnap Pascalt vettem elő. Számító – kiszámított istenhite nem nekem való. Az oroszok, Dosztojevszkij, Tolsztoj hisznek Istenben, az ortodox szertartás azonban (tegnap láttam a tévében) számomra idegen. A református istentisztelet kiszikadt racionalitás, a katolikus mise talán tetszene a papi (főpapi) jelmezek nélkül.*

Szept. 12. (hétfő) *Andi el akar vinni a színház Bánk bánjára: írjunk róla mind a ketten. Semmi kedvem. (...) Marci Amerikába, Anna Lengyelországba, István és Dóra Prágába megy (Istvánnak kiállítása nyílik), majd István Kínába. (...) Legszívesebben rendezgetéssel (könyvek írások, papírok...) töltöm az időt.*

Okt. 24. (hétfő) *Borús nap volt tegnap, a mai is annak ígérkezik. Az 56-ra való emlékezések dicsőséges forradalomról beszéltek, pedig az utána következő megtorlás és kiábrándulás volt a jellemző. Akik őszinte hívei voltak a szocializmusnak, kiábrándultak a decemberi pártértekezlet, s különösen az 57-re jellemző megtorlás után. Nem Szabó Adorján képviselte már a tanári karban a pártot, hanem a gyáva Madarász és a buta Elekes. (...) Ma van István 60. születésnapja, tegnap telefonáltunk neki, szerdán Kínába megy. Kínába a hangsoui plakátverseny miatt mentem, hivatalosabban szólva a Kínai Nemzetközi Plakátbiennálé anyagát zsűriztem Stephan Bundival, Ronald Curchod-val, illetve egy japán és egy tajvani kollégával, akiknek elfelejtettem a*

nevét. Mivel akkoriban már én is írtam naplót, sőt aktuális (okt. 26-ának éjjelén írt) blogjegyzetem nem is nagyon áll távol apám emlékirataitól, idemásolom. „Éjjel a Selyemút nyomvonalán, csak épp ezer méterrel fölötte, mi mást tehet az utas: számtanpéldákat fejteget. (Odakintről, ellenőrzésképpen, be-benéz a holdvilág.) Emlékszel, kicsikém, azokra a feladványokra, amelyekben ennyi meg ennyi idős az apa meg a gyereke, és meg kell mondani, mennyi idő múlva lesz éppen négyszer, háromszor, kétszer annyi idős, illetve lesz a kora fele, harmada, negyede a másikénak, függően attól, hogy kinek a szemszögéből okoskodunk. Gyöngyszemei voltak a számtanórák szépséges haszontalanságainak. Nagypapám, aki 1891 októberében született, a skorpiósságot (talán kissé meggondolatlanul) ő hagyományozta rám, éppen 120 éves lenne. Én meg pont most töltöttem be a hatvanat. Csak itt, a Kína felé szálló repülő fedélzetén stimmel a dolog, hic et nunc lép érvénybe a különös szimmetria, és mire landolunk, már érvényét is veszti. Egyre közelebb kerülünk egymáshoz, és egészen a végtelenségig fog kisebbedni a korkülönbségünket jelző arányszám. A matematikusok szerint a világ végezetéig elkonvergálgathatunk, mégsem találunk egymásra, de ki a csuda hiszi ezt el nekik? Valaha akkora volt a távolság, hogy csak na, amikor nagypapa (történetesen éppen Orosz Istvánnak hívták) jobblétre szenderült, én például mínusz hároméves voltam, vagyis még egy viszonylag egyszerű számtanpéldában sem álltam volna meg a helyemet. És most tessék, itt utazom a Selyemúton, nagypapa meg a Hold másik oldalán mosolyog a bajusza alatt (naná, hogy ő is bajszos volt), és bizonyára ellenőrzi a számításaimat, mert mellesleg kiváló matekos volt, legalábbis a latinhoz képest, abból ugyanis úgy meghúzták az érettségén, hogy csak na, de ilyen ünnepi pillanatban a kínos dolgokra boruljon inkább fátyol (jóféle kínai selyemből), az utasra és a holdvilágra pedig álom. Legalábbis egyelőre...”

Nov. 13. (vas.) 11–12-én a 100 éves Irodalomtörténeti Társaság tartotta vándorgyűlését Kecskeméten. 11-én a városháza dísztermében rosszul hangosított felolvasások hangzottak el, utána a könyvtárban Füzi Budával együtt tőlem kérdezgetett Kecskemét irodalmi múltjáról, életéről. 12-én Sallai Éva, a Katolikus Rádió munkatársa eljött hozzánk, s kb. 30 perces beszélgetést vett magnóra életéről, munkáimról. Majd értesít, mikor adják.

Dec. 12. (hétfő) (...) Dóra telefonált: István meg Anna megérkezett New Yorkba, Marci várta őket. A kiállítás holnapután nyílik. Valóban megérkeztünk, a kiállításra szánt munkák viszont nem. Eltűntek valahol Európa és Amerika között. Volt nagyjából három napunk, hogy mégis elfogadható plakátkiállítást rögtönözzünk a táskámban talált pendrive és egy manhattani nyomdában dolgozó grafikus fiú – Boskovitz Oszkár – segítségével. Végül nem sikerült rosszul, a MOMA kurátora is ott volt, sőt el is kért egy munkát a múzeum számára. Szívesebben írnám: megvásárolt, de a Museum of Modern Artban alighanem úgy gondolják, a legtöbb művész fizetne azért, hogy bekerüljön a híres gyűjteménybe. Néhány hónap

múlva levelet kaptam, a kuratórium összeült, és nagyvonalúan elfogadta ajándékomat. Nem emlékszem, hogy a thanks (köszönet) szó szerepelt volna a levélben.

Júl. 9. (hétfő) Megjelent a Forrásnak az utóbbi évtizedet áttekintő dupla száma. Beszélgetés a jelesebb munkatársakkal. Néhányan engem is emlegetnek O. Laci bácsinak nevezve. Megkeresem: Pintér Lajos és Komáromi bácsizza – és Szekér. Ez alighanem az interjú szerkesztése közben becsúszott baki. Volt ugyan köztük tíz év, de bácsizás azért soha. Mindazonáltal tényleg egyre bácsisabb. Nagyothall, bottal jár, elesik úgy is, eltöri a szemüvegét, hetekig a régit használja, amivel alig lát. Rosszul alszik. *Lassan telnek, de gyorsan múlnak a napok* – írja. Egyre kevesebb fölhívható ismerőse marad. Április 5-én meghal Szabadi Sanyi, akivel, lévén Németországban élt, főleg telefonon és levélben érintkezett.

Júl. 16. (hétfő) Születésnapomon a családon kívül Péter Laci köszöntött telefonon. István személyesen, Görömbei András nekem dedikált könyvét hozta.

A naplót 2012 végéig viszonylag rendszeresen írja, aztán egy váratlan mondat – *Semmi értelme sincs, hogy ezt így folytassam* –, s utána már csak néhány rövid bejegyzés következik. A zömük az egészségi állapotukkal, az időjárással és az istenhittel kapcsolatos. Politikáról, olvasmányokról már nem nagyon ír, leszámítva az újra meg újra kézbe vett *Varázshegy* (már nem tetszik annyira), illetve egy másik könyvet...

2013. jún. 25. (kedd) *Elolvastam István Sakkparti a szigeten című Gorkijról, Leninről szóló, egy Caprin készült fotón szereplőket bemutató elbeszélését. Elképesztő, mi mindent tud róluk. (...) Kéziratban olvasta, mert a könyv csak 2015-ben jelent meg.*

Júl. 14. (vas.) Meghalt Szekér Bandi.

Júl. 21. (vas.) Tegnap volt Szekér Bandi temetése. István meg Andi volt kint a köztemetőben, én a hőség miatt nem.

Aug. 3. (szombat) Sári Barkaszón meghalt.

(...)

Majdnem egyéves szünet után:

2014. jún. 2. (hétfő) Szombaton megvolt O. Marci esküvője. Mi csak innen távolból gondoltunk rájuk. Egyre jobban érezzük az öregség terhét, különösen én.

Ez a három sor a napló utolsó, dátummal ellátott bejegyzése.

Idézhetnék további naplóoldalakat, azokat azonban már nem ő írta. 2015 januárjában találtunk egy ápolónőt, Orsit, aki először csak néhány naponként, majd napi rendszerességgel látogatta szüleinket, s úgynevezett „gondozási naplót” kezdett írni. Apám, aki kezdetben elutasító volt, végül megkedvelte az erős, fiatal hölgyet, különösen, amikor kiderült, Cséparól való ő is. Egyszer, amikor hosszabban voltam együtt vele (Izsákra autóztunk, ahol egy vállalkozó „minden igényt kielégítő” kórházi ágyakat árult), elmesélte az életét. Szülei öngyilkosok lettek, egy árvaházban nőtt föl. Szomorú sorsa ellenére friss volt, mosolygós, életvidám, s ez a környezetére is átsugárzott. Apám mellett úgy láttam őt, ahogy az

Iljics Iván halálában Geraszimot, a főhőst ápoló egészséges falusi parasztleányt írja le Tolsztoj. Orsi az őt segítő árvaházi alapítványban is dolgozott, a vele való törődés viszonzását erkölcsi kötelességének érezte, emiatt azonban nem tudott egész napos, sőt éjszakás ügyeletet vállalni, holott szüleim egészségének romlásával ez szükségessé vált. A spirálfűzött gondozási naplókban egymást váltó írásképek alapján lehetne megállapítani, Orsi mellett hányan vállaltak több-kevesebb terhet az egyre bonyodalmasabb ápolási munkában. Noha 2015-ben nyugdíjba mentem (csodálkoztak is Sopronban, az egyetemi tanárok nem szokták ilyen hamar bedobni a törülközőt), s attól kezdve két-három naponként otthon voltam én is, mégsem tudom fölidézni az összes segítő nevét. Erzsike, Marika, Magdi..., igaz, van, akiét nem is akarom.

Amit leírok, el lehet felejteni – ezzel nyugtatom magam, mert érzem, szükségem van a felejtésre, de azt is tudom, fölöslegesen ábrándozom róla. A leírt mondatok mélyebben vésődnek be a szürkeállomány barázdái közé, mélyebben, mint az emlékek, átveszik a helyüket, és egy idő után pontosabban emlékszem a leírt mondatokra, mint az emlékképekre, amelyek felidéztek őket. Anyu 2015. július 17-én halt meg. Apu 2016. február 9-én. Anyu könnyen ment el, apu sokat szenvedett.

„Hirtelen halálnál nincs nagyobb szerencse” – mondja az idősebb Plinius. Nemrég olvastam ezt; bevallom, nem magában a pliniusi szövegben, hanem Charles Maurras ifjúkori novelláskötetében, ahol egy novella mottója gyanánt szerepelt. Az érdekességét az adta meg, hogy ennek a novellának még egy másik mottója is volt, kajánul alája nyomtatva, mely homlokegyenest ellenmondott az elsőnek – ti. a könyörgés a Mindenszentek Létániájából: *Hirtelen és váratlan haláltól ments meg, Uram, minket!*” Hogy a dolog bonyolultabb legyen, nem is Pliniusnál és nem is Maurrasnál olvastam a fentieket (utóbbtól amúgy sem olvastam semmit), hanem Babitsnál találtam rá, szóval az idézőjelek az ő *Jó halál* című esszéjére utalnak, amire persze apám könyvtárában akadtam rá, a *Keresztülkasul az életemen* című 1939-es Nyugat-könyvecskében. „Furcsa módon maga a novella hiányzott a mottók alól – folytatja Babits. Maurras mint szigorú szerző, kihagyta régi könyvének abból az új kiadásából, amely a kezembe került. Nem tartotta már magához méltónak. De az egymásnak felelő mottókat megsajnálta; ez a játék tetszett neki. Ezek megmaradtak, külön lapon, egy mentegetőző jegyzet kíséretében, az eltűnt novella címével együtt: A jó halál.” Talán könnyű lenne(?) arról írnom, miféle saját halált akarok magamnak, de itt apám halálát kellett megírnom, s azon töprengeni, ő milyenre vágyott. A sok utalás közt nem lelek olyanra, amely állást foglalna valamelyik mellett. A hosszú, szenvedős változatot kapta – vagy érdemelte ki.

Félek, hogy elfelejtem a pillantását, a hangját, az illatát. Egyre hosszabb koncentráció kell, hogy felidézzem az arcát. Néha magamban fedezem föl, ami akár

vigasztaló is lehetne, ám ilyenkor mégis megijedek. Az, hogy a hangom az övé, régóta tudom, mondják az ismerősök, olykor a telefonálók össze is tévesztettek vele. Hang alatt persze csak a beszédhangot értem, hiszen énekelni, vele ellentétben, egyáltalán nem tudok. Mondják, az nem is hang, hanem hallás kérdése. Mostanában vettem észre azokat a piros pontokat a bőrömön, amelyek rajta is előjöttek. A legfurcsábbak a fogak. Az alsó fogsora öregségére szűkülni kezdett, a középső fogat a többi addig taszigálta jobbról és balról, amíg ki nem hullt. Ugyanezt veszem észre én is, még áll, birkózik a többivel, de tudom, mi lesz a sorsa.

Azt hittem, könnyebben tudok írni, ha elmúlik egy kis idő, ha távolabb kerülök tőle... rálátás, distancia... Aztán azt vettem észre, egyre közelebb vagyunk. Tudom is, miért. Vagy legalábbis van rá magyarázatom, mért érzem így. A közünk lévő távolság 26 év volt, illetve három hónappal több. Kiszámolom, pontosan: 9599 nap. Ennyi idős volt, amikor születtem. Nagy korkülönbség, amikor az ember megszületik, aztán egyre kisebbnek látszik, de mégsem csökken sosem. Illetve dehogyisnem. Attól a perctől fogva, hogy meghalt, megállt az öregedésben, én pedig követem, önkéntelenül is igyekszem, hogy utolérjem. Hogy befogjam. Máris hoztam rajta... mennyit is? Idemácsolok egy szakaszt Rilke *Negyedik duinói elégiájából*. (Tellér Gyula fordításában)

Nincs igazam? Apám, kinek miattam
keserű volt az élet, mert belőlem
ittál, végzetem első rossz levéből,
s hogy nőttem, kóstolgtattál újra s újra,
s idegen jövőm izén eltűnődve
pára-lepetten tekintetem figyelted –
apám, ki – hogy már meghaltál – gyakorta
rettegsz bennem, reményeimben, és a
közönyt, a holtak nagy, birodalomnyi
közönyét elhagyod csepp sorsomért,
nincs igazam?

Kalapot hord, svájcisapkát, fekete barettet, látom úgy is, hogy be van kötve a feje – hajmosás után az úttörőnyakkendőmmel kötötte be, hogy meg ne fázzon. Rémlik, mintha kucsmát is láttam volna rajta. Láhattam, mert akkora telek voltak, hogy a boltok elé tett alumínium tejeskannák meghasasodtak, és a kint felejtett macskák kettétörték, mint a bot. Látom világosbarna irhabundában, sokszebű, kemény viharkabátban, tavaszi lódenben, később orkánkabátban is. Nadrágszárán biciklicsipesz. Anyám kötötte a pulóvereit, mellényeit. Bordás, csavart mintás, lustakötéses. Az esküvői öltönyének zakójában diplomáztam. Az ódivatú, dupla soros, széles hajtókás, sötétkék zakó állítólag elég vagány

volt a farmernadrággal. Válltömés. Hózentráger. Nyakkendő. Sosem tanultam meg nyakkendőt kötni, igaz, nem is nagyon viseltem. Van néhány nyakkendőm (három), amelyeket még ő kötött meg. Rajtam. Ezeket hordom, ha nagyon kell. Meglazítom, kibújok belőlük, aztán, ha szükséges, vissza. Esküvő, keresztelő, Munkácsy-díj, temetés... A temetést most nem fogom megírni. Még nem.

Gyakran álmodom vele, de csak ritkán tudom felidézni, hogy mit. Az utolsóban, amit félálomban sikerült lejegyeznem az ágy mellé készített lapra, mielőtt törlődött volna, együtt szerepeltek. Apu és Anyu. Valami színházi előadást néztünk, a feleségemmel voltam vagy a húgommal, azt hiszem, inkább vele. Nem tudom, mit játszottak, Shakespeare-t, vagy a *Bánk bánt*, mindegy, valami komoly és hagyományos darab ment a kecskeméti színházban. Telt ház lehetett, mert fönt a kakasülön kaptunk csak helyet. A szünetben lementünk a büfébe, ismerősökkel találkoztunk, osztálytársak, barátok. Jól elbeszélgettük az időt, már csöngették, amikor visszakaptattunk az emeletre. A helyünkön már ültek. Odaérve derült ki, apám és anyám ült ott. Sajnálkozva tárták szét a kezüket, jelezve, hogy az ő jegyük is ugyanoda szól. Noha álmodtam, azt azért pontosan tudtam, hogy halottak, és valahogy azt is, hogy a halál különleges jogokat adott nekik. Megtehetik, hogy elfoglalják a helyünket.

Lassan elkezdtek halványulni a nézőtéri fények. Tehetetlenül vártuk, mi lesz a sorsunk.

Kurdy Fehér János

Mnémoszüné hűtőgépe¹

Milorad Krstić új képeinek tárlatán a nézők szabadon szörfölhetnek a tágas művészeti dzsungelben, a számtalan utalás, idézés és referencia teremtette friss és vad jelentésvizeken. Krstić úgy sorakoztat fel művészeket és műalkotásokat, és varrja át őket festészeti, építészeti, irodalmi, filozófiai, politikai, filmes utalásokkal, hogy elmosódnak a műnemek és a műfajok határai. Az eredmény egy univerzális illetékességű önarckép, egy eddig ismeretlen portrétípus, amely leginkább a manifesztumokkal rokonítható.

A kiállítás címe Rembrandt és Rubens nevének összevonása. Két egykori festészeti királyság kortárs enklávéja, amelyben szinte minden van, és mindent elbír és elnyel a színektől a dizájnig, az ecsettől, az úrhajótól, az Adria-tengertől, New York, Chicago, Párizs, London, Berlin, Moszkva érintésével az óceánokig. Még egy halászcsonak vagy egy hal sem maradhat ki. Ez a szinte roppant összevonódás mégis könnyen enged, sőt vidáman magával sodorja a képeket az ismerttel játékbba hozó nézőt. A művészet gyakorta él a sűrítés és az átdolgozás művészeti eszközeivel, azonban a képzőművész az „átdolgozásból” egy új műfajt teremtett, egy új érzékenységet fejlesztett ki arra, ami a vizuális világörökségből egyéni kép-teremtéssel létrehozható. Mintha a művészeti jelek istennője, a mémek ősanja, Mnémoszüné nyitná ki a hűtőgépét (miből főzünk?), aki barokkot reggelizik, art décót ebédel és szingularitást vacsorál.

Milorad Krstić mintegy 50 éve épülő oeuvre-jében kitüntetett szerepet kapnak az arcokat helyettesítő maszkok, a maszkból kinövő arcok, illetve a „test-arc kombinációk” gépekkel, állatokkal, építményekkel, kirakatokkal, cettlikkel, dizájn darabokkal, de leginkább személyes vallomásokkal. Ez a 21. századi, krstić-i Mnémoszüné beszélni tanítja a tárgyakat, amelyek interakcióba lépnek egymással és az emberekkel, sőt magával a kommunikáció eszméjével. Krstić „X-Men lényei” nemegyszer ismert művészek, tudósok, politikusok portréi, amelyeket Krstić előszeretettel nevez „önarcképnek”, például valakivel (Önarckép Matisse modelljével), vagy például valaki nyomán (Önarckép *Da Vinci nyomán*). A képek nézői „művészet-portréknak” is tekinthetik ezeket a képeket, de leginkább Krstić művészetről vallott, vizuálisan alaposan és aprólékosan kidolgozott ars poeticájának.

▼

¹ Milorad Krstić *RUBENSremBRANDT* című kiállításának megnyitóbeszéde Kecskeméten, 2021. augusztus 11-én.

A portré ereje abból fakad, hogy a megjelenített személy nincs jelen. Ez alapján úgy is tételezhetjük, hogy Krstić a tárgyaktól áradó szellemnek ad arcot, vagy úgy, hogy a technológiáktól túlcsonduló korunk szelleméről készít portrét. A képeken látható alakok mindannyian ugyanarról a dolgról beszélnek, a „kvázitárgyról”, erről a világról, ami mindannyiunk közös alkotása, a „tárgy-diskurzus-természet-társadalomról”, amely ámulatba ejt újabbnál újabb tulajdonságaival, és amelynek hálózatai a hűtőgépetől az Antarktiszig terjednek, a kémiának, a jognak, az államnak, a gazdaságnak, a műholdaknak és a művészetnek köszönhetően.² Mindez azért fontos, mert az önmegismerés, azaz önmagunk felkutatása az emlékek, történetek, benyomások, gondolatok, hitek, vélekedések, tudások, törekvések, sejtések szinte végtelenített feldolgozásaként elképzelt folyamat lehetséges végeredménye. Ennek az önkutatásnak soha nincs vége. Az önportré így elhajlik az időben, elszakad a pillanattól, filmszerűvé válik, mert az arc (önmagunk ikonja) eközben átváltozik, elnyúlik a téridőben.

A művészettörténetben számtalan példa bizonyítja Albrecht Dürertől Caravaggion és Rembrandton át David Hockney-ig vagy Cindy Shermanig, hogy az önportré önmagában is egy „művészeti dzsungel”. Egyrészt az egyéni stílusjegyek névjegye, másrészt a társadalomról és az aktuális emberi tudásról kifejtett kritika. Harmadrészt valamely játékos és ironikus „keret-tartalom”, amelybe a művész vallomása ugyanúgy beletartozik, mint a művészetről vallott elképzelései és jóslatai. Mindennek ismert előzménye, hogy az avantgárd abban a reményben, hogy felszínre emelheti (és ezzel a gesztussal „kinyerheti” és „megmentheti”) a valódi művészetet, és vele a „művész önazonosságát” az ilyen-olyan „művészetromokból”, még sűrűbbé szötte az önarckép „hálóját”. Létrehozta az önarckép tömény típusát, a manifesztumot, amely egyben hasonlatos ahhoz az úthoz, és az úton szerzett tapasztalatokhoz, amely során az emberi individuum megalkotja „önképét”.

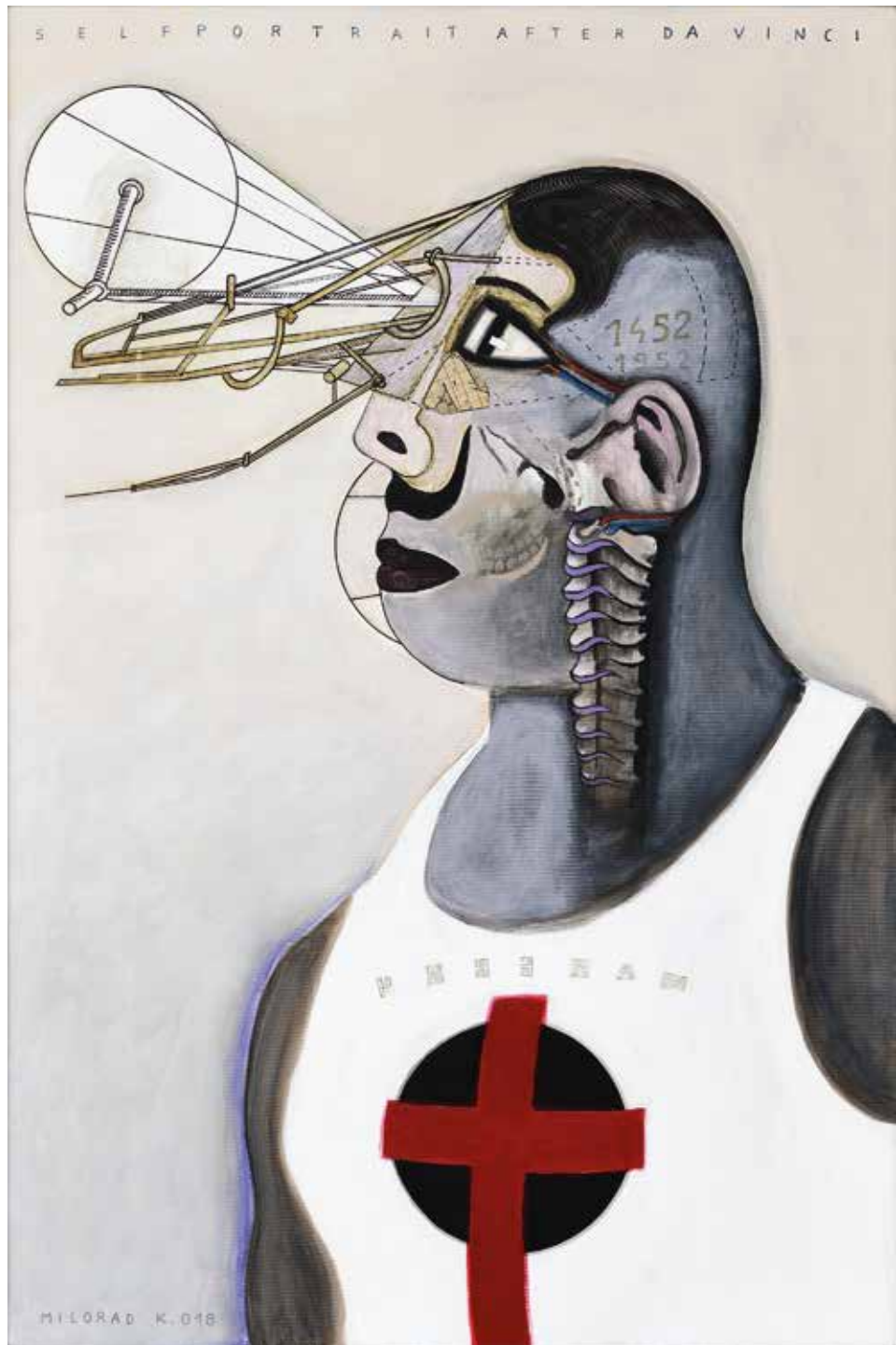
Krstić új vásznain felbukkan Bronzino a manierizmusból, Da Vinci a reneszánszból, Peter Blake a pop-artból, Matisse az impresszionizmusból, Malevics a szuprematizmusból vagy épp Sztálin a politikából. A kettős portrék egyrészt a konkrét személyekhez és az általuk teremtett világok „áthallásaihoz”, másrészt a konkrét krstić-i átdolgozásokhoz vezetnek: mivé lesz Matisse, Da Vinci vagy épp Sztálin a művész nyomán. A „kettő az egyben” alapú tematikák valójában „minden az egyben” tematikákra és kutatóárkokra futnak ki. Mintha művész-kártyákat tartanánk a kezünkben, azonban ezeken a kártyákon nem egy, nem is kettő, hanem számtalan művet azonosíthatunk, ismerhetünk fel. Ki-ki elindulhat a maga által felfedezett festészeti vagy épp pszichológiai átjárókon keresztül a

▼

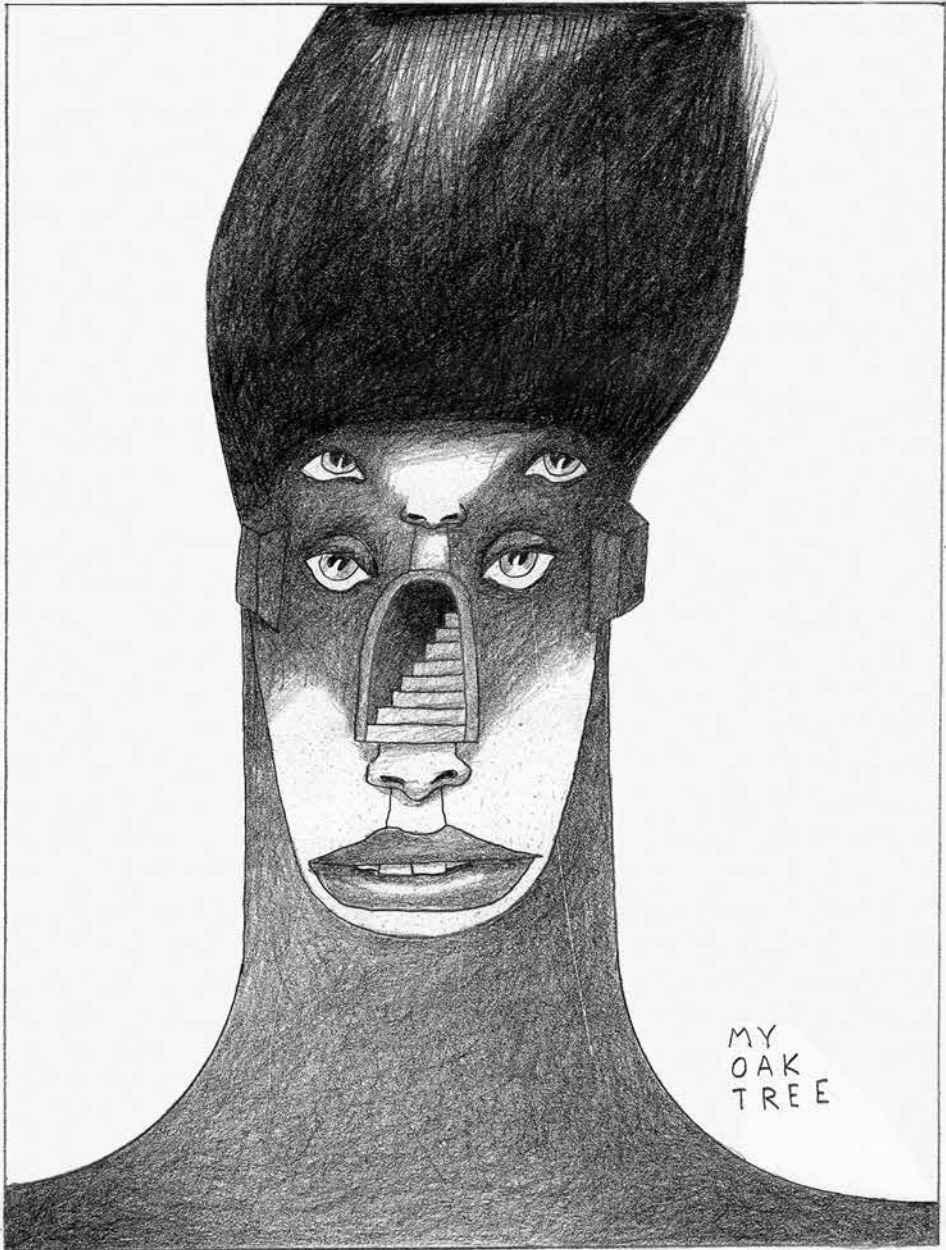
² Bruno Latour: *Sohasem voltunk modernek. Szimmetrikus antropológiai tanulmány*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 243–244.

„jelentés alvilágába”. Egy rejtett alagút-labirintusba nyerünk bebocsátást Krstić „portré-kártyáival”. Da Vinci mechanikai fészereén keresztül Malevicshez jutunk, majd a dadáig, vagy épp Moholy-Nagy Lászlóig. Egy másik lapjárás és az azzal nyitódó jogosultságok már Duchamphoz vezetnek, és Warholnál időzhetünk, vagy épp Krstićnél magánál, aki a „Nagy Művészetet” portrék sorozatává festi, rajzolja, filmezi, kódolja át.

A művészet olykor veszélyesebb, mint az élet, ezért Krstić félbehajtotta a posztmodern kártyáját középen, és 180 fokkal elforgatta. Így művei által 360 fokos köröket futhatunk jómagunk okulására és a művészet örömére.

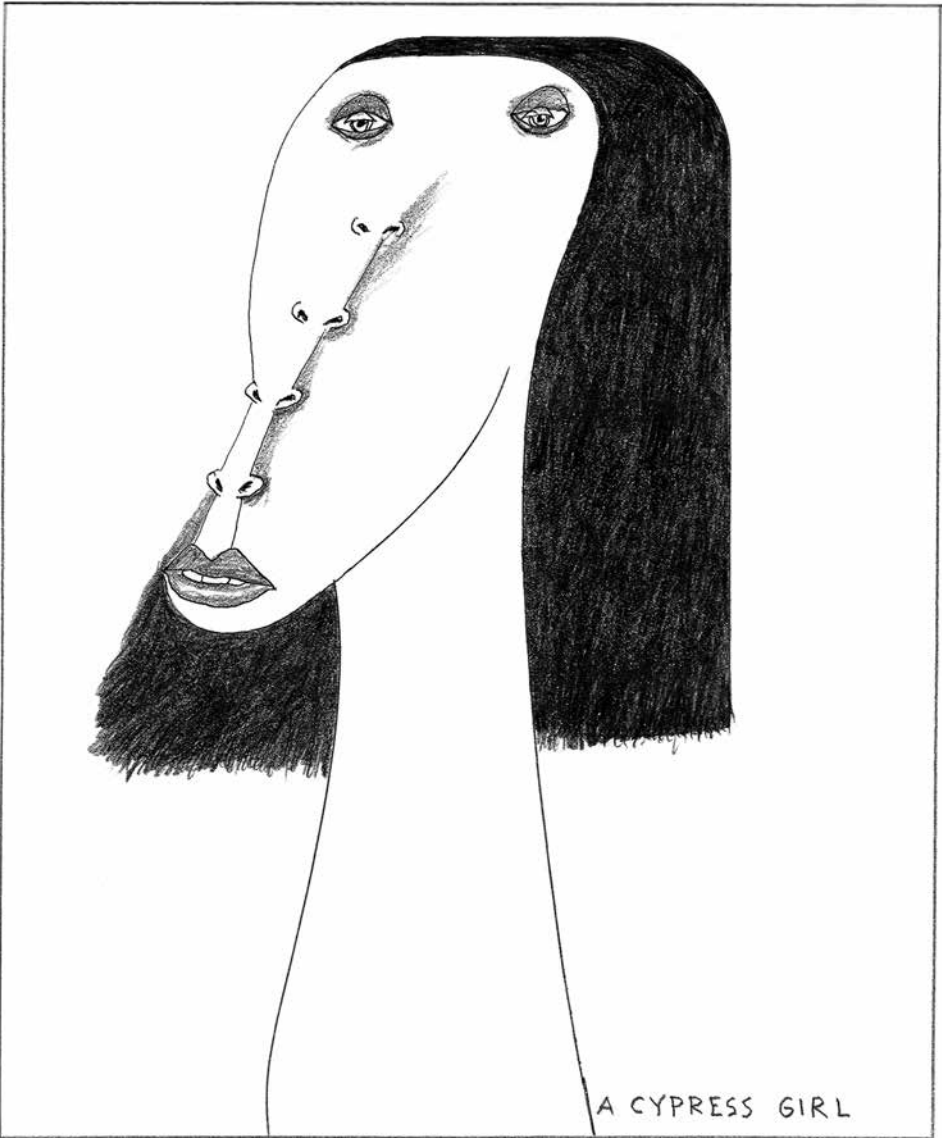
Önarckép da Vinci nyomán

MY
OAK
TREE

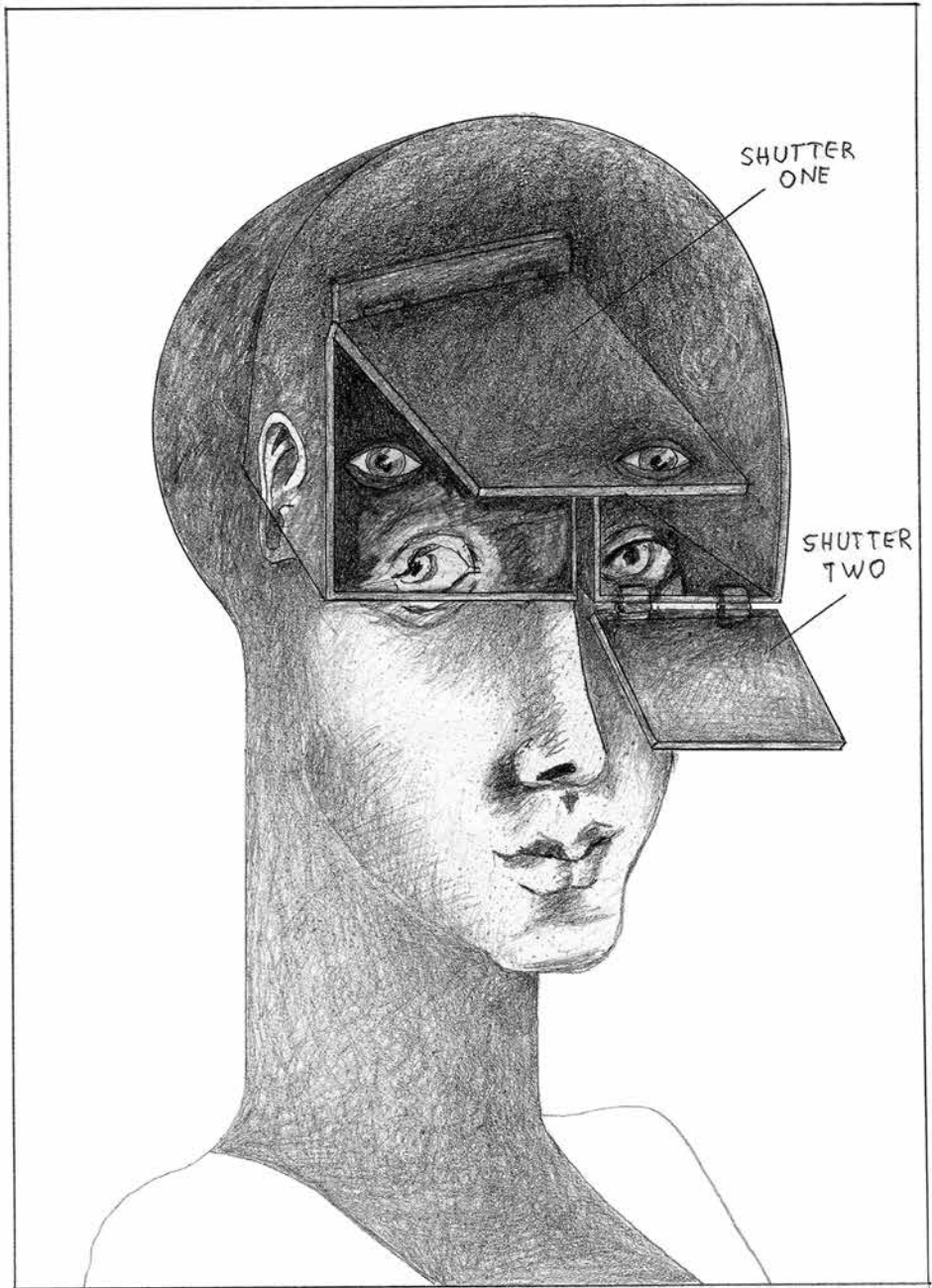
MILORAD K. OZO

A tölgyfám

MILORAD K. 020

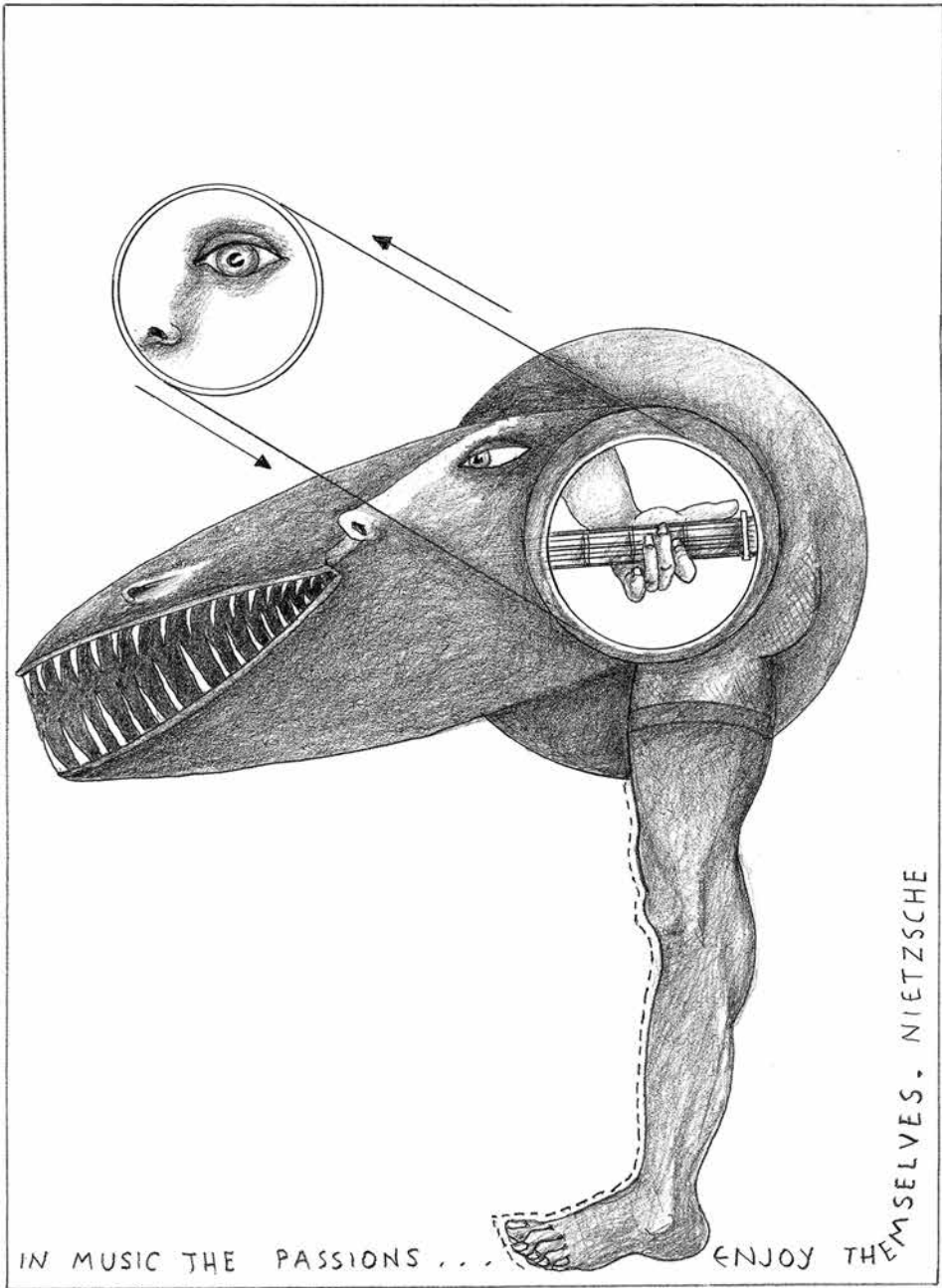
Ciprusi lány

PORTRAIT OF MY BABY

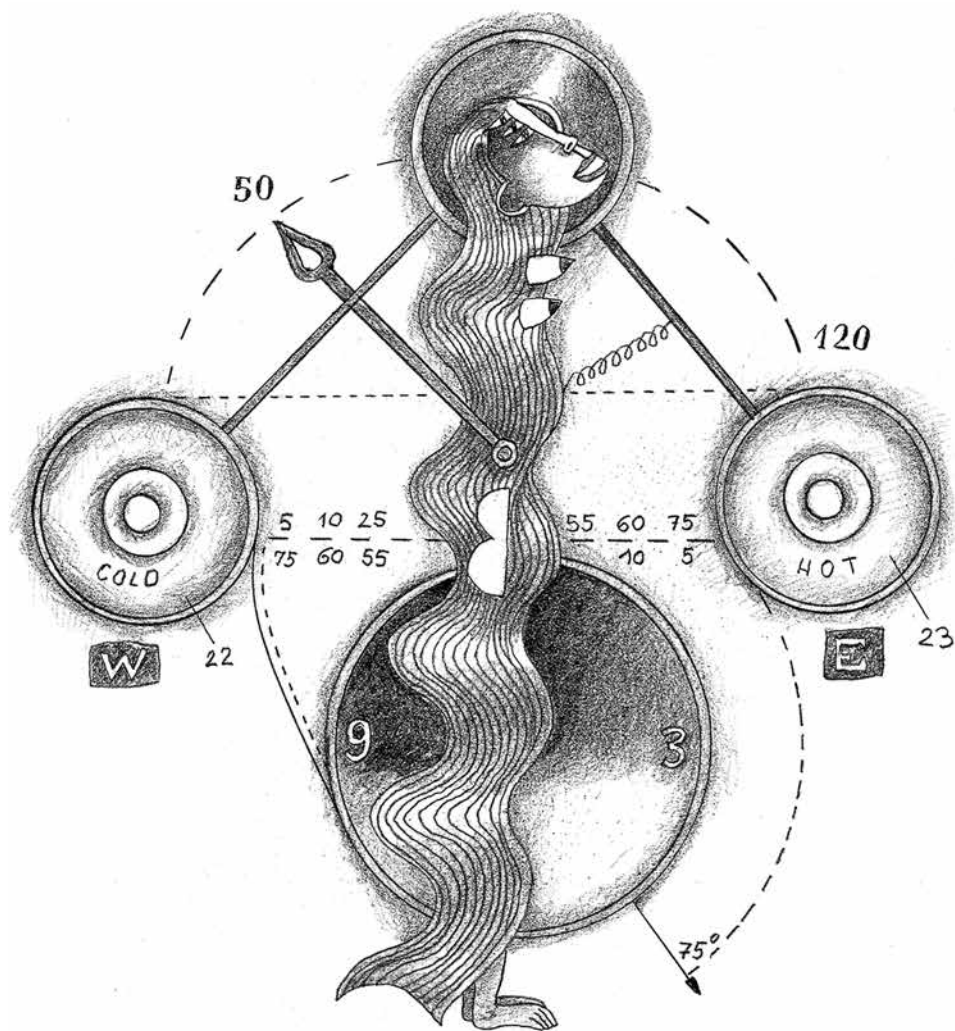
MILORAD K. 020

Kedvesem portréja 02

MILORAD K. OZO

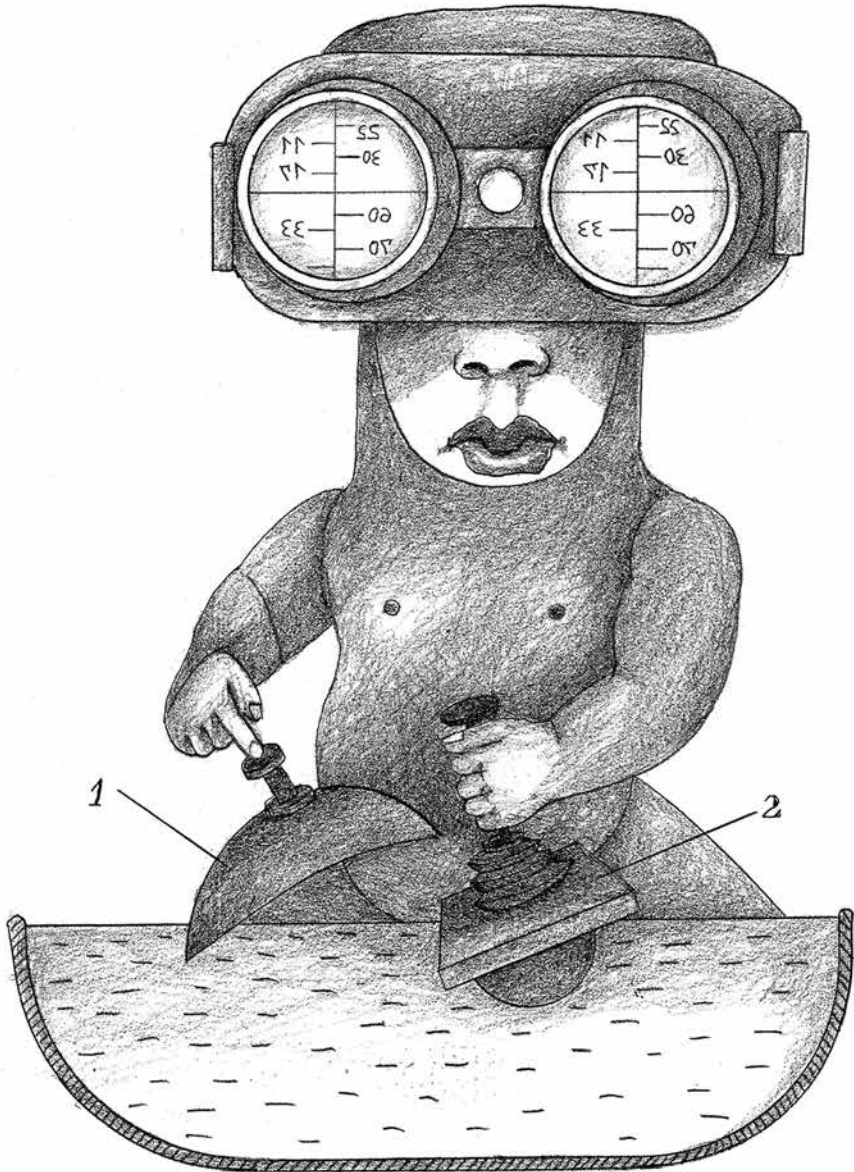
In Music The Passions Enjoy Themselves. Nietzsche

A LOVEPRESSUREMETER (CAN FORECAST
SHORT TERM CHANGES IN LOVE TOWARDS
OUR NEIGHBOUR)

MILORAD K. 020

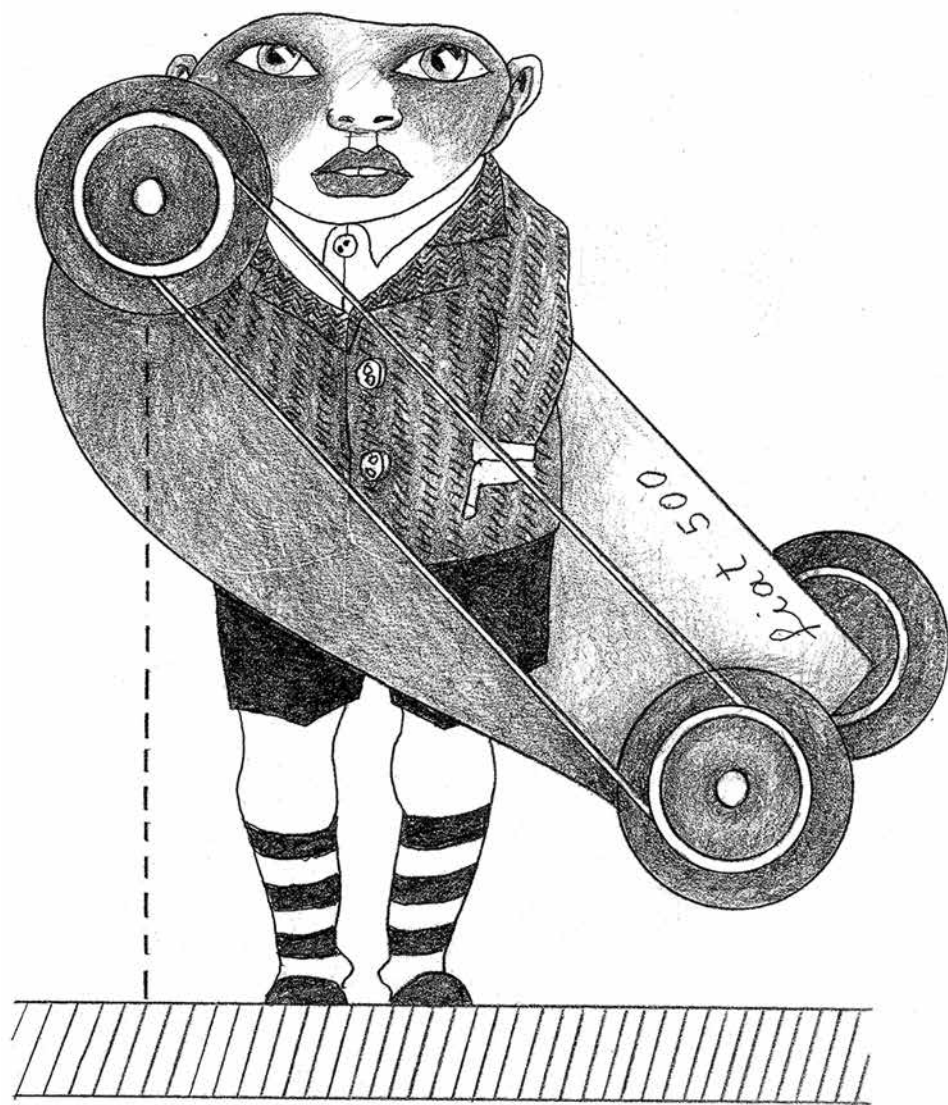
Szerlem-nyomásmérő

WAR GAMES IN A BATHTUB

MILORAD K. O 2 0

Háborús játékok a kádban

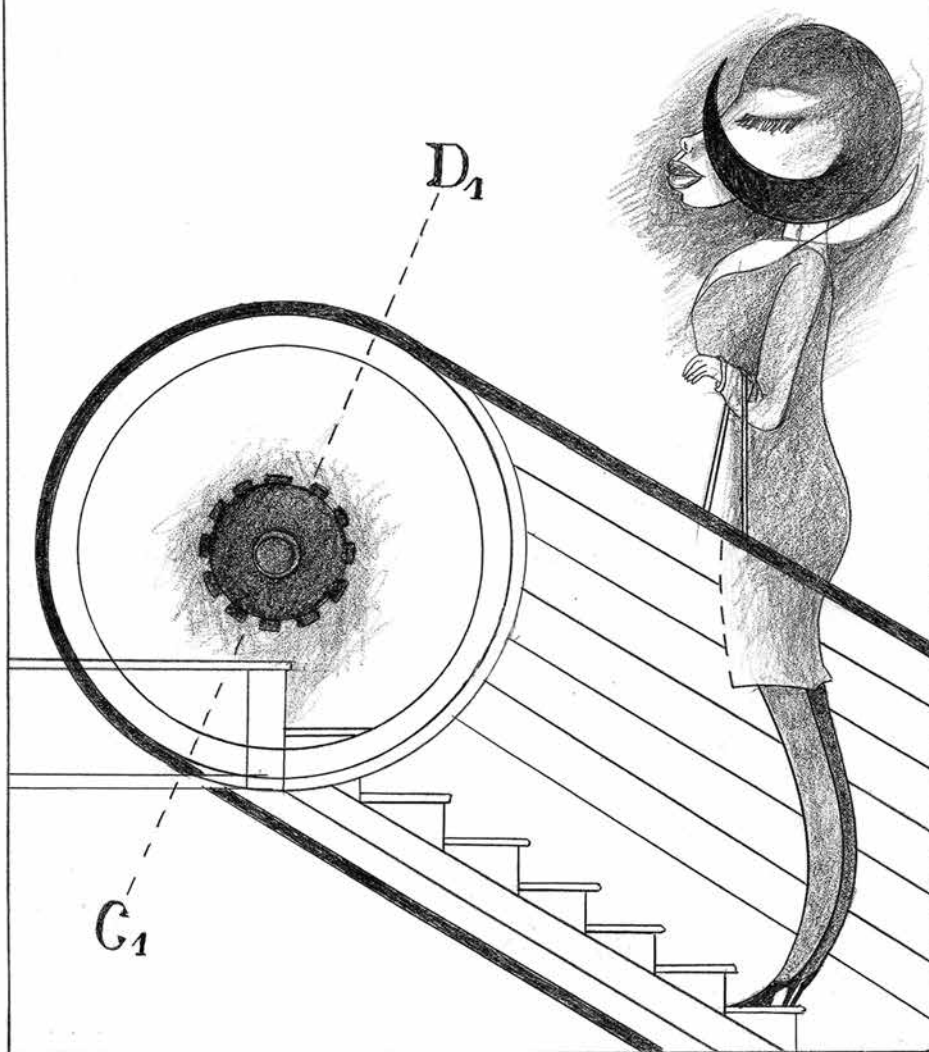

M E & M Y C A R

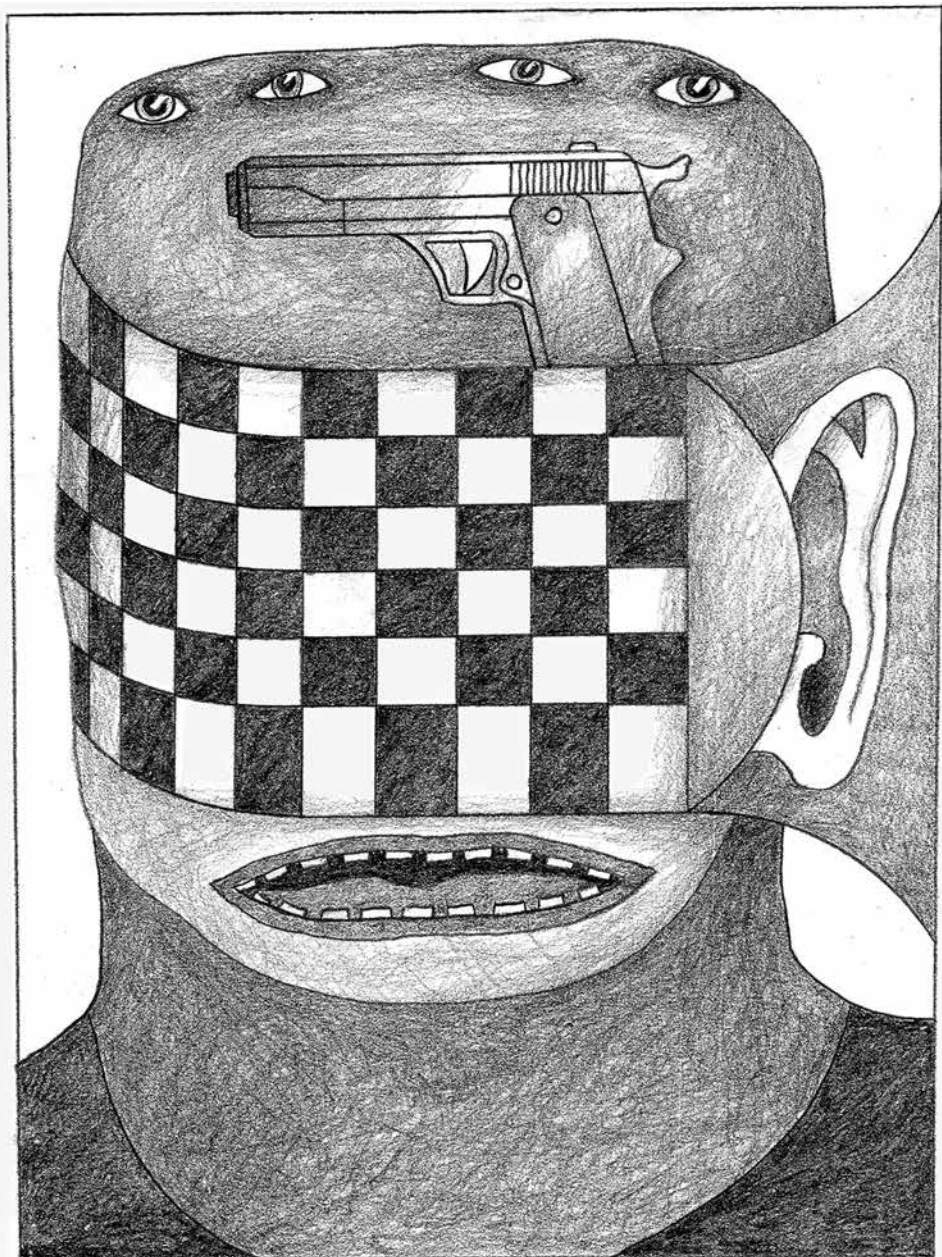
M I L O R A D K . 0 2 0

Én és a kocsim

BUDAPEST, OPERA METRO STATION, 9:32 AM

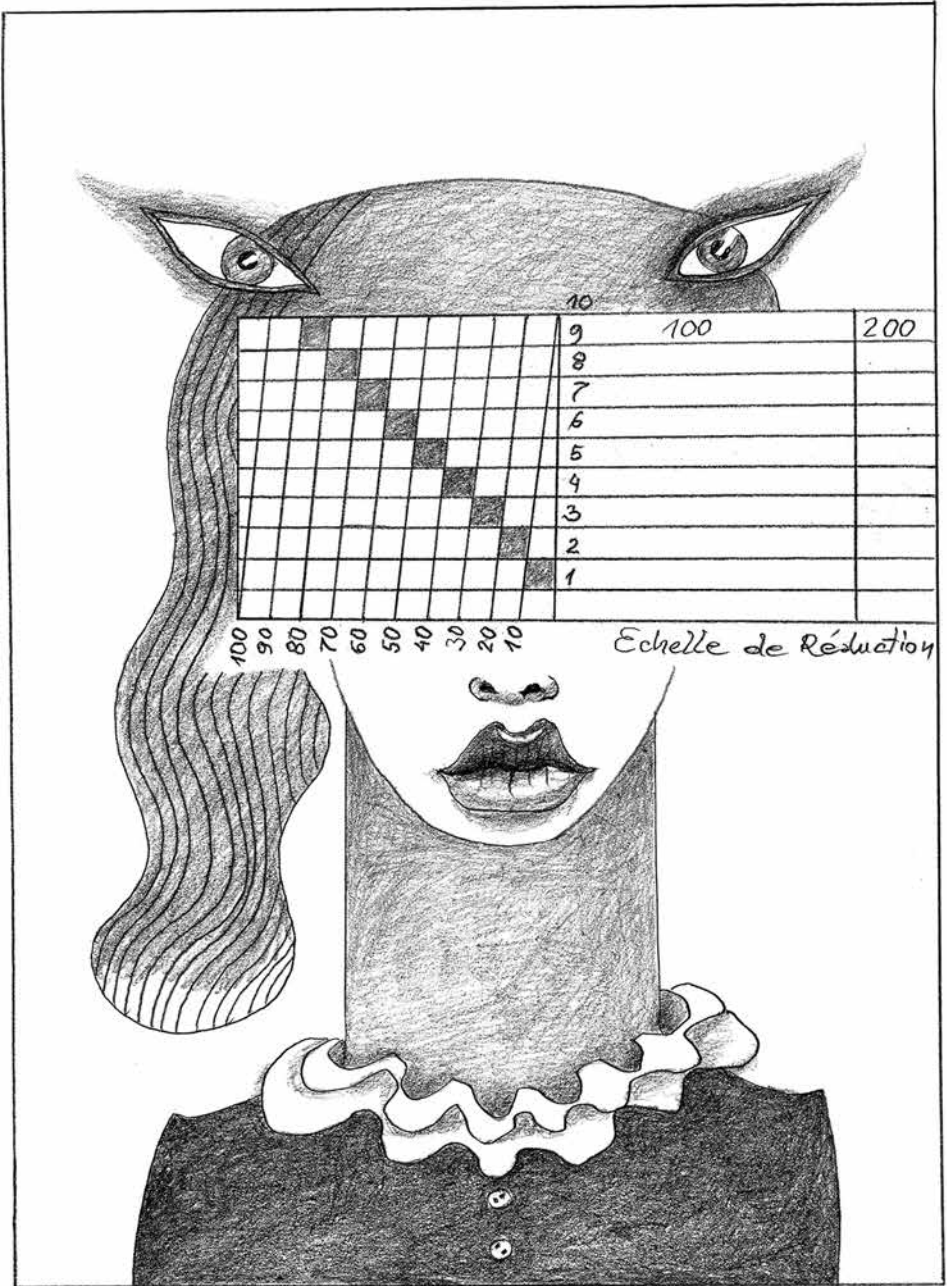

Budapest, Opera metróállomás

I STARTED THE GAME WITH THE SICILIAN DEFENCE
MILORAD K. 020

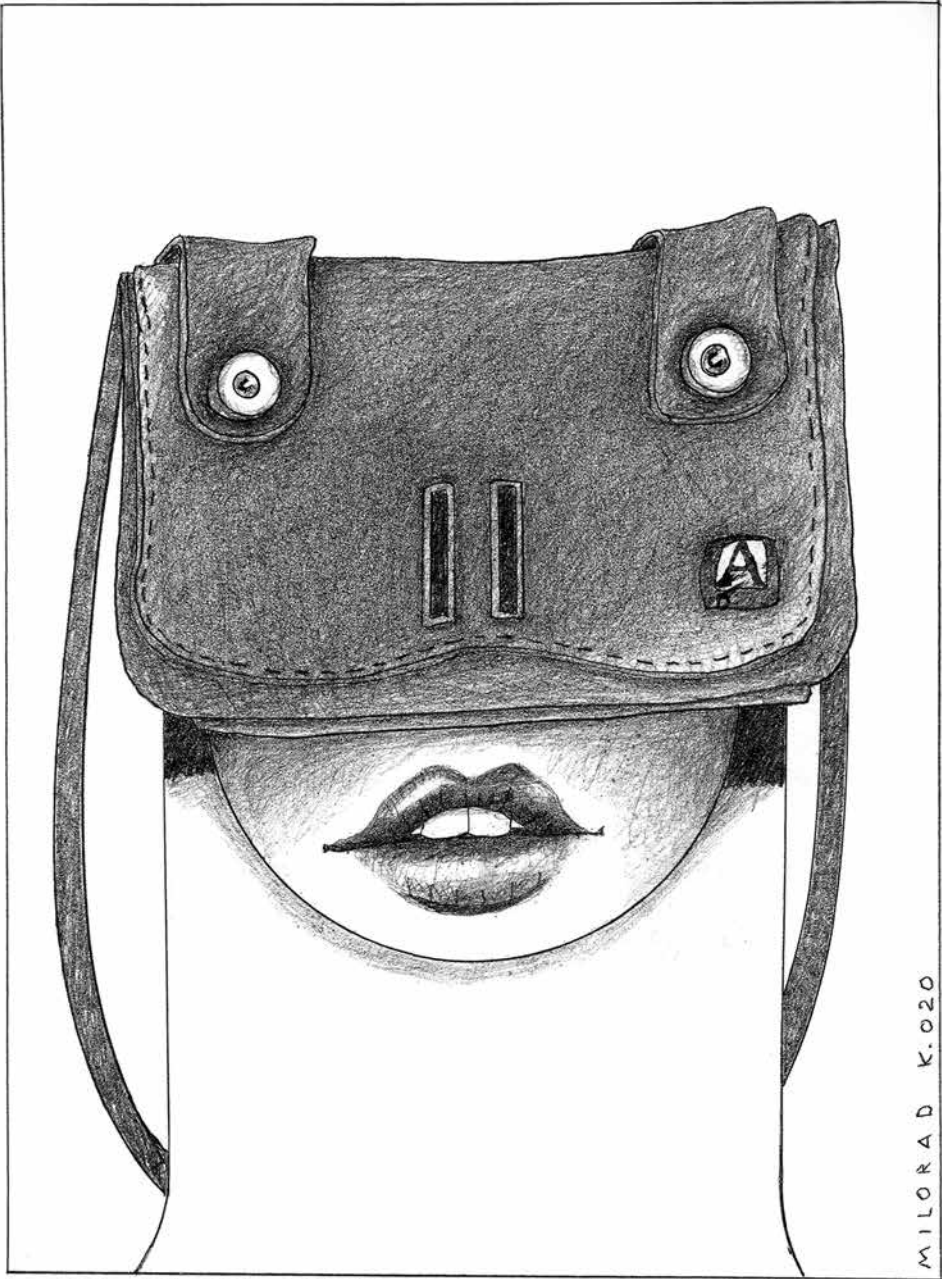
Szicíliai védelemmel kezdtem a játékot

PORTRAIT OF MY BABY

MILORAD K.020

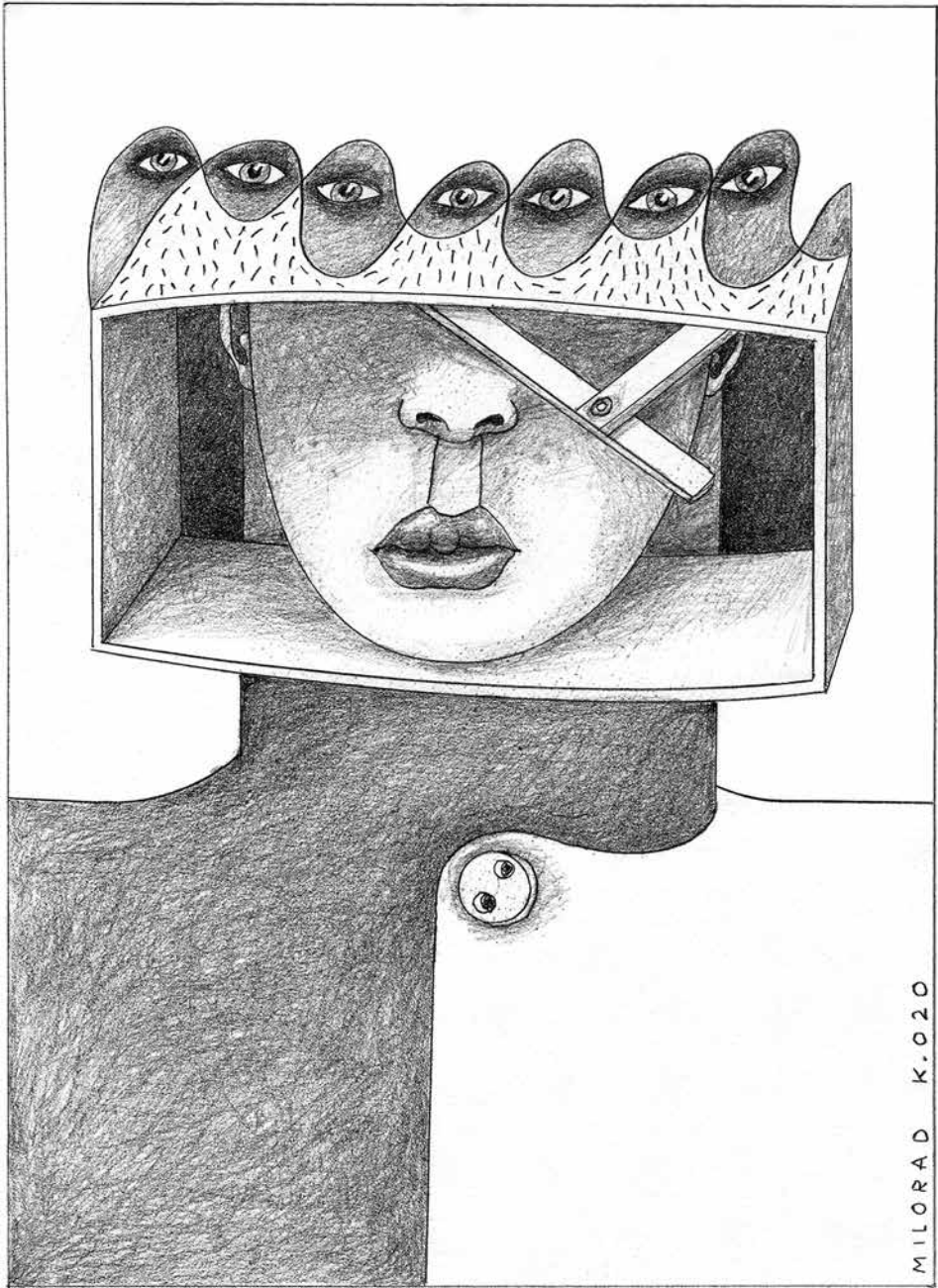
Kedvesem portréja 01

MILORAD K.020

A GIRL HIDDEN BEHIND AN OLD LEATHER BAG

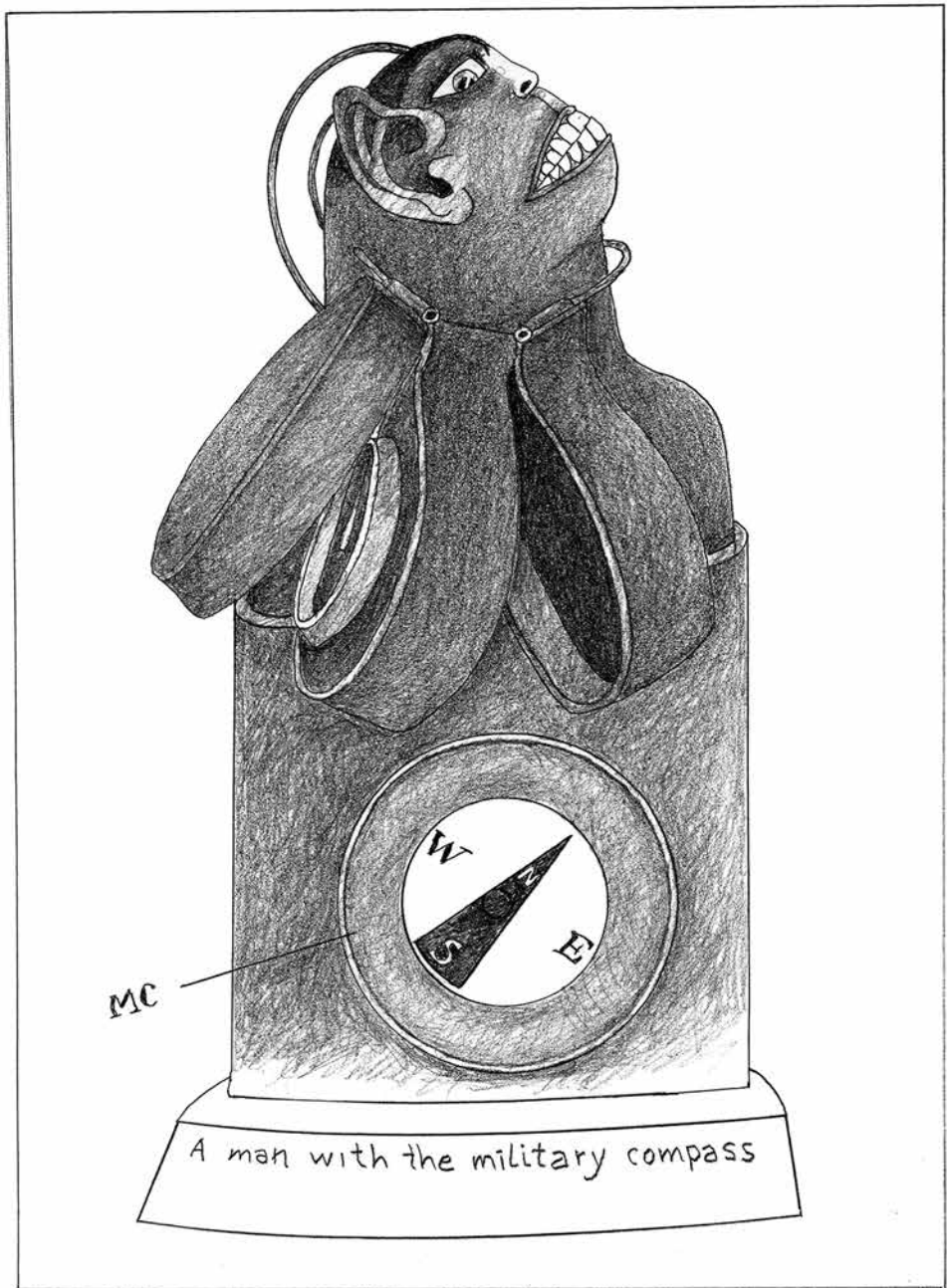
Régi bőrtáska mögé bújt lány

MILORA D. K. O. 20

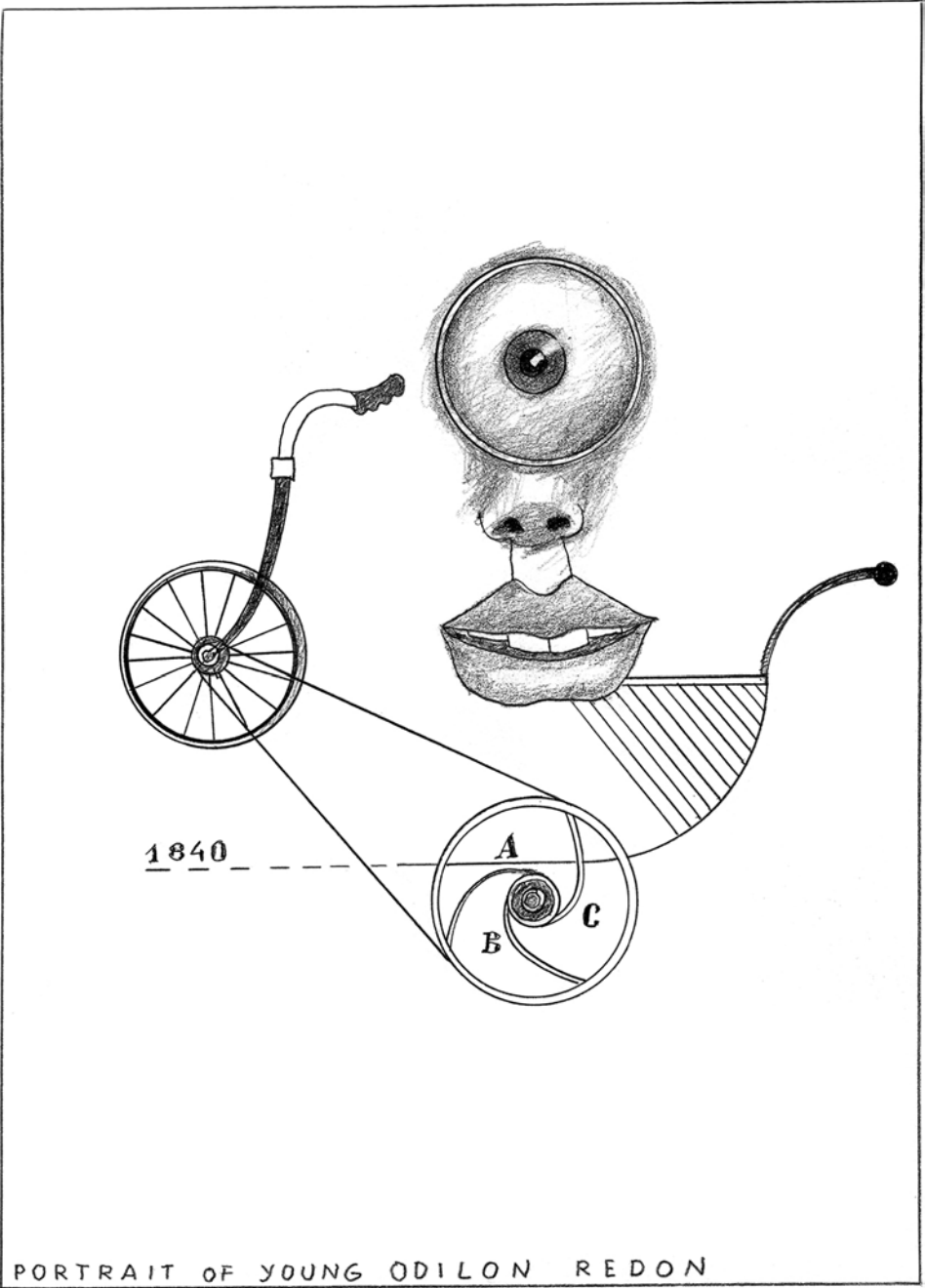
THE CHILDHOOD OF BERGMAN

Bergman gyermekkora

MILORAD K.020

Katonai iránytűvel rendelkező ember

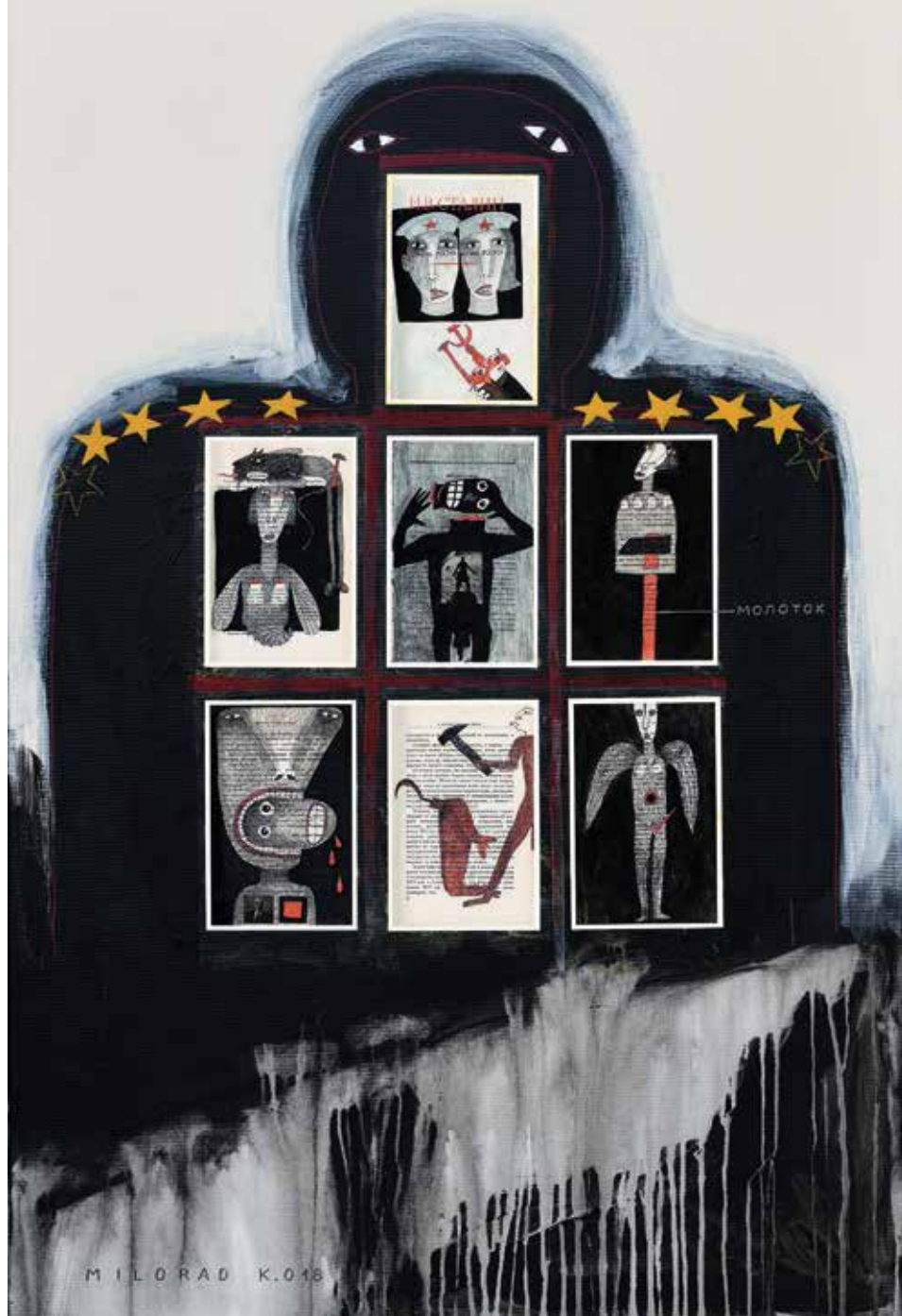

PORTRAIT OF YOUNG ODILON REDON

MILORAD K. OŽO

A fiatal Odilon Redon portréja

SELF-PORTRAIT AFTER A GENERALISSIMUS

Önarckép egy Generalissimus nyomán

Gömöri György

Öt pillanatkép Bóka Lászlóról

1.

1947-ben anyám egy szociáldemokrata lap munkatársaként megismerte Bóka Lászlót, a kulturális minisztérium államtitkárát. Mivel azt akarta, tanuljak meg jól angolul, elküldött egy évre Sárospatakra, ahol túljelentkezés volt az iskolában, „protekción” kellett a bejutáshoz. Erre kérte meg anyám Bókát, aki teljesítette is a kérését – nem volt nehéz, mert a budapesti Református Gimnáziumban már jó tanuló voltam, de ott nem tanultam angolul. Első képem Bókáról, aki csak elég rövid ideig volt államtitkár, majd utána egyetemi tanár lett az ELTE bölcsészkarán, talán 1948 tavaszáról való, amikor ő lelátogatott Patakra, és az ottani Angol Internátusban ebédelt. Én már nem jutottam be az elitképző „Angolba”, kosztos diák voltam egy családnál a Rákóczi úton, pár percnnyire az iskolától, Bóka onnan hívatott.

Egy szemüveges, korán kopaszodó emberre emlékszem, akivel ebéd utáni kávéja mellett pár szót váltottam, lehet, hogy anyámtól hozott üdvözetet. Azt hiszem, már túl lehettem sikeres angol különbözeti vizsgámon, erről is mondhatam neki valamit. Mindenesetre „megnézett magának” és megjegyezte, hogy ilyen anyám és Medveczky Jenő nevelt fia.

1948 nyarán elég jó bizonyítvánnyal visszatértem Budapestre, és a következő évben simán megnyertem a Református Gimnázium alsó tagozatának (akkor már általános iskolának) angol nyelvből meghirdetett tanulmányi versenyét. Más szóval, közvetett módon Bóka segítségével köszönhettem gyors haladásomat az angol nyelvben.

2.

Bóka politikai megalkuvásának és hiúságának is köszönhetek valamit: azt, hogy száműzte az egyetemről a végtelenen „polgárinak” minősített irodalomtudóst, Komlós Aladárt. Ez 1950-ben történt, amikor is Komlós átkerült az ELTE-ről a Berzsenyi Dániel Gimnáziumba, ahol bár engem nem tanított, megszervezte az irodalmi önképzőkört, és egy versíró verseny nyerteseként kiemelt a kezdő költők sorából. Bóka és Komlós konfliktusa mögött kettejük Vajda Jánosról írt könyve állhatott, ezt inkább sejtem, mint tudom, de mindenképpen Bóka „negatív segítségével” jutottam hozzá Ali bácsihoz. Komlósról egyébként Bóka ír pár sort posztumusz *Őszi napló* című könyvében, ez részben elismerő, részben kritikus szöveg: Bókának Komlós jó szaktudós, mindent tud Vajdáról, „abszolút

füle van a vershez”, de tudása „nem nagy művekben manifesztálódik”.¹ Mellesleg, ezt Bóka nem írja, de biztosan nem eléggé marxista. (Ő se az, de nagyon szeretne az lenni.)

3.

A következő pillanatkép 1954-es, amikor a bölcsészkar elsőéves hallgatójaként Bóka László, tanárom, behívat a szobájába. Lengyelországból jöttem haza, ahol három hónapig voltam írószövetségi ösztöndíjas, de az egyetemet messze elkerültem, csak az irodalom és az irodalmi élet érdekelt. Elmondom Bókának, hogy milyen a lengyel könyvkiadás, PAX néven van egy rendszerhű, de jól működő katolikus könyvkiadó, és a nyugati írók közül kiadják lengyelül Federico García Lorcát (megismerkedtem lengyel fordítójával, kaptam egy példányt verseiből). Ha Radnóti annyira szerette és emlegette Lorcát, miért nem adják ki magyarul? Bóka elgondolkodik, valamit följegyez magának, talán azt, hogy kellene egy jó fordító spanyolból.

Előtte, de inkább utána, irodalmi szeminárium. Bóka egy hosszabb József Attila-verset elemez, alighanem épp a *Külvárosi éjt*, azzal, hogy ebben a versben megnyilvánul „a lírai realizmus”. Utána vita, Bókát érdeklí a hallgatók véleménye. Elmondom, hogy a lírában nem lehet realizmusról beszélni, mert a tárgyak vagy emberek élethű leírása csak prózában, vagy talán epikai művekben lehetséges. Az „elbeszélő költemény” elbeszélhet dolgokat, de a lírikus mindig magából indul ki, saját szemléletén és érzésein át szűri ki a valóságból a neki szükséges elemeket – ez nem realizmus. Különbözik is; József Attilánál gyakran vannak szürrealista képek, pl. amikor egy tárgy megelevenedik, „lábrakap”, vagy amikor „a semmi ágán ül szívem”.

Bókát érdeklí véleményem, elgondolkodtatja. Az *Őszi naplóból* látni, hogy még halála előtt egy-két évvel is töpreng azon, vajon lehetséges-e „lírai realizmus”, amikor a legtisztább líra már közel van a zenéhez, márpedig Bóka lelkéhez közelebb áll Debussy, mint mondjuk Beethoven vagy Wagner. A zenében pedig, ahogy a matematikában is, nincs külön „marxista” zene vagy algebra. Bóka László élményvilága is reménytelenül polgári, hiába szeretné annak tapasztalatait a „kommunista” elvárásokhoz igazítani. Vagyis lelke mélyén tudja, hogy a kritikai realizmus tükrözheti a valóságot, de a szocialistának nevezett „realizmus” inkább leegyszerűsíti és ideológiai szempontokhoz igazítja.

▼

1 Bóka László, *Őszi napló*, szerk. Sik Csaba, Bp., Magvető, 1965, 189.

4.

1956. október 22-én vagy 23-án Bóka László Klaniczay Tibor és Tolnai Gábor társaságában Moszkvába indul vonattal. Az út sokáig tart, de a magyar irodalom tanárai jól érzik magukat, sokat anekdotáznak, nevetnek, csak október 25-én döbbsenti meg őket Moszkvában a hír a Budapesten történekről. Nem tudom, pontosan mikor érnek vissza hazájukba, valószínűleg csak november negyedike után, amikor már „helyreállt a rend”. Távollétükről hosszan ír Bóka az *Őszi naplóban*, de erről én már korábban tudtam, magától volt tanáromtól.

1956. november 11-én, tehát pont egy héttel a második szovjet beavatkozás után Csernus Ákos újságíró szakos hallgatóval megyünk az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság megbízásából a Kossuth Klubba, általános sztrájkra szóló felhívásokat sokszorosítani. A jogi kar előtt beleütközöm Bókába. Nem ismeri Csernust, félre von engem és gyorsan elmondja: ő nem volt 23-án a városban, a Szovjetunióban járt, de tudja, hogy mi történt, ez borzasztó tragédia, ő velünk, egyetemi hallgatóival ért egyet, a mi pártunkat fogja. Tudja, persze, hogy volt, aki félt a forradalom alatt, például a Király István, akit megfenyegettek, hogy fegyvereket küldenek a lakására, számonkérésre. Mire ő, Bóka, azt mondta Királynak:

– Ne csodálkozz, Pista, te mindig túl vonalas voltál!

Azt hiszem, Bókának még januárban is ez volt a véleménye, mert Király István azóta kiadott *Naplójában*² ír egy politikai vitáról Bókával a Belvárosi Kávéházban, amiből jól látni a véleménykülönbséget. Ezt Király nem szívja mellre, mivel kételkedik Bóka „becsületességében”. Mindketten kiszolgálták Rákosit, de most Bóka élesen ellene fordult, tehát akkor is hazudott, meg most is? Király úgy gondolja, a különbség az, hogy ő például őszintén hitt Rajk László és mások bűnösségében, de Bóka csak opportunizmusból? Arra nem gondol, hogy lehet, ez azért van, mert mind a ketten (még lehet, más-más okból) akartak hinni Sztálin és Rákosi Mátyás bölcsességében és az állampárt éppen érvényes vonalában? De ha Bóka László levonta, vajon Király István miért nem vonja le a következtetéseket Nyikita Hruscsov titkos huszadik kongresszusi beszédéből, miért marad meg „népnemzeti” sztálinistának, illetve a Kádár-rendszer időnként sértett, de készséges kiszolgálójának haláláig?

5.

Az ötödik pillanatkép kevesebb, mint eleven kép, több, mint fotónegatív. Valamilyen okból 1963-ban eszembe jut régi tanárom, írok egy levelet Bóka Lászlónak. Ő még tanít az ELTE-n, főleg Adyt, én meg befejeztem első könyve-

2 Király István, *Napló*, Bp., Magvető, 2017 (Tények és Tanúk, 131), 20.

met, ami oxfordi disszertációm az 1945 és 1956 közötti lengyel és magyar költészetéről, különös tekintettel a költők politikai szerepére, és éppen Berkeleyben, a kaliforniai egyetemen vagyok egy évre, ideiglenes tanárként. Bóka barátságos hangú levélben válaszol: sajnálta, amikor elmentünk 56-ban, örül annak, hogy Nyugaton érvényesülünk.³

Ahogy a már halála után kiadott *Őszi naplóból* látni, 1962-ben főleg a kubai válság és az abból kibontakozó világgpolitikai enyhülés foglalkoztatja. Javítani szeretne a hazai rendszeren, és nagyra becsüli Nyikita Hruscsovot, akinek elismeréssel idézi beszédét a különböző rendszerek együttéléséről. Erről jut eszembe, hogy az *Őszi naplót* gondozó Sík Csaba (bár nekem még az egyetemről személyes ellenségem)⁴ pozitív politikai lépésre vállalkozott, amikor 1965-ben, tehát Hruscsov bukása után közreadott egy könyvet, amiben magyar szerző ennyire dicséri a már nyugdíjazott, tehát bukott szovjet főtitkárt. (Igaz, ha valaki nem jelentette föl a szovjet nagykövetségen, ebből a kiadónak és az előszó szerzőjének sem származhatott különösebb baja.)

Bóka László több regényt írt, de prózaíróként nem jelentős, mint irodalomtörténész a jobbak közé tartozik. Összetett ember, okos és művelt, nem ellentmondásosabb, nem is sokkal megalkuvóbb, mint sok kortársa. Önkritikus alkat, nyitottsága fiatal hallgatóival szemben helyet ágyazott neki emlékezetünkben, jóllehet amikor születése századik évfordulójára került sor, 2010-ben, a kortársak többnyire hallgattak róla. Ezért írtam most meg, talán még nem túl későn, ezt a kis emlékezőt.

▼

3 Rajtam kívül név szerint említi Neményi (később Leader) Ninont, mint olyan hallgatót, akinek távozását különlegesen fájjalta. A levél keltezése 1963. december 12., jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár birtokában.

4 Az *Egyetemi Ifjúság* egyik 1955-ös számában Lengyel György korábban ott megjelent verseimről írt ismertetéséhez kapcsolódva, Sík Csaba egyik versem kapcsán fölvetette a szónoki kérdést: „Gömöri György a barikád melyik oldalán áll?”

Kiss Gy. Csaba

A horvát irodalom hazai befogadásának néhány példájáról

Ha magyarok és horvátok irodalomról beszélnek, nehezen tudják kikerülni a történelmet. Azoknak a kultúráknak a köréhez tartozunk, ahol kulcsszerepe volt az irodalomnak a modern nemzet megteremtésében. Négy évvel ezelőtt emlékezhettünk a magyar–horvát kiegyezés 150. évfordulójára. A történészek föl is elevenítették emlékezetét. Az már másik kérdés, hogy nem lett szerves része sem a horvát, sem a magyar emlékezetpolitikának. Lengyelország és Litvánia az utóbbi három évtizedben nemzetközi fórumokon is rendszeresen együtt méltatja állami uniójuk hagyományát és nemzetközi jelentőségét, ami nagyjából fele ideig tartott, mint Magyarország és Horvátország közös államisága. A horvát és magyar közösségi tudatban mára alig maradt nyoma az európai történelemben példa nélkül álló szimbiózisnak, mely – Lőkös István szavaival – „valóban társadalom- és tudatformáló, alkotó együttélés volt, benne megannyi kötődés, összefonódás a nyelvben, a literatúrában, az életvitelben, a mentalitásban” (Jegyzetek a croatohungarus tudatról, *Tiszatáj*, 2005, 6. sz.). A XX. században fölnőtt nemzedékeknek olyan Atlantisz ez a Dráva mindkét partján, melyet csak a múlt kutatói ismernek. Őszintén szólva maga Horvátország is kissé homályos folt lett a magyar köztudatban a második jugoszláv állam évtizedei alatt, létét inkább a múlthoz kapcsolták, mint a jelenhez. Miroslav Krležát például jugoszláv klasszikusként említették. Pedig az irodalom világa felé fordulva érdemes föltenni a kérdést: van-e még európai főváros, ahol olyan jelentős emlékhelyei vannak a horvát irodalomnak, mint Budapest. Csupán Matija Petar Katančić (1750–1825, költő és a pesti egyetem tanára) sírhelyét a budai Ferences templomban, a Ljudevit Gaj-féle *A horvát–szláv helyesírás tervezetét* (*Kratka osnova hrvatsko-slavenskog pravopisanja*, 1830) megjelentető királyi egyetemi nyomdát és Miroslav Krleža impozáns új szobrát említem. Ha horvát irodalmi művek magyar újratereztéséről, értő fordításáról beszélünk, nem lehet eltekinteni attól, hogy a recepciót nagymértékben meghatározza a közös történelem és a két kultúra kódjának a hasonlósága.

A horvát irodalom magyarországi befogadásának három dimenziójáról szeretnék szólni három író – Ksaver Sandor Gjalski, Miroslav Krleža és Nedjeljko Fabrio – magyar „irodalmi fortunája” kapcsán. Az egyik kontextus a történelmi, a második a kulturális-mentális, a harmadik pedig az areális, vagyis a közép-európai. Joggal írja az 1990 után magyar közegbe érkező horvát könyvekről Medve A.

Zoltán, hogy „talán egyedül a horvát történelmet tágabb kontextusba helyező és a magyar vonatkozásokat is felmutató Nedjeljko Fabrio adriai trilógiájának kivételével szinte légtüres térbe érkeztek” (*Kontextusok és annotációk: Adalékok a kortárs horvát próza történeti-komparatív vizsgálatához*, Doktori értekezés, Pécs, 2009). Nyilvánvaló, hogy a közös történelem irodalmi bemutatása, Krleža szövegeinek izgalmas és ellentmondásoktól sem mentes magyarságképe a két világháború közötti korszaktól kezdve foglalkoztatta a magyar irodalom jelentős személyeit (Fejtő Ferenc, Németh László). Korántsem véletlen, hogy magyar nyelven két monográfia (Bori Imre, Spiró György) is megjelent az íróról. Rajtuk kívül említésre érdemes Fried Istvánnak az Osztrák–Magyar Monarchia szellemi örökségét vizsgáló komparatistikai munkáiban a krležai életmű tárgyalása. Az 1960-as évek közepén hat vastag kötetben látott válogatás műveiből közös kiadásban (Újvidék–Budapest) napvilágot. A *Zászlók* regényfolyamának utolsó kötete kissé érthetetlenül – talán cenzurális okokból – kimaradt a magyar változattól. Könyveit és a magyar színházakban bemutatott darabjait az 1960-as és 70-es években jól fogadta a magyar közönség. Túlzás nélkül mondhatjuk, Miroslav Krleža nagyjából hat évtizede folyamatosan jelen van nálunk a világirodalmi horizonton. Sőt kis túlzással magyar kultuszáról is beszélhetünk. 2011 júniusától pedig ott áll szobra az egykori Ludovika Akadémia, a jelenlegi Közszolgálati Egyetem előtti parkban, Marija Ujević-Galetović munkája. Az életművét bemutató kiállításnak a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban az volt a magyar érdeklődőket csábító címe: „A magyarul tudó horvát klasszikus”. Krleža recepciójában meghatározó volt a történelmi kontextus és az általa egyébként elég kritikusan szemlélt Közép-Európa-jelenség.

Ismert tény, hogy a horvát és a magyar irodalmat együtt olvasva számos genetikai kapcsolatot és párhuzamot találhatunk a barokk korban (csak a Zrínyi testvérek példáját említve) éppúgy, mint a romantika vagy a realizmus idején. Sok esetben a kulturális kód hasonlóságai vannak mögöttük, olyan történelmi mítoszok és toposzok meglétét említhetjük mind a két kultúrában, mint például az *antemurale christianitatis*, a tragikus nemzeti széthúzás (*nesretna hrvatska nesloga* – szerencsétlen horvát széthúzás), a modern nemzeti identitás narratívái, a „választott nép” („Bog i Hrvati” – Isten és a horvátok, a „magyarok Istene”) toposza. Összefüggésben van mindez a sajátos, ránk évszázadokon át jellemző „határvidéki” geopolitikai helyzettel, továbbá a modern nemzet útjának súlyos dilemmáival, a társadalomszerkezet sajátosságaival. A modern horvát és magyar kultúrában egyaránt érvényes a modern nemzetté válásnak az a közép-európai paradigmája, amely a nyugat-európaiktól és a kelet-európaiktól (orosztól) is külön-

böző utat jelentett, és ebben nem volt lebecsülhető a nemesi tradíció szerepe, beleértve politikai és művészeti következményeit is. Ez a nemesi kultúra természetesen nem arisztokraták világa volt, nem is az orosz szolgáló nemeseké, hanem azoké a kis és középnemesi rétegeké, amelyek meghatározó szerepet játszottak nálunk a nemzeti identitás politikai képviseletében, a nemesi egyenjogúság és szabadság elvét kiterjesztve az egész nemzeti közösségre. Werbőczy *Tripartitum*ának (1514) „una et eadem libertas” (egy és ugyanazon szabadság) formulája szerint. Ha a magyar politikus és jogász nagy művének egyéb következményeit oly hevesen bírálta is Krleža a Petrica Kerempuh balladájának egyik darabjában. Nem volt véletlen, hogy ezt a mindkét ország számára fontos szókászogi gyűjteményt még a XVI. század végén lefordították horvátra. Lengyel és magyar vonatkozásban jobban megrajzolta már e kultúra jellegét és irodalmi következményeit a művelődéstudomány, Mickiewicztől Henryk Sienkiewiczen keresztül egészen és Witold Gombrowiczig, nálunk pedig: mondjuk Mikszáth Kálmántól Krúdy Gyuláig.

Ehhez a paradigmához tartozik részben a horvát kultúra is, az irodalomból például Ksaver Sandor Gjalskit említhetjük, továbbá Vjenceslav Novakot (*Posljednji Stipančići – Az utolsó Stipančićok* 1899) és Janko Leskovart (*Propali dvori*, 1896, magyar változata 1900-ban jelent meg *Roskadozó kastélyok* címen). Gjalski horvát kánonhoz tartozó elbeszélésciklusa (*Pod starima krovovima – Ódon tetők alatt*) 2006-ban jelent meg magyarul. Az udvarház (kúria) mint a haza metaforája, ha úgy tetszik, Mickiewicztől kezdve a közép-európai irodalom jellegzetes toposza. S ha Gjalski novelláira – a szerző vallomása szerint – a táj, az udvarház és a hangulatok megfestésével Turgenyev volt is hatással, az egykori világot és annak elmúlását idéző zagorjei kúria és hősei sokkal közelebb állnak a magyar Petelei István vagy Krúdy Gyula vidéki nemeseihez. Az elbeszélések központi alakja pedig a magyar irodalom klasszikus regényének, Gyulai Pál *Egy régi udvarház utolsó gazdája* (1854) főhősének a megfelelője, amint arra horvát nyelvű tanulmányában utalt az elbeszélések magyar fordítója, Lőkös István (*Pristupi Gjalskom*, Zagreb, 2010): „És az első elbeszélés főhősének az alakja ... nagyon közel áll Radnóthy Eleknek, Gyulai Pál magyar író regényhősének az alakjához.” Érdeemes volna a két irodalmi alak tüzetes összehasonlítását elvégezni, a kikerülhetetlen modernizációban értékvesztéséget látó magyar és horvát nemesét. Azét a két személyiségét, akik az 1848 előtti körülmények között reményekkelelve bíztak a „haladásban”, és 1849, illetve 1867 után egyre idegenebbül éltek a megváltozott körülmények között. Nem sok olyan horvát irodalmi művet lehetne említeni, amelyek oly természetesen beleillenek a magyar irodalom korabeli

kontextusába, mint Gjalski elbeszélései. Mindazt megtaláljuk szövegeiben, ami a közös kulturális kód elemei közé tartozik: a vidéki életforma, az udvarház mikrouniverzuma, a természetközelség, a vármegyei politizálás, a sajátos retorika, a latin nyelv szerepe, a konzervatív liberális jogi szemlélet, a patriarchális úr-szolga viszony. Magától értetődőnek érezte volna az ember, hogy legalább az irodalomtörténészek fölfedezik, s elkezdődik – legalább magyar–horvát összehasonlító szinten – az *Ódon tetők alatt* értő bevezetése a közös irodalmi és kulturális paradigmába. Gjalski munkásságáról már született magyar nyelvű méltatás a két világháború között (Bajza József, 1930), újabban Lőkös István elemezte műveit magyarul és horvátul. A komparatív elemzés azonban még várat magára. Ez több okkal magyarázható: részint a magyar kroatisták hiányával, részint a magyar irodalmi publicisztika tájékozatlanságával a szomszéd irodalmak dolgában, nem utolsósorban pedig azzal, hogy a kontrollszerkesztés nélkül elkészült fordítás nem kevés kívánnivalót hagy maga után. A magyar könyvkiadásban gyakran kevés anyagi forrás áll rendelkezésre, ezért elmarad az alapos szerkesztői munka, és ami ilyen esetben különösen fontos, az eredetivel való gondos egybevetés.

Ami az areális kontextust illeti, természetesen Közép-Európáról van szó. Mégpedig nem az Osztrák–Magyar Monarchia szellemi örökségének értelmében. A Baltikum és az Adria közötti tágabb térre gondolhatunk, ahol nemcsak a XIX., hanem a XX. században is folytatódnia kellett a modern nemzetté válásnak, ahol a XXI. században két totalitarizmus emlékezete maradt ránk, és régióink a politikai átmenet kora után is peremvidéki helyzetben maradt. Az 1980-as években Magyarországon ismét népszerű lett Közép-Európa gondolata, úgy is mint a Kelet-Európához sorolás elleni tiltakozás. Nemzedékem nem egy tagja vállalt részt fordítóként, irodalomtörténészként a közép-európai kultúrák közvetítésében. A Bethlen Gábor Alapítvány – mint a nemzeti demokrata ellenzék kezdeményezése – 1987-ben például a lengyel Zbigniew Herbertnek, 1988-ban pedig a cseh Bohumil Hrabalnak adott díjat. A történelmi fordulatot követően is tartott ez a lendület, nem egy könyvkiadó, folyóirat tartotta küldetésének részt venni ebben a munkában. A pécsi Jelenkor Kiadó *Kiseurópa* sorozata kifejezetten déli szomszédaink népszerűsítésében játszott fontos szerepet. A világirodalmi és általában szellemi tájékozódásban érzékelhetően alakulni látszott egy bizonyos XX. századi közép-európai kánon, amelyben vitathatatlanul fontos helye van Miroslav Krležának. Hiszen a Glembay-elbeszélések két kiadásban is megjelentek az utóbbi időben, 2010 után magyar színpadra kerültek drámái, műveire hivatkoznak a szakirodalomban. Kétségkívül ő a horvát irodalom első számú képviselője Magyarországon.

Nedjeljko Fabrio volt az első horvát író, aki – 1993-ban – Budapesten Bethlen Gábor-díjat kapott (a második Zvonimir Mrkonjić volt 2004-ben), amikor még egyetlen műve sem jelent meg magyarul. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a horvát író nemzetközi ismertségének ez volt az első lépcsőfoka. A következő évben látott napvilágot a pécsi Jelenkor Kiadónál a *Vježbanje života (Az élet gyakorlása)* című regénye Csordás Gábor fordításában, aki jó érzékkel a magyar változatnak azt a címet adta: *Város az Adrián*. A kötet címlapján a fiumei várostorony látható (akkor még nem tették rá vissza a kétfejű sast), így akarva vagy akaratlanul a magyar Adria-nosztalgiaakra célzott, s ezzel irodalmon túli igényeknek tett eleget. A befogadó irodalom felől nézve pedig a családregegy műfaji változatának magyar népszerűségére érdemes utalnunk. Prózánk emlékezetes fordulatainak egyik fontos eseménye volt Nádas Péter 1977-ben megjelent *Egy családregegy vége* című munkája. A több nemzedéket történelmi hosszúságban végigkísérő regény mintájával azután újabb színvonalas munkákban is lehetett találkozni. Fabrio művének magyar változata bizonyos fokig otthonos közegbe került. Ugyanezt mondhatjuk, ha a művet a történelmi regény megújításaként fogjuk föl. A XIX–XX. századi közép-európai történelem többszörös megszakítotttsága, tragikus fordulatai, egyáltalán a történelem kiismerhetetlensége és kegyetlensége egyetemes közép-európai tapasztalat. A fiumei családregegyben a saját világukra ismerhettek a magyar olvasók, az 1918 előtti Magyarország többkultúrájú világára, amelyről a horvát író úgy beszél, hogy egymás mellett, egymással párbeszédben – fiumei perspektívából – jeleníti meg a különböző „nemzeti” narratívákat. Az adriai trilógia másik két darabja (2004-ben látott napvilágot a *Bereniké fürtje*, 2006-ban pedig a *Triameron* – szintén Csordás Gábor fordításában) már a befogadás kitaposott útját követhették a magyar olvasók felé. Amikor Medve A. Zoltán a kortárs horvát próza e fontos műveinek magyar irodalommal összevető komparatív vizsgálatára tett kísérletet (*Kontextusok és annotációk*, 2009), Fabrio regényeit olyan 1990-es években megjelent magyar művekkel szembesíti, amelyek narráció, nyelv tekintetében szintén a történelmi regény újraterejtésének értékes kísérletei (például Háy János, *Dzsigerdilen; Török korom*, 1996; Darvasi László, *A könnyemutatványosok legendái*, 1999).

Nyilvánvaló, hogy egy horvát irodalmi mű magyar olvasóhoz vezető útja bonyolult folyamat, sokféle tényező összetett hálózatának a következménye. Összefügg a mindenkori nemzetképpel, irodalmi divatokkal, nemzetközi hírnévvel, kiadók tájékozódásával, hozzáértő szakemberek munkájával. Egytől egyig sorra lehetne venni ezeket a tényezőket. Nem utolsósorban pedig a befogadó irodalom szükségleteit. Arról nem szabad megfeledkezni, hogy a világirodalmi

horizonton – Magyarországon is – más az ún. nagy irodalmak és a kis irodalmak pozíciója. A magyar és a horvát irodalom ezzel a léptékkal a kisebb nyelvek irodalmi közé tartozik. Ezzel számot vetve kellene stratégiát kidolgozni. Szükségesnek látszik az államközi kulturális egyezmények pontjainak kiegészítése magyar–horvát viszonylatban a kölcsönös fordítások külön pályázati támogatásával. Ez persze csak horvát és magyar érdek. Az irodalmi művek megjelenítése, mint tudjuk, jelentős mértékben pedig piaci kérdés. Zágrábi tanárkodásom idején egy alkalommal hét nap leforgása alatt jártam Pozsonyban, Budapesten és Zágráiban. Mind a három városban láthattam a Harry Pottert népszerűsítő óriási plakátokat. Ugyan hogy lehetne egyenrangú versenytársuk mondjuk a horvát Brlić-Mazuranić vagy a magyar Benedek Elek?

Jódal Rózsa

Egy hatást kereső művészettörténész

Virág Zoltán: *Nyelvi mozaikok és kulturális rezonanciák*

Virág Zoltán első könyvét, *A termékenység szövegtengere* címmel a regényíró Brasnyó Istvánról írta (Forum, Messzelátó, 2000). Második kötete a *Szülőfölkék, határok, dialógusok (Beszélgetések magyar, horvát, szerb és szlovén írókkal)* nevet viseli (Művészetek Háza, Veszprém, 2009). Harmadik esszékötete, *A szomszédság kapui* Zentán jelent meg (zEtna, 2010), s benne vajdasági magyar írókról, folyóiratokról és irodalmi problémákról ír. Negyedik kötete *Odnosi i glasovi u tranziciji* (Eszék, Matica Harvatska, 2007). Ötödik kötete, a *Próbára tett emlékezet* vajdasági magyar alkotókkal való beszélgetéseket rögzít (zEtna, Zenta, Művészetek Háza, Veszprém, 2018). Legújabb kötete, a *Nyelvi mozaikok és kulturális rezonanciák* című, tanulmányokat és műbírálókat tartalmazó kötete, amelyről ezúttal írok, a veszprémi Vár Ucca Műhely kiadásában jelent meg 2020-ban.

Nagyon érdekes, a maga nemében rendhagyó és különös, érdekes gyűjtemény ez a majd kettőszáz oldalas, 15 fejezetre osztott kötet. A Kelet-Közép-Európára (Mittel-Európára) jellemzően többgyökerű, magyar, német, szlovén, horvát stb. ősoktól származó szerző – akárcsak sokunk – a multikulturalizmus szellemében nevelkedett és gondolkodott. Nemcsak a Szegedi Tudományegyetem tanára, amelynek egy ideig tanszékvezetője is volt, hanem a maribori és a zágrábi egyetemen is dolgozott vendégtanárként. A magyar irodalmon kívül mindig is érdekelték a körülöttünk, velünk élő népek, nemzetek és sorsuknak az irodalomban való lecsapódásai, megörökítései, valamint az egymásra való kölcsönhatásuk. Új kötetében tizenkét szépíróval és teoretikussal foglalkozik, valamint négy képzőművésszel (kettővel két-két fejezetben is). Ami izgalmassá teszi a könyvet, az a láttatás egyedisége. Ady Endrét például annak fényében mutatja be, hogyan hatott környezete más nemzetiségű íróira. S a perspektíva, amelyben rálátunk, hogy a kötet szerzője hány szomszéd nemzet irodalmát ismeri behatóan.

Ady Endre hatását huszonnégy teljes oldalon tárgyalja. A nyolc nyelven tudó, magyarul anyanyelvi szinten beszélő Veljko Petrović 1906-ban és 1907-ben elsőként fordított szerbre a verseiből. *Srpska zemlja (A szerb föld)* című alkotásával voltaképpen *A magyar Ugaron* „neoromantizált szerb változatban” áthangolt párdarabját hozta létre. Bizonyos értelemben formabontó travesztiaként, egy magyarságversből modern kori szerbségverset komponálva. A belgrádi *Politika* hasábjain pedig 1930-ban, Ady szellemiségét idézve írja: „Szimpatizált a térség

kisebb államainak, köztük hazájának nemzeti és kulturális emancipációjával, az egymásra utaltság következményeit és a megbékélés lehetőségeit gondolva végig.” Todor Manojlović szerbre, németre és más nyelvekre ültette át Ady Endre (valamint Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Babits Mihály) verseit. Naplóbejegyzésében így ír Adyról: „Elolvastam Adytól a *Vér és aranyt*. Ez egy nagy költő. Talán az első igazán nagy a XX. században.”

Marko Maletin esszében személyes sorskutatásához vette alapul Ady Endre drámai konfliktusait. Ady Dušan Vasiljevre, Žarko Vasiljevićre és Mladen Leskovacra is hatott, talán a kölcsönös közeledés européer orientációja révén. Miloš Crnjanskít „a szerb irodalom magyarsággépének átfogóbb jellegű kialakítására éppen az Ady-ihletések ösztönözték. Ady-nekrológiájában megjegyzi, hogy az egész nemzethez szólni tudás mintaadója volt, akárcsak a szerb guszlárok.“ Miroslav Krležának Ady életművéhez való viszonya eléggé ellentmondásos, de részben vagy egészében 14 versét lefordította, s többek között azt írja róla, hogy „Felismeri a Duna völgyének nagy tragédiáját, hogy itt mindig csak nemzetroncsok marakszanak egymással és évezredek történetében nincs más változás, mint az, hogy elnyomók és elnyomottak kicserélődnek.” Danilo Kišnél „Az Én pátoszának, a legitimitás keresésének, a vidékiség, az ázsiaiság mellékízeitől megfosztott sorsazonosítás lehetőségeinek perspektíváját az Ady-inspirációk döntően átalakították. Saját bevallása szerint e mélyreható befolyás és beavatkozás kivédhetetlen volt. „Ady kasztrált engem, Mint költőt.” Ezért inkább prózát írt, az Ady-verseket pedig lefordította. Jože Hradil és Kajetan Kovič összefogásával Ady költeményei szlovén nyelven is megjelentek.

Virág Zoltán az *Esti Kornél víztükrei* című fejezet fejtegetéseéhez minden fellelhető Esti Kornél-szöveget felhasznál. A *Tengerszem* című kötetet, *Az utolsó fölolvadás* című rövidtörténetet, a *Duna* címmel megjelent rövidke írását, a *Tavaszi színház a tengeren* című, a *Színházi Életben* megjelent írását, a *Tollrajzokat*, a *Végzet és veszélyt*, s mindent, amit csak fontosnak tart, hogy Kosztolányi tenger- és víz-élményét, valamint életfilozófiáját minél behatóbban érzékeltethesse. Az egész elemzés maga is olyan, akár egy költemény, s egymást érik benne a szebbnél szebb Kosztolányi-idézetek, illetve Szegedy-Maszák Mihály, Thomka Beáta és mások idézetei. Szerepeljen itt csak egy, amikor a szegény idegbajos, még érintetlenül felkínálkozó Editke csókját szeretné a kamasz Esti a tengerben kimosni magából: „[...] Elmerült beléje. Prüszkölve bukott ki és kacagott. Hintázott törékeny, üvegszerű felületén. Dalolt és ordította. Kimosta torkát ezzel a sós öblögetővízzel, utána beleköpött, mert a tenger köpöcsésze is, az istenek és rakoncátlan fiatalok köpöcsészéje. Aztán zárt karokkal dobta testét a gyöngyös kékségbe, hogy végképp egyesüljön vele.”

Fejtt Fertencet számtalan aspektusból tárgyalja. Krleža és Dobrović kapcsolata szemszögéből, Josip Broz Tito és Milovan Đilas beható elemzése révén,

múlthatatlan Zágráb-rajongását és a „szerb Giocondának“ becézett Olga Hadži iránti hódolatát is megörökítve. Politikai hitvallását is több helyütt idézi: „A valóság azonban az, hogy 1945 óta a polgárháború győzteseként kikerült kommunista partizánvezetők tartják megszállva a jugoszláv állam minden jelentős gazdasági és kulturális pozícióját. Ők a minisztériumi főtisztviselők, a bankigazgatók, gyárigazgatók, a rendőr- és katonatisztekéről ne is beszéljünk. A jugoszláv proletárdiktatúra neve alatt lényegében *partizándiktatúra* húzódik meg.”

Hogy Virág Zoltán menyire behatóan ismeri – és eredetiben olvassa – a kortárs horvát és szlovén szerzőket, arra a kötet két fejezete is bizonyíték. A *Horvát Erősz – Szlovén Cupido* fejezet, amelynek alcíme *Női látásmódok, önéletrajzi mozzanatok, kortárs nézőpontok*. Az 1980-as évekre jellemző kiszorítódsi korszakát vizsgálja, amikor a testvériség-egység semmivé foszlott elképzelése nyomán a friss államalakulatokban új szimbólumok születtek, és feltörték a női szerzők. Virág két horvát és két szlovén író műveit elemzi behatóan; címeikkel, rövid tartalomismertetőikkel, idézetekkel, értékelésekkel dúsítva. Jagoda Zamoda a városi legendáriumot ábrázolja, amelyhez a memóriatartalmak átfésülése és a szexuálisztétikai morfondírozás is tartozik. Gyakoriak nála a képzőművészeti allúziók, a filmes utalástechnikák, az irodalmi olvasmányok hatása és a létbírálat. Marilena erotikus írásművészetével 1988-ban valószínűleg üstökösként robbant be a horvát irodalmi életbe. Kezdeti hősnői köztereken lezserül walkmant hallgató bakfislányok, de éretté válva is hasonló felelőtlenséggel és álnaivitással viselkednek legvadabb kalandjaikban is. A bohémság, az antiszociális viselkedés, a nemi szerepek cserélgetése, perverziók végletekig fokozása s az ivászatok, az önkielégítéssel, a kábítószerrel, a filmnézések, a zenehallgatások telített diskurzusát hozza létre a női szubjektum diszperzív hatalmának kinyilvánításával. „A 2002-ben kiadott *Pušite li?* kötet *Dnevnik Mellise Loost* című rövidtörténete a partnercserék akrobatikájában hullámoztatja egybe és a szenvedélyek váltakozó intenzitásában olvasztja össze a szereplők (s persze a szöveg) orgiasztikus kéjét.”

A szlovén Lela B. Njatin műveiben „disztópikus, posztapokaliptikus víziók gomolyognak. A szado-erotizmus, a szilaj fetiszizmus elengedhetetlen része az urbánus folklór sokkoló motívumkincsének. Elbeszéléseinek zömében a város embargó sújtotta övezetek, vesztégár alatt lévő lakónegyedek, karanténzónák, ostromgyűrűk, tűzfészek labirintusainak tűnik. A technológiai délibábkergetés, a militarizmus animációs és mozifilmes konvenciói sorjáznak elő a szövegterek reklámetűdös, videoklipkes kölcsönzésekkel élénkített mozgóképi beállításokra, kameramozgásokra emlékeztető vizualizációjában. A horrorra, pornóra, a katasztrófizmus antiesztétikájára, a science-fiction és a fantasy határterületeinek elmosására kihelyezett látványtervezés durván kétségbe vonja a vágyak beteljesíthetőségének és elosztódásának demokratizmusát.”

A szlovén Mojca Kumerdej művei ismert írók és zenekarok alkotásaira ironikusan asszociál. Egyes szereplői hol férfiként, hol nőként szólalnak meg, történetmesélése metszön hideg, ugyanakkor lüktetően feszült. Műveiben felvultatja a tárgyfetisizmust, a péniszirigységet, a kéjgyilkosságot, a voyeurizmust, a narkomániát, a vedelést, a homoszexuális aktusokat, a rabiátusságot és a szuicid hajlamot. Nőszereplői képtelenek saját kezükbe ragadni sorsuk és emberi kapcsolataik irányítását. Elidegenednek, elbizonytalanodnak, lelki krízisek mardossák őket. Önéletírásai az életrajzukat inkább karikírozzák. Amennyiben ezek az alkotók hatással lehettek a déli szláv író társnőikre, azok Marina Abramović és Ladik Katalin lehettek. Talán *A világ rejtjeleinek betűzése* címmel értő alaposággal elemzi a szlovén Irena Avsenik Nabergoj sokoldalú munkásságát.

Fenyvesi Ottó kollázsairól, alkalmazott grafikai eljárásairól, reprofotográfiairól, mail-art alkotásairól és videoinstallációiról így, ilyen színesen, ilyen elmélyült, belefeledkezően odaadó, szinte rejtvénymegfejtő mélységgel még sehol sem olvastam. Merem állítani, hogy Virág Zoltán elmerült belefeledkezése és rajongása nyomán szerettem meg jómagam is igazán ezeket a tőlem eddig kissé távol álló műveket.

A három soron következő képzőművészről Virág Zoltán meglepő hozzáértéssel és végtelen szeretettel szól. Az objektok, könyvszobrok, papírgalacsinná, golyóvá gyúrt háromdimenziós tárgyasítások, az illusztrációk, a ráírások, ráragasztások rápecsételések, rányomtatások, rávetítések, szám- és betűcsoportosítások Virág tollának köszönhetően új fényükben szikráztatják fel Csernik Attila sokoldalú munkásságát.

Benes József klorofillmentes, a zentai ásatásokon megtapasztalt tájérozíós, vörhenyesen, barnás-sötéten nyers földrétegei az ő szövegmagyarázata nyomán lopják bele magukat az értetlen, beavatatlan néző szívébe: „Ecsetkezelésre verésre és kalapálásra, dörzsölésre és csiszolásra emlékeztet. Megfolyatott, légbuborekossá hígított kolorizmusa, pasztás kenetei, sűrű pöttyözései, szemcséssé durvított sávozásai a mikroszkopikus bepillantásokat és rétegvizsgálatokat idézik.” Megnyomorított, fejzsugorított, furcsa bálákba, afféle pólya-félékbe kötözött embereinek „miért ilyenvalóságát” is emberi-művészi megértő odahajlással igyekszik a borzongó, undorodó képszemlélőkhöz közelebb vinni: „a megalázott, szétvert, felbomlott-széjjeltépett, beleit is kényszerűen megmutató embert Benes artisztikus vonásokkal, a stilizáltság előnyeivel és szépségeivel, a mozgás eleganciáival, színekkel és kecses tartásokkal, játékos vonásokkal ruházza fel, a rútat elemzi, s teszi széppé. [...] A hús előboltosulásaira, a hajássá hurkásodásra, a gerincdeformáló csigolyatekeredésekre, a szemek és a szájak bedrótozásaira, valamint a keringésbiztosító műanyag toldalékokkal, elvezető csövekkel kivitelezett szervcsereberére, mérőműszerekkel felügyelt halálba segítésre vonatkozó címadásai [...] az emberekbe vetető bizalom illuzórikusságát sugározzák.”

A nagyra becsült és méltán, láthatóan szeretett Szajkó István festőművésznél Virág hatalmas, tágasságot lehelő tereit dicséri, amelyek a Mészöly Miklós-i tágasság alapeszméjével rokoníthatóan sohasem tűnnek üresnek, és a barátságot, szeretetet, urbánus otthonosságot lehelő, bárhová letehető kerékpárjait, könnyű bringáit emeli ki, amelyek az ő képein „ikonná minősülnek, szuverén és modern jellé emeltetnek”. No meg képein a bácskai homok fátýolszerű libegését, s rebbenékenyen életteli arcképeit, egész alakos portréit és aktfestményeit.

Sziveri Jánosnál – többek között – a közte és Vasco Papa közötti termékeny összetartozásra hívja fel a figyelmet, amely a Popánál az önmaga terhét önmagában kiteljesítő kavics (belutka) testesít meg, míg Sziverinél a narancs.

A tizenharmadik fejezet az akkor huszonéves Gion Nándor első, először az *Új Symposion*ban folytatásokban megjelenő, mindössze százoldalas *Kétéltűek a barlangban* című kisregényét veszi górcső alá. Gion mentegetődző, önlekiicsinylő kijelentései és a korabeli kritika lebecsülése ellenére Virág számos jelentős író művével hasonlítja össze, részletesen elemzi a héttagú Első Amatőr Hegymászók Egyesületét, amely klubhelyiségének a gyárépület öt lépcsőfokú kapubejáratát nevezi ki, szónoklataival ott készül a nagybetűs Életre, kiemeli Baras, a kis Hasan Rahmanović magyar iskolába járó muzulmán kisfiú és a rosszindulatú, a Nemecek figurájára hajazó kis Hasánt állandó lekicsinylésével, szómarásaival halálba kergető osztályfőnök remek jellemrajzát, s végül megjegyzi: „Akár trükközésnek szánta és definiálta Gion Nándor a maga regényírói porondra lépését, akár nem, a szocialista jugoszlávizmus tarthatatlanságát észrevételező, visszásságait kíméletlenül leleplező attitűd mindenképpen emeli a *Kétéltűek a barlangban* irodalomtörténeti jelentőségét.”

A *Létorientációk és tájmeditációk* című fejezet Koncz István költészetét elemzi. Végigköveti minden fontos életműszakaszát, véleményezi verseit, könyveit, végül megjegyzi: „[A] szövegmenyiség nem foglal különösebben nagy helyet a magánbibliotékákban, vagy a közkönyvtárak olvasótermi polcain, raktári állványain, az oeuvre rangja, hatástörténete viszont az emlékezet archiválódás gyümölcsöző metódusait eredményezte és eredményezi ma is, mivel Koncz Istvánt mintaadó és iskolateremtő egyéniségével sohasem volt és sohasem lesz nehéz szimpatizálni. A politikai áskálódások, nemzedéki ellenségeskedések fölé emelkedő alapállásának tanulságai kellően kamatoztak, ezekből bőven tanultak mindenkori tisztelői, sőt útmutatásul vehetik kései utódai is. Legalább három sympozista generáció írósereglete haladt a nyomdokain, lépegethet utána a főbb csapásirányokon, másként fogalmazva: a legifjabb tollforgatók, ambiciózus szárnypróbálgatók szétszóródott nemzedékével bezárólag szinte mindenki az ő „köpönyegéből bújt elő”.

A *Kereszteződő életutak*, amelynek alcíme *Bori Imre levelei Ilia Mihályhoz*, ajánlása pedig: *Mesteremnek 85. születésnapjára* – Ilia Mihály és Bori Imre negyven

esztendeig, Bori Imre haláláig tartó szép, példamutató barátságáról és hathatós, gyümölcsöző szakmai együttműködéséről szól. 1950-től kezdődően Bori Imre száznál több levelet, húszvalahány képeslapot, ugyanannyi levelezőlapot írt Újvidékről Szegedre Ilia Mihálynak, aki a Szegedi Tudományegyetemen tanított, egy ideig tanszékvezető és a *Tiszatáj* irodalmi folyóirat főszerkesztője is volt. Személyes életünkről, és a körülöttük, általuk is szervezett irodalmi élettről számoltak be rendszeresen egymásnak, megjelent könyveikről, publikációikról, előadásaikról, terveikről, s fáradhatatlanul küldözgették egymásnak a környezetükben megjelenő hiánypótló szépirodalmi kiadványokat és szakkönyveket, lapokat, meghívókat, híreket. Fel is léptek együtt, irodalmi órákat tartottak az egyetemeken, s idővel bővkörükbe vonták fiatalabb művész- és tanártársaikat is. Áldozatos együttműködésüket nem zavarta meg – legfeljebb egy rövid időre – se betegség, se háború, csak a könyörtelen halál. Ilyen mély, tartós és gyümölcsöző barátság ritka, mint a fehér holló. Érdemes, és kell is nyomot hagyni róla – kövendő példának.

Rég olvastam ilyen briliáns nyelvezettel megírt mélyenszántó, tartalmas, sokoldalú, igényes, változatos, meglepetéseket, irodalmi ínycségeket is tartogató és izgalmas könyvet, mint Virág Zoltán *Nyelvi mozaikok és kulturális rezonanciák* című könyvét!

(Művészetek Háza Veszprém, 2020)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8. | telefon: +36 76 501 240 | e-mail: info@print2000.hu
www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelentetését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és
a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

nka
Nemzeti Kulturális Alap